

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HÎLE-İ ŞER‘İYYE BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DEKİ FAİZSİZ
KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

SEFER KORKMAZ

2501160358

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET TEMEL

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SEFER KORKMAZ

Numarası : 2501160358

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İSLAM HUKUKU

Danışmanı : DR.ÖĞR.ÜYESİ AHMET TEMEL

Tez Savunma Tarihi : 28.01.2019

Saati : 11.00

Tez Başlığı

HİLE-İ ŞER'İYYE BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ FAİZSİZ KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR.ABDÜSSELAM ARI		KABUL
DR.ÖĞR.ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		KABUL
DR.ÖĞR.ÜYESİ AHMET TEMEL		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ.DR.ABDULLAH DURMUŞ		
DR.ÖĞR.ÜYESİ NAIL OKUYUCU		

ÖZ

HİLE-İ ŞER'İYYE BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ FAİZSİZ KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA SEFER KORKMAZ

Erken dönemlerden itibaren Müslümanlar, ekonomi pratiğinin olası tıkanıklıklarına karşı önlem almaya çalışmışlardır. Bunun bir neticesi olarak birtakım malî hîle-i şer'îyye uygulamaları üretilmek suretiyle bu tıkanıklık hukuk sınırları içerisinde giderilmeye çalışılmıştır. Bugün ortaya çıkan veya çıkacak olan yeni faizsiz finansman sistemleri, geçmişte üretilen enstrümanlardan en azından ilkesel olarak istifade etmelidir. Bu varsayımdan hareketle, Türkiye'deki faizsiz konut finansman sistemlerinin fikhî ve tarihî arka planını sorgulayıp, mevcut sistemlerin meşruiyet değerlerinin belirlenmesi çalışmanın en temel amacıdır.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Genel anlamda çalışmanın sınırlarının çizildiği giriş kısmından sonra birinci bölümde faiz yasağı ve bu yasağı aşma veya alternatif üretme anlamında tarihî ve fikhî arka plan verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, fikhî meşruiyetin tartışılacağı üçüncü bölüme zemin hazırlamak amacıyla Türkiye'deki mevcut konut organizasyonları işleyiş mekanizmaları dikkate alınarak tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise, bu organizasyonlar klasik ve modern akit teorilerinden hareketle analiz edilerek malî hîle-i şer'îyye uygulamalarıyla ilişkileri sorgulanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'de faaliyet gösteren konut finansman organizasyonlarının mevcut faaliyetlerinin geçmişteki malî/ticarî hîle-i şer'îyye uygulamalarıyla oldukça benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Aksi örnekler olmakla birlikte bu benzerlik, kanaatimizce salt bir kâr gayesi olarak okunmamalı; aksine fikhın arka planındaki ahlakî yapının dejenere olmasının tezahürlerinden biri olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hîle-i Şer'îyye, Faiz, Konut Finansmanı, Karz.

ABSTRACT

From an early stage, Muslims have sought to take action against possible blockages of economic practice. As a result of this, some of the financial legal stratagems applications have been produced and this congestion has been tried to be solved within the boundaries of the law. New interest-free funding systems that will or will emerge today should at least in principle benefit from the instruments produced in the past. Starting from these assumptions, the interest-free housing finance system in Turkey questioning the historical and jurisprudential background is the main purpose of determining the legitimacy of the work value of existing systems.

Our study consists of an introduction and three parts. In the first part, after the introduction of the boundaries of the study, it was tried to give a historical and jurisprudential background in the first part in terms of the prohibition of interest and overcoming this prohibition or producing alternative. In the second chapter, mechanisms of functioning of existing housing organizations in Turkey will be discussed in order to prepare the ground for the third part of the jurisprudential legitimacy has been introduced considering. In the third chapter, these organizations were analyzed by classical and modern contract theories and their relations with financial practices were questioned.

As a result, housing finance organizations operating in Turkey are the current activities of the past financial / commercial called legal stratagems has been found to be quite similar to those of the Sharia implementation. Otherwise, this similarity, in our opinion, should not be read as purely profit; on the contrary, it should be seen as one of the consequences of the loss of the moral structure in the background of the fiqh.

Key Words: Hile-i Şeriyya, Interest, Housing Finance, Lending System.

ÖNSÖZ

Ekonomi pratiğinin tıkanıklığa uğramaması için tarih boyunca çeşitli çözüm yolları aranmıştır. Orta Çağ Hristiyan geleneğinin hüküm sürdüğü Kıta Avrupa'sında ilk nüveleri görülen çözüm arayışlarının önündeki en büyük engel olarak ilahî hitaptaki faiz yasağı görüldü. Bu yasağı aşmak amacıyla, ilk olarak ilahî hitaptaki faizle ilgili kavramların etimolojisi yeniden ele alındı, ardından düşük faiz anlamına gelen “interest” meşru kabul edildi ve nihayet 1789 Fransız İhtilâli'yle de faiz modern ulus-devletin güvencesi altına alınmış oldu.

Kıta Avrupa'sında gerçekleşen faiz yasağının altını oyma entrikaları, İslâm iktisad teorisi açısından da önemli bir kaynak olma özelliğini haizdi. Kur'ân'ın sıklıkla vurgu yaptığı karz-ı hasen uygulaması, pratik anlamda pek az insanın ilgisini çektiği için ekonomi pratiğinde tıkanıklık meydana gelebilirdi. Bu tıkanıklığı yukarıdaki entrikalarla giderme şansları olmayan Müslümanlar, hukuk sınırları içerisinde çözüm arayışına giriştiler. Bu bağlamda, temelde bey' akdinin sıklıkla form olarak kullanıldığı malî hîle-i şer'iyeye uygulamaları geliştirdiler.

Özel olarak Türkiye'deki konut finansman sistemlerine odaklanan bu çalışma, faiz yasağı ve bu yasağı aşma veya alternatif üretme anlamında tarihî ve fikhî arka plana ayrı bir önem atfetmiştir. Bu sayede, son zamanlarda toplumda ciddi anlamda mâkes bulan konut finansman sistemlerinin “faizsiz” şeklindeki vurguları daha iyi anlaşılacaktır.

Konut finansman sistemlerinin arka planı önemli olduğu kadar, bu çalışmanın da arka planı son derece önemlidir. Yetişmemde büyük katkıları olan Necat AKDENİZ, Prof. Dr. Abdüsselam ARI, Harun BAKTI, İsmail KÜÇÜKAKYÜZ ve Mahmut YÜKSEL hocalarıma sonsuz minnettarım. Sadece düzeltme veya kontrol değil, bunun ötesinde gerek yüz yüze görüşmelerimde gerekse Tokat'tan yapmış olduğum telefon görüşmeleriyle bana tahammül eden ve her daim ilgisini eksik etmeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TEMEL'e müteşekkirim. Haklarını hiçbir zaman gerçek anlamda ödeyemeyeceğim ve her zaman maddî-manevî yanımda olan kıymetli anneme, babama ve kardeşlerime de teşekkür ediyorum. Çalışmam esnasında, dualarıyla ve tavsiyeleriyle yanımda olan nişanlıma ve onun kıymetli

ailesine de teŖekkür ediyor, bu çalışmanın fıkıh mirasımıza küçük de olsa katkı sunmasını rabbimden niyaz ediyorum.

Sefer KORKMAZ

Tokat, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

I. Hîle-i Şer'iyye.....	1
II. Ribâ Kavramı ve Mahiyeti	3
A. Etimolojik Çerçeve	3
1. Faiz.....	4
2. Fâide.....	4
3. Usury-Interest.....	5
B. Fıkhî Çerçeve	8
III. Ribâ Yasağına Alternatif Bulma Çabaları: Malî Hîle-i Şer'iyye Uygulamaları. 10	
A. Bey'u'l-îne	11
B. Bey' bi'l-vefâ	12
C. el-Murâbaha li'l-âmir bi's-şirâ	13
D. Bey' ve Selef.....	15
E. Borçlunun Verdiği Hediye (Hediyyetü'l-medîn).....	15
F. İskonto (Hatîta)	17

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KONUT FİNANSMANI

I. Teorik Çerçeve	22
A. Kurumsal Konut Organizasyonları	23
1. Konvansiyonel/Mevduat Bankaları.....	24
2. Katılım Bankaları	24
3. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı (TOKİ)	24
B. Yarı Kurumsal Konut Organizasyonları	25
C. Kurumsal Olmayan Konut Organizasyonları.....	26
II. Pratik Çerçeve	27
A. Katılım Bankalarında Konut Finansman Sistemi	28
1. Sisteme Giriş	28
2. Hukukî Serüven.....	29
3. Sözleşmeler	32
B. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi (TDFFS).....	34
1. Çekilişli Konut Finansman Modeli	35
2. Vade Ortası Konut Finansman Modeli	37
3. Alternatif Konut Finansman Modelleri.....	38
a. Peşinatlı Erken Teslim Modeli.....	38
b. Düşük Taksitli Çekilişli Model	39
c. Ara Ödemeli Erken Teslim Modeli.....	39
d. Konut Değer Endeksli Tasarruf Modeli.....	39
4. TDFFS’de Fon/Nakit Akışı.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİLE-İ ŞER‘İYYE BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DEKİ FAİZSİZ KONUT FİNANSMAN SİSTEMLERİNİN FIKHÎ ANALİZİ

I. Faizsiz/Katılım Bankalarında Konut Finansmanı.....	48
A. Katılım Bankalarının Finansman Araçları ve Tüketim Ödücü.....	49
B. Hile-i Şer‘iyye Bağlamında Murâbaha Sözleşmesinin Modern Bir Faizsiz Konut Finansman Yöntemine Dönüşüm Süreci.....	56
1. Klasik Çerçeve.....	56
2. Osmanlı Tecrübesinde Murâbaha Sözleşmesi.....	58
3. Satın Alma Emri Üzerine Murâbaha (el-Murâbaha li’l-âmir bi’ş-şirâ).....	64
a. Taraflar.....	65
b. Uygulama.....	65
c. Risk Faktörü.....	66
d. Yapılan Akidlerin Fikhî Arka Planı.....	66
II. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Konut Finansman Sistemi.....	69
A. İvazlı Hîbe.....	69
B. Karz-ı Hasen.....	70
C. İstisnâ‘.....	71
D. el-Müşâreketü’l-mütenâkısa (Azalan Müşâreke).....	71
1. Tanımı.....	73
2. Uygulama Alanları.....	73
3. TDFF Sistemi Açısından Azalan Müşâreke.....	73
E. TDFFS’ye Teklif: Mudârebeyi Dahil Etmek.....	75
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA.....	80
EKLER.....	87

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
s.a.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
b.	: Bin veya İbn
Bk.	: Bak
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İHAD	: İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Nr.	: Numara
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik
TDFFS	: Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi
trc.	: Tercüme
y.y.	: Basım yeri yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.....	18
Tablo 2.....	32
Tablo 3.....	38
Tablo 4.....	39
Tablo 5.....	40
Tablo 6	40
Tablo 7.....	50
Tablo 8.....	56

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI, SINIRLARI, YÖNTEMİ, KAYNAKLARI VE LİTERATÜR ANALİZİ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLARI

Bu çalışma, Türkiye’deki iki temel faizsiz konut finansman sistemi olan katılım bankalarıyla, Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi’ni (bundan sonra TDFFS kısaltmasıyla ifade edilecektir) malî hîle-i şer‘iyye uygulamaları açısından tahlil etmeyi hedeflemektedir. Katılım bankaları, finansal enstrüman olarak daha çok klasik *murâbaha* akdinin modern bir versiyonunu kullanırken, TDFFS kurumları daha çok klasik *müşâreke* akdinin yine modern bir versiyonu olan *müşâreke-i mütenâkisa* (azalan ortaklık) akdini kullanmaktadırlar.

Finansal bir aracılık işlevi olduğu anlaşılan bu sistemler, “faizsiz” oldukları yönündeki iddia nedeniyle araştırmacılar için ilgi çekici bir görünüm sunmaktadır. Başka bir ifade ile, konvansiyonel bankaların, fıkıh açısından hiçbir şekilde muğlak olmayacak şekilde faizli muamelelerine her türlü alternatif üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bu bağlamda, yukarıda geçen iki tür uygulamanın faizsiz oldukları yönündeki iddianın geçerliliğini tespit etmek çalışmamızın temel problemidir. Özellikle son yıllarda bu “faizsiz” uygulamalara dönük irili ufaklı eleştiriler, bu problemi aktüel olarak daha önemli hale getirmiştir.

Hiç şüphesiz iktisâdî sistemler kendiliğinden ortaya çıkmazlar. Buradan hareketle, bu sistemlerin gerek yapısal gerekse pratik işleyişlerinin arka planında etkili olan diğer finansman faaliyetlerinin, fıkıh doktrini açısından sorgulanması da sağlıklı sonuçlar elde etmek açısından çalışmamızın hedeflerindendir.

TDFFS’nin, henüz teşekkül döneminde olmasından kaynaklanan hukukî belirsizlik durumu, eklektik (*mürekkep*) görünümü ve sosyo-ekonomik tezahürleri bakımlarından ele alınması gerekmektedir. Özellikle, fikhî ilkeler göz ardı edilmeksizin, “faizsiz finans” başlığı altında mevzuat oluşturma ve bu meyanda ortaya çıkan uygulamalara hukukî statü kazandırma meselesi müstakil olarak ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Bununla birlikte, TDFFS ilk ortaya çıktığı zamandan

günümüze toplumsal analizi, katılımcıların ne tür sebep ve sâiklerle sistemi tercih ettiği hususu da önem arz etmektedir.

Bu çalışmada; kapsam ve örneklem olmak üzere iki açıdan sınırlandırmaya gidilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu sistemler fikhî açıdan, daha da özel olarak malî hîle-i şer'iyeye uygulamaları açısından ele alınacaktır. Dolayısıyla, bu sistemlerin yasal olarak ne tür ve ne şekilde güvence altına alınabileceği veya katılımcıların tercih sebepleri, bütüncül ve tutarlı bir analiz açısından her ne kadar dolaylı olarak ilgimiz dahilinde ise de bu çalışmanın temel konularından biri değildir. Ayrıca, bu sistemlerdeki faaliyetler, somut ve canlı bir prototip organizatör firma üzerinden ele alınacaktır. Sistem kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli organizatörlerin kendi aralarındaki farklılıklara değinilmiş olmakla birlikte bunlar arasındaki fark ve benzerliklerin detayları bu çalışmanın doğrudan hedefleri arasında yer almamaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmanın birinci bölümü tarihsel tecrübelerin çalışmanın problemi ile ilgisini ortaya koymaya çalışan mukayeseli analizler içerir. İlk olarak faizsiz sistemleri daha iyi anlayabilmek amacıyla, faiz yasağının Kıta Avrupa'sındaki kavramsal ve tarihî arka planına ışık tutmaya çalıştım. Daha sonra, İslâm medeniyetinde, Müslümanların faiz (*ribâ*) olgusuna rağmen ticarî ve ekonomik hayatlarında finans ihtiyacını karşılamaya dönük ne tür alternatifler ve çözümler ürettikleri meselesini tartışmaya çalıştım. Her ne kadar son birkaç yüzyılda finansal sistemde çok ciddi değişim ve dönüşümler olsa da tarihi tecrübenin, en azından ilkesel düzlemde, bu türden faizsiz alternatifler açısından elimizdeki en somut kaynak olduğu açıktır. Diğer bir ifade ile, dinamik ve değişken finansal zorunluluklar karşısında Müslümanların fikhî arayışlarının neticesi olarak ortaya çıkan tecrübe ve yapılar günümüz problemlerinin çözümlerine de önemli katkılar sağlayacaktır. Son birkaç yüzyıldaki değişimler arasında belki de en göze çarpanı klasik fıkıh doktrininin muamelâtta muhataplarının ('*âkidân*) hakikî şahsiyetlerden oluşması; modern dönemlerde ise tüzel şahsiyetlerin yaygınlık kazanmasıdır. Böyle bir çalışmada bu değişikliğin elbette dikkate alınması zaruridir.

Konut finansman sistemlerinin derinlemesine analiz edileceği ikinci bölümde; hangi alanlarda faaliyet gösterildiği, pratik işleyişin nasıl olduğu, ne tür model ve

yöntemler kullanıldığı, yapılan sözleşmelerin nitelikleri ve hangi yollarla gelir elde edildiği sorularına yoğunlaştım. Bu bağlamda, örnek bir organizatör firma ile iletişime geçilerek fikir alışverişinde bulundum. Elde ettiğim pratik ve somut verileri aktararak bunların teorize edilmesi noktasına yoğunlaştım.

Üçüncü bölümde ise, bu sistemlerin, ilk iki bölümde artık netleşen yapısı fıkhn sınırları içinde bütüncül bir değerlendirmeye tâbi tutmaya çalıştım. Bu bağlamda, bir taraftan klasik akit teorileri, diğer taraftan klasik fıkhıta pek rastlanmayan yeni akit teorilerini etraflıca inceledim. Aynı zamanda, çağdaş araştırmacıların sistemle ilgili değerlendirmeleri de dikkate aldım.

TDFFS ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda genellikle “elbirliği” kavramının tercih edildiği ve oldukça merkezîleştirildiği gözlemlenmiştir. Bunun, sistemin temelde karşılıklı yardımlaşma anlayışına dayalı olarak kurgulanması, tasarruf yapılan gayrimenkulün mülkiyetinin sistem bitene kadar bütün katılımcılara ait olduğunun tasavvur edilmesi gibi sebepleri olabilir. Bu çalışmada ise, “elbirliği” yerine yeni bir isimlendirme olan “Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi” (TDFFS) kavramı kullanılacaktır. Kanaatimizce, “elbirliği” kavramı sistemin mahiyetini açıklamaktan ziyade yüzeysel bir tanımlama olduğundan sistemin mahiyetini yansıtmamaktadır. Tercih ettiğimiz isimlendirmedeki “tasarruf” vurgusu ise sistemin mahiyetini daha doğru bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü sistem, temelde katılımcıların yapacağı tasarruflar üzerine kurgulanmıştır.

Ayrıca çalışmamızda özellikle Arapça eserlerin yazımında İslam Ansiklopedisi yazım kurallarına bağlı kalınmıştır. Eserlere dipnotlarda yapılan atıflarda kısa künyeler tercih edilmiş; uzun künyeleri ise kaynakça kısmında zikredilmiştir.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Konuyla ilgili literatürün araştırılması, hem bu çalışmanın yapılma gerekçesini ortaya koyması hem de daha sonra yapılacak çalışmalar için genel bir çerçeve sunması açısından önemlidir. Son zamanlarda İslamî ekonomi ve finans (*Islamic Economics and Finance*) alanlarında özellikle Malezya ve Türkiye gibi ülkelerde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların hepsinin tek tek değerlendirilmesi bu bölümün sınırını aşacaktır. Bu nedenle, sınırlandırma yoluna giderek burada sadece TDFFS ve katılım bankaları ile ilişkili olabilecek finansal çalışmaları inceleyeceğiz. TDFFS’nin

son formatıyla menşei Türkiye olduğu için Türkçe literatüre daha ağırlık verirken diğer dillerde oluşan literatürü ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

A. Türkçe Literatür

Türkiye’de faizsiz gayrimenkul finansmanı alanında daha önce yapılan çalışmalarda genellikle saha incelemeleri, müşteri memnuniyetleri veya Türk hukuk sistemi ile mukayese gibi açılardan konunun ele alındığı görülmektedir. İlk defa konunun salt fikhî bir gayeyle tartışılması “*Günümüzdeki Meseleler*” başlığıyla 2015 Ekim’de Konya’da düzenlenen *II. İslâm Ticaret Hukuku Kongresi*’nde gerçekleşmiştir. Bu kongrede diğer ticarî meselelerin yanı sıra konut finansmanı ile ilgili bir tebliğ sunulmuştur. Ardından, 2016 Mayıs’ında Sakarya’da “*Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman*” başlığıyla bir çalıştay düzenlenmiştir. Bu çalıştayda, konut finansmanı problemi fikhî bağlamda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Her iki toplantıda sunulan tebliğler daha sonra kitap halinde yayımlanmıştır.¹ Bu iki etkinlik dışında, mezkûr sistemle ilgili bizi dolaylı olarak ilgilendiren birkaç yüksek lisans tezi ile makale dışında yapılmış akademik bir çalışmaya rastlamadık. Şimdi, yapılan çalışmaların kronolojik olarak tahliline geçebiliriz.

Süleyman Tekerek (2013), “*Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden Elbirliği Sistemi Üzerinde Bir Çalışma*” adını verdiği yüksek lisans tezinde, sistemin tercih edilme sebepleri ve buna bağlı olarak memnuniyet oranı hakkında araştırma yapmıştır. Bu bağlamda, farklı kişilerle sistem hakkında görüşmeler yapan Tekerek’in amacı, Türkiye’de konvansiyonel bankacılık yoluyla finansman temin etmek istemeyen, farklı alternatifler arayışı içinde olan ciddi bir toplumsal kesimin varlığını ispat etmektir. Bankacılık eğitimi bilim dalı alanında bu çalışmayı yapan Tekerek, her ne kadar bazı bölümlerde sistemin faizle irtibatı noktasında kesin olmayan ifadeler kullansa da sistemin fikhî boyutunu daha sonra yapılacak araştırmalara bırakmıştır.²

Murat Ergüven (2014), “*Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercihleri Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı yüksek lisans tezinde, ilk

¹ Bkz. Heyet, *II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”*, KTO KÜY., 2016; Heyet, *Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi*, İsefam& Ensar, 2017.

² Tekerek, *Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden Elbirliği Sistemi Üzerinde Bir Çalışma*, s. 43.

olarak, konut finansmanı kavramı, kaynakları, ipotekli konut kredileri hakkında genel bir çerçeve çizmektedir. Daha sonra Türkiye’de konut finansman sisteminin yapısını ve mevcut uygulamaları irdeleyen Ergüven, üçüncü bölümün sonunda elbirliği sistemi hakkında kısaca bilgi vermektedir. Araştırmanın temel hedefinin gerçekleştirildiği dördüncü bölümde ise -Tekerek’te olduğu gibi- elbirliği sistemini tercih eden müşterilerin hangi sâiklerle bu tercihi yaptıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ergüven ayrıca, firma yöneticilerinin ve karar mercilerinin müşterilerin tercihlerini etkileyen faktörleri dikkate almaya çağırılmaktadır.³

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sistem ilk defa fikhî bir problem olarak Ekim 2015 tarihinde Konya’da gerçekleştirilen II. İslâm Ticaret Hukuku Kongresi’nde ele alınmıştır. Bu kongrede, “*Günümüz Konut Finansman Teknikleri*” başlıklı bir tebliğ sunan Süleyman Kaya, iki tür sistem (çekilişli ve vade ortası) üzerinden konuyu ele almaktadır. Bu bağlamda; bu sistemlerin nasıl işlediği, sistem hakkında daha önce verilen fetvalar, fikhî açıdan problemler hususlar ve sistemin ticarî ve katılım bankalarıyla çeşitli açılardan mukayesesi konularını ele aldıktan sonra bir takım çözüm önerileri sıralamıştır. Ona göre, çekilişli sistemin istisnâ veya ivazlı hibe formatında meşrulaştırılması tutarlı bir yaklaşım değildir. Ayrıca bu sistemin meşru bir zemine oturabilmesi için her şeyden önce katılımcıların yapacağı ödemelerin (tasarruf) grup içerisinde kalması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴ Vade ortası sistemin ise genelde karz-ı hasen olarak meşrulaştırıldığına dikkat çeken Kaya, bunun şartının firmanın, organizasyon ücreti veya hizmet/katılım bedeli adı altında artı bir fazlalık almamasına bağlı olduğunu ifade etmektedir; bu ise ancak organizasyonun vakıf gibi hayrî bir kurum eliyle yapılmasıyla mümkün olacaktır. Kaya’ya göre, faizsiz bir başka etkin çözümün var olmaması, böyle bir yöntemi meşrulaştırma gerekçesi olarak kullanılmamalıdır.⁵

Kaya’nın tebliğinin müzakeresini yapan Hüseyin Kayapınar’a göre öncelikle, ulemânın insanlara çözüm üretmesi gerekmektedir.⁶ Ona göre tebliğ, kaynak ve

³ Ergüven, *Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercihleri Üzerine Bir Araştırma*, s. 109.

⁴ Kaya, “Günümüz Konut Finansman Teknikleri”, *a.g.e.*, s. 666, 674.

⁵ Kaya, “Günümüz Konut Finansman Teknikleri”, *a.g.e.*, s. 673-4.

⁶ Ulemânın toplumdaki rolü ve çözüm üretmesi gerekliliği meselesi için bkz. R. Stephen Humphreys, “Kültürel Bir Elit: İslam Toplumunda Ulemânın Rolü ve Konumu”, trc. Murteza Bedir, (Sakarya: *SÜİFD*, 3/2001), s. 407-8, 414.

muhteva açısından birtakım eksiklikler ihtiva etmektedir. Sistemle ilgili öneriler de sunan Kayapanır, faiz ihtimalinin bertaraf olabilmesi için şirketin organizatörlük dışında (mesela finansörlük) hiçbir surette müdahalede bulunmaması gerekmektedir.

“Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman” başlığıyla Mayıs 2016’da Sakarya’da düzenlenen çalıştay, bu alanda Türkiye’de düzenlenmiş en kapsamlı ilmî etkinlik olma özelliğini taşıyor. Çalıştayda; İlker Koç& Ömer Çekin (Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi: İşleyiş, Değerlendirme ve Tasarım), Süleyman Kaya (Faizsiz Finans İlkeleri ve Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemine Dair Öneriler), Ali Öztürk (Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sisteminde Fon Fazlası Varlıkların Değerlendirilmesi), Abdullah Kahraman (Bir Faizsiz Finansman Yöntemi Olarak Müşâreke Akdi ve Tasarrufa Dayalı Faizsiz Sistem [Elbirliği Sistemi Örneği]) ve Hasan Hacak (Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sisteminde Yapılan Akitlerin Analizi [Elbirliği Finansman Sistemi Üzerinden]) gibi birçok akademisyen, tebliğlerinde sistemi tanımlama ve fikhî açıdan izah etmeye çalışmışlardır. Ayrıca, çalıştayın sonunda “TDFFS’nin Faizsiz Finans İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı bir de panel düzenlenmiştir. Hacı Mehmet Günay’ın moderatörlüğünde gerçekleşen bu panelde ilk olarak konuşan Servet Bayındır, sistemin meşrû yöntemler içerisindeki yerinin ve tarafların hukukî statülerinin belirlenmesi gerektiği yani sistemdeki belirsizliklerin ve eksikliklerin tamamlanması ile faydalı bir sistemin oluşacağını ifade etmiştir. Panelde konuşan ikinci isim Murteza Bedir ise, öncelikle farklı yaklaşımların dayandığı usûlî eksiklere dikkat çekmiştir. Ona göre, bu ve benzeri çıkmazları aşabilmek için ilk olarak fikhin teorik ve pratik karşılığının iyi bir şekilde mukayese edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, İslam toplumlarında zamanla kurumsallaşmış ve temelde bir hîle-i şer’iyye’ye dayanan akit teorilerinin (murâbaha, bey‘ bi’l-vefâ, bey‘ul-‘îne vb.) nasıl işlevsel ve dinamik bir finansman kaynağına dönüştüğüne –teorik düzlemde- bakmamız gerekmektedir. Çünkü, her bir olay ortaya çıktığı çağın ve dönemin özelliklerini taşıdığından kaynaklardan doğrudan çözüm arayışı sağlıklı neticeler vermeyebilir. Bedir, sistemin müşârekeye yakın bir yöntem olduğunu düşünmektedir. Üçüncü olarak söz alan Tahsin Özcan da esasen Hasan Hacak’ın bir teklifi olan müşâreke fikrine katıldığını ifade etmektedir. Panelde söz alan dördüncü bir isim olan Abdullah Durmuş ise, gerek katılımcıların kendi aralarındaki ilişkinin hukukî niteliğinin gerekse toplanan meblağlarda kimin ne şekilde

ve ne kadar tasarruf yetkisine sahip olduğunun belli olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, sistem hakkında yapılan teorik ve varsayımsal açıklamalar pratikte bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Sistemde biriken âtıl fon problemine de değinen Durmuş, yatırım fonu/yatırım ortaklığı olarak isimlendirilen yöntemin işletilmesi sayesinde katılımcıların yatırdıkları meblağlar üzerindeki haklarının garanti altına alınacağını düşünmektedir.

Konut finansmanı bağlamında araştırma yapanlardan biri de Murat Kumbasar'dır (2016). O, “*Ev Sahibi Olmak ve Eminevim Örneği*” başlıklı makalesinde, ev sahibi olmanın Müslümanların aslî ihtiyaçlarından (*havâic-i asliyye*) olduğu ve günümüz şartlarında orta gelirli bireylerin sosyo-ekonomik durumlarının bu ihtiyacı karşılayamadığı kabulünden hareket etmektedir. Bu bağlamda, “Eminevim” örneği üzerinden sistemi fikhî açıdan -oldukça yüzeysel bir şekilde- analiz etmektedir. Kurumsallaşmış bir organizatör olarak betimlediği bu yeni sistemin karz-ı hasen veya sarf ile bir ilgisinin bulunmadığını belirten Kumbasar, sistemi klasik akit teorilerinden ivazlı hibe ile temellendirmektedir.⁷

Mehmet Ersoy, Özgür Çatıkkaş ve Ahmet Soytürk'ün (2017) kolektif olarak hazırlamış oldukları, “Katılım Bankalarında Blokeli Toplu Konut Finansmanları” adlı makale, kooperatif modelleri bağlamında katılım bankalarının konut finansman mekanizmalarını ele almaktadır. Fikhî açıdan ziyade daha çok mevzuat eksenli olan bu çalışma, katılım bankalarının uygulamakta olduğu modellerin ülkemizin sosyo-ekonomik koşullarına en uygun modeller olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁸

Murat Ergüven ve Ferudun Kaya'nın (2016) beraber hazırlamış oldukları, “Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma” isimli makale, TDFFS ile ilgili birtakım analiz ve literatür bilgileri içeren bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Buna göre, müşterilerin bu sistemi tercih etmesinin en önemli sebebi olarak sistemin “faizsiz” olması sonucuna ulaşılmaktadır.⁹

⁷ Kumbasar, *Ev Sahibi Olmak ve Eminevim Örneği*, s. 161, 164.

⁸ Heyet, “Katılım Bankalarında Blokeli Toplu Konut Finansmanları”, *MÜÖD.*, c. 12, s. 18.

⁹ Ergüven, Murat-Kaya, Ferudun, “Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma”, *KÜİBD*, Temmuz 2016, s. 13.

B. Arapça ve İngilizce Literatür

İslâm iktisadıyla alakalı önemli çalışmalara imza atan Nezîh Hammâd (2002), *Mecelletü'l-Mecma 'i'l-fikhi'l-İslâmî* de (İslâm Fıkıh Akademisi Dergisi) yayımlanan “el-Müşâreketü'l-mütenâkıs ve ahkâmuhâ fi dav'il-'ukûdi'l-müstecidde” başlıklı makalesinde modern bir finansman yöntemi olarak azalan müşâreke akdini ele almıştır. Hammâd, azalan müşârekenin eklektik bir akit olduğuna ve gayrimenkul finansmanı başta olmak üzere birçok alanda uygulanabilecek işlevsel bir yöntem olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁰

Azalan müşârekeyle alakalı çalışma yapanlar arasında İslâm iktisadına dair meselelerin ağırlıkta olduğu iki ciltlik *Buhûs fî Kadâyâ Fıkhiyye Muâsıra* (Çağdaş Fıkıh Meselelerine dair Araştırmalar) isimli kitabın yazarı olan Muhammed Takî el-Osmânî de yer almaktadır. Osmânî, bu kitaptaki “eş-Şeriketü'l-mütenâkıs” başlıklı kısımda, azalan müşâreke akdinin gayrimenkul (*akâr*) finansmanında ne şekilde kullanılabileceğinin yöntemlerini sunmaktadır.¹¹ Ayrıca, azalan müşârekenin İslâmî Finansta ne şekilde uygulanabileceğine dair *Arap Law Quarterly* içinde, “The Concept of Musharakah and Its Application as an Islamic Method of Financing” başlıklı müstakil bir makale de kaleme alan Osmânî, modern bir finansman yöntemi olarak azalan müşârekeye ayrı bir önem atfetmiştir.

Faiz meselesini İslâmî bankacılık açısından ele alan en önemli çalışmalardan biri de Sâmi Hasan Ahmed Hamûd'un (1976 Kahire) “*Tatvîrû'l-a'mâlî'l-masrifîyye bi-mâ yettefikû ve's-şerî'atü'l-İslâmiyye*” isimli doktora çalışmasıdır. Hamûd, bu çalışmasında faizin tarihî serüveninin yanı sıra günümüz İslâm bankalarının uygulamalarını da İslâm hukuku perspektifinden ele almaktadır. Bu çalışma, katılım bankalarının konut finansman sistemlerini daha iyi bir şekilde anlamamıza dolaylı olarak katkı sağladı.

Muhammed Imran Ismail (2010), Birmingham Üniversitesi'nde İslâm ticaret hukuku açısından faizle malî hîle-i şer'îyye uygulamaların karşılaştırılması konusunda, “Legal Stratagems (Hıyal) And Usury In Islamic Commercial Law” başlıklı bir doktora çalışması yapmıştır. İlk olarak, İslâm iktisad teorisinde faizin

¹⁰ Hammâd, Nezîh, “el-Müşâreketü'l-mütenâkıs ve ahkâmuhâ fi dav'il-'ukûdi'l-müstecidde”, *Mecelletü'l-Mecma 'i'l-fikhi'l-İslâmî*, sy. 15, 2002 Mekke, s. 217.

¹¹ Osmânî, Muhammed Takî, *Buhûs fî Kadâyâ Fıkhiyye Muâsıra*, I, 253 vd.

konumuna değinen İsmail, Osmanlı dönemi para vakıfları ve muâmele-i şer‘iyye uygulamaları ekseninde faizin hîle-i şer‘iyyeyle ilişkisini irdelemektedir. Bu çalışma, bizim araştırmamız açısından önemli bir kaynak niteliği arz etmektedir. Özellikle farklı fıkıh mezheplerinin *hiyel* anlayışlarıyla ilgili örnekler üzerinden yapılan çıkarımlar ufuk açıcı niteliktedir.¹²

Konut finansmanı alanında çalışma yapan bir diğer isim İslâm iktisadî çalışmalarıyla tanınan Abdulkader Thomas’tır (2001). Thomas, *The American Journal of Islamic Finance*’de yayımlanan, “Methods of Islamic Home Finance in United States” isimli makalesinde murâbaha, icâre ve istisnâ‘ gibi akitler çerçevesinde Amerika’daki İslâmi konut finansman metotlarıyla ilgili görsel ve tematik bilgiler vermektedir.¹³

¹² İsmail, Muhammed Imran, *Legal Stratagems and Usury in Islamic Commercial Law*, (Yayımlanmamış Doktora tezi, Birmingham Üniversitesi, 2010).

¹³ Thomas, Abdulkader, “Methods of Islamic Home Finance in United States”, *The American Journal of Islamic Finance*, 2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

Bey‘-ribâ diyalektiğinin keskin sınırlarla birbirinden ayrıldığı İslâm iktisat teorisi,¹⁴ bir zaman sonra ribâyı iktisadî hayatın zorunlu ve vazgeçilmez bir realitesi olarak içselleştirecek olan diğer iktisat teorilerinden farklı bir görünüm sunmaktadır. Temelde; sermaye, emek ve risk olmak üzere üçlü bir kombinasyona dayalı bu teori, ister hakiki ister hükmî olsun karşılığı bulunmayan bir fazlalığı kabul etmemektedir. Bu durum, acaba İslâm iktisat teorisinin statikliği anlamına mı gelmektedir? Cevabımız hayırsa, Müslümanlar dinamik bir finansal hayatı acaba ne tür mekanizmalarla, nasıl sağladılar ya da sağlayabildiler mi? Ribânın yer almadığı bir karz-ı hasen (borç) uygulaması, ticarî faaliyetlerin en önemli unsuru olan kredi ve finansman ihtiyacına tek başına mı cevap vermiştir ya da verebilir mi? Yoksa, tarihi tecrübe, karz-ı hasen dışında farklı çözüm yolları üretmiş midir?

Bu bölümde, Müslümanların, oldukça hassas¹⁵ ve tehlikeli bir saha olarak telakki ettikleri ribâ engeline rağmen finansman ihtiyaçlarını tarihte nasıl karşıladıkları ele alınacaktır. Bu bağlamda, öncelikle, ribânın pratikteki işlevine doğrudan etkisi olan kavram ve mahiyet tartışması yapılacaktır; ardından da yukarıdaki soruların cevaplarının peşine düşülecektir.

I. Hile-i Şer‘iyye

Türkçe’de “ayak oyunu”, “entrika”, “aldatma amacıyla yapılan iş” gibi anlamlara gelen “hile” kelimesi,¹⁶ köken itibariyle Arapça bir kavram olup sözlükte “çare”, “kurtuluş” ve “ferasetli davranış” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷ Klasik fıkıh doktrininde geniş bir kavramsal terminolojiye sahip olan *hile-i şer‘iyye*, genel anlamda

¹⁴ el-Bakara 2/275-279; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u ‘s-sanâ’i*, VII, 80 vd.; Şirbînî, *Muğni ‘l-muhtâc*, II, 29 vd.

¹⁵ Bunun bir göstergesi olarak, İslâm iktisat teorisinde ribâ şüphesi hakikat gibi kabul edilmiştir. Bk. İbnü’l-Hümâm, *Fethu ‘l-kadîr*, VII, 136; *el-Mevsû‘atü ‘l-fikhiyye*, X, 103.

¹⁶ Bk.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c924f1dbd1f37.74676998, (erişim tar. 20.04.2018).

¹⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu ‘l-münîr*, I, 15; en-Nisâ 4/98; et-Talâk 65/2.

“Maksada ulaşmak amacıyla görünüş itibariyle câiz olan vasıtaların kullanılması” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁸

Asılları itibariyle meşru olan bu vasıtalarla birtakım gayrimeşru sonuçlara ulaşma, erken dönemlerden itibaren fakihlerin gündemini meşgul eden bir husustur. Gerek Hanefî imamlara nispet edilen *hiyel* kitapları gerekse diğer mezheplerin önde gelen fakihlerinin bu alanda kaleme aldıkları eserler, *hîle-i şer‘iyye* uygulamalarının birtakım hukuk problemlerini çözme konusunda dikkate alınması gereken bir tecrübe olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hîle-i şer‘iyye uygulamalarının nasıl bir ön kabulle ve yöntemle dikkate alınacağı ayrı bir önem arz etmektedir. Bu uygulamalarla ilgili doktrinde birbirinin karşısı çok fazla değerlendirmenin yer alışı, ilk bakışta kafa karışıklığına yol açabilir. Örnek vermek gerekirse, İmam Muhammed’e (ö. 189/805) nispetle “*Bu alışveriş (îne) benim kalbimde dağlar miktarınca yerilmiştir. Bunu faiz yiyiciler uydurmuştur ve Hz. Peygamber (s.a.) onları yermiştir.*”¹⁹ şeklinde özelde îne sözleşmesinin genelde ise bu tür malî *hîle-i şer‘iyye* uygulamalarının tamamen bir faiz kılıfı olduğuna dair değerlendirme; buna mukabil Ebû Yusuf’a (ö. 182/798) nispetle “*Îne, câizdir ve mükâfat gerektirir.*”²⁰ şeklindeki değerlendirmeler yüzeysel olarak okunduğunda birbirine zıt olarak telakki edilebilir.

Bu iki görüş biraz daha derinlemesine analiz edildiğinde, Ebû Yusuf’un salt kâr elde etme amaçlı *hîle* uygulamalarına cevaz vermeyeceği açıktır. Ona göre, bu uygulamaların mükâfat gerektirmesinin en önemli sebebi “faizden kaçma” amaçlı oluşuna bağlıdır. Bu kayıt (faizden kaçma) sadece Ebû Yusuf’un değil, mezhep içerisinde birçok fakihin kabul ettiği bir kayıttır.²¹ Buradan şu iki sonucu çıkarabiliriz: **1.** Malî *hîle-i şer‘iyye* uygulamaları “faizden kaçma” şeklinde kayıtlı olduğuna göre bu tür uygulamalara zemin hazırlayan ekonomik bir tıkanıklığın olması gerekir ki bu tıkanıklık, fıkıh sınırları içerisinde aşılmaya çalışılsın. **2.** Bu tür uygulamalarda amaç (niyet) oldukça dikkate alınmıştır. Farklı fıkıh mezheplerinin bu konudaki

¹⁸ Tarifler için bk. Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, İstanbul 1996, s. 101 vd.

¹⁹ Bk. Aynî, *el-Binâye fî şerhi ‘l-Hidâye*, VIII, 462; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, VII, 213.

²⁰ Kâdîhân, *el-Fetâva’l-Hâniye*, II, 168.

²¹ Meselâ bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 443; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, ‘*Uyûnü’l-mesâil*, I, 442.

değerlendirmelerinin ana eksenini, niyetin hukukî fiillere tesirinin ne olacağı sorusunun cevabı teşkil etmektedir.

Faizsiz konut finansman meselesini ele aldığım bu çalışmada, yukarıdaki kabulden (dikkate alınması gereken bir tecrübe) hareketle geçmiş dönemlerdeki - özellikle malî ve ticarî- *hîle-i şer'îyye* uygulamalarına ışık tutmaya çalıştım. Bu sayede günümüz konut organizasyonlarının arka planları daha iyi görülecektir.

II. Ribâ Kavramı ve Mahiyeti

Herhangi bir disiplinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için o disiplinde kabul gören kavramların etraflıca analiz edilmesi önem arz etmektedir. Her ne kadar İslâm iktisat teorisinde hukukî sözleşmelerde mana merkeze alınıyorsa da²² kavramsal değişimler de bir nevi tahrife sebep olacak düzeyde önemlidir. Bunun en somut örneği, ilk zamanlarda neredeyse üzerinde konsensüs bulunan ribâ yasağının, bir süre sonra ribâ (*usury*) ile faizin (*interest*) basit bir şekilde birbirinden ayrılmasıyla günah olmaktan çıkarıldığı Hristiyan tecrübesidir.²³ Faizsiz finansman uygulamalarının peşine düşen bu çalışmanın başarılı olabilmesi için öncelikle ribâ ve etrafındaki kavramların doğru bir şekilde tespit edilip, sınırlarının çizilmesi gerekmektedir.

A. Etimolojik Çerçeve

Ribâ kelimesi, Arapça klasik sözlüklerde -fiil formunda- *itibârî* bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır; yani kendisine nispet edilen özneye göre yüklem mana kazanmaktadır. Mesela, toprağa nispet edildiğinde “yükselme, kabarma”;²⁴ insanlara nispet edildiğinde “üstünlük, şeref, nefes nefese kalma”;²⁵ bir hastalığa veya yaraya nispet edildiğinde “ağırlaşma, fenalaşma”;²⁶ herhangi bir canlıya nispetle “büyüme, şişme, gelişme ve besleme”;²⁷ mala veya paraya nispet edildiğinde “artma, değer kazanma”²⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Ribâda sermaye garantiye alınıp korunduğu

²² Akitlerde itibar makâsıda ve meâniyedir; elfâza ve mebânîye değil. Örneğin, bir kimse diğerine ‘bu evi sana 100 tî’ye hediye ettim’ dese bu hîbe (hediye) değil, bey’ (alışveriş) akdi olur. Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, I, 21.

²³ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, XII, s. 111 vd.

²⁴ el- Hac 22/5; Fussilet 41/39. Arapça’da tepe anlamında kullanılan “râbiye/rabîe” kelimeleri de aynı yaklaşımın bir göstergesidir. Bk. Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, II, 217; Murtazâ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, I, 236.

²⁵ en- Nahl 16/92; ayrıca bkz. İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, II, 483.

²⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, VIII, 283.

²⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, VII, 350.

²⁸ el- Bakara 2/276; ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XV, 306.

için Zebîdî (ö. 1205/1791), ribâ kelimesinin mala nispetle anlamının “koruma, muhafaza etme” olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Ribânın if’âl formunda karşılığı olan ve artırma anlamına gelen erbâ (اربي) kelimesi Câhiliye Araplarının en çok başvurduğu terimlerden biriydi. Kurtubî’nin (ö. 671/1273) aktardığına göre, ödeme zamanı gelen bir borç için alacaklı borçluya “ya borcunu ödersin ya da borcu artırırısın” anlamında *immâ en- takdî ve immâ en- türbî* cümlesini söylerdi.³⁰ Netice olarak, ribâ kelimesinin değişik anlam örgülerinin bulunduğu ortak noktanın “fazlalık” olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Ribânın fikhî boyutuna geçmeden önce, çeşitli açılardan ribânın mukabili olarak kullanılan Türkçe’deki *faiz*, Arapça’daki *fâide* ve İngilizce’deki *interest* ve *usury* kavramlarını açıklamak istiyoruz. Buradaki amacımız, kavramlarla işlevsellikleri arasındaki ilişkiyi ve etkilerini tespit etmeye çalışmaktır.

1. Faiz

Köken itibariyle Arapça f-y-d (ف-ي-ض) fiilinin ism-i fâili olan faiz kelimesi Osmanlıca sözlüklerde “taşan, taşkın” şeklinde ifade edilmektedir.³¹ Şemseddin Samî (ö. 1904) faizi, “borç olarak verilen bir akçe için senelik olarak belirli bir miktarda alınan kâr, nemâ, güzeşte” olarak tanımlamaktadır.³² Öyle anlaşıyor ki, faiz kelimesi gerek anlam gerekse içerik yönünden -icâre-kira, iâre-ödünç ikilemlerinde olduğu gibi- ribânın Türkçe’deki karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir problemin olmadığı anlaşılrsa da ikilemin (ribâ-faiz) aslında ne ifade edebileceğini görebilmemiz için batıdaki *usury-interest* ikilemi ile mukayeseli bir okuma yapmamız gerekiyor. Bu mukayeseyi aşağıya bırakıp, diğer kavrama geçelim.

2. Fâide

Arapça klasik sözlüklerde “Fe-ye-de” (ف-ي-د) maddesine baktığımızda, kişinin başta ilim ve mal olmak üzere yararlanabileceği (istifâde) her türlü şeye verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır.³³ Etimolojik olarak bu kelime, her ne kadar malî bir faydalanmayı da kapladığını kabul etsek de klasik dönem İslâm iktisat teorisine bir

²⁹ Murtazâ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, I, 237.

³⁰ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmî ‘l-Kur’ân*, IV, 356; ayrıca bkz. Cessâs, *Ahkâmü ‘l-Kur’ân*, II, 183-189.

³¹ Ahmet Vefîk Paşa, *Lehce-i Osmânî*, s. 1255; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, s. 980.

³² “İkrâz olunan akçe için senevî bir mikdâr-ı muayyende olarak alınan kâr, ribh, nemâ, güzeşte” bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, s. 980.

³³ Meselâ bkz. Feyyûmî, *el-Misbâhu ‘l-münîr*, III, 485; er-Râzî, *Muhtârü ‘s-sihâh*, II, 245.

kavram olabilmeyi o zamanlarda başaramamıştı. Dolayısıyla, fâide kavramının iktisadî açıdan ne ifade ettiğini anlayabilmek için modern iktisat teorisi kitaplarına bakmamız gerekiyor. Bu bağlamda, Sâmî Hasan Ahmed Hamûd, bankaların yaptıkları işlemleri fikhî açıdan incelediği doktora çalışmasında, fâideyi, “paranın kullanılması mukabilinde ödenen semen” olarak tanımlamaktadır.³⁴ Oldukça orijinal ve açık bir terim olan “ribâ” kavramı canlılığını korurken, fikhın yabancı olduğu yeni bir kavramın üretilmesinin mutlaka bir sebebi olmalıdır. Özellikle, Batı’daki yeni ekonomik düzen etrafında dönen kavram tartışmalarıyla eş zamanlı seyreden gelişmeler bizlere bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Şimdi, *usury* ve *interest* kavramlarını bu tartışmalar ekseninde ele alalım.

3. Usury- Interest

Ribânın, -her ne kadar mahiyeti hakkında birtakım ayrılıklar olsa da- Müslümanlar açısından tartışmasız bir yasak olduğuna yukarıda temas etmiştik. Tesniye’deki İncil’e ait ribâ (*neshekh*) yasağının oldukça açık oluşu³⁵ ve sonraki yorumcular tarafından üzerinde konsensüs oluşması, Yahudilerin ve Orta Çağ Hristiyanlarının ribâ yasağı konusunda aslında bir probleminin olmadığını gösteriyor. Bununla birlikte, zaman zaman yasağı aşındırma gayretlerinin olduğu da görülmektedir:

- i. Maimonides’in (Mûsâ b. Meymûn, ö. 601/1204), Yahudilerin oldukça azınlıkta olduğu Endülüs İslam toplumunda Yahudi ekonomisini güçlendirmek için Yahudi olmayanlara (*gentile*) ribâ ile borç para vermeyi teşvik etmesi;
- ii. Geç dönem Orta Çağ’da ribâ yaptırımlarının oldukça sembolik bir duruma gelmesi;
- iii. ‘iska kontratının³⁶ (Lat. *Contractus trinus*) oldukça yaygın hale gelmesi aşındırma bağlamında verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır.³⁷ Bütün bunlara rağmen, o dönemde ribânın, en azından ceza gerektiren bir günah olduğu kabulünün hâkim olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

³⁴ Ahmed Hamûd, Sâmî Hasan, *Tatvîrû’l-a’-mâli’l-masrifîyye*, s. 267.

³⁵ “Kardeşine ribâyla (*neshekh*) borç vermemelisin. Burada söz konusu olan para, yiyecek ya da ribâ getiren herhangi bir şey olabilir.” Bkz. Vincent J. Cornell, “Tesniye’nin Gölgesinde Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Faize (interest) ve Aşırı Faize (usury) Dair Yaklaşımlar”, trc. Zeynep Hafsa Orhan, (İstanbul, *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*, 2017), s. 23.

³⁶ ‘iska kontratı, şekil yönünde içerisinde ribâ bulunan bir mudârebe akdine benzemektedir. Buna göre, mukriz (borç veren) belli bir sermayeyi mustakriz (borç alan) vermektedir. Mustakriz, bu sermayeyi işletip belirli bir oranda kâr ile mukrize olan borcunu ödemeyi baştan taahhüt etmektedir. Mukriz de bu işlem neticesinde mustakrizle belirli bir oranda ücret vermektedir. Cornell, s. 31 vd.

³⁷ Cornell, s. 27, 31, 32.

Orta Çağın ribâ kısıtlamaları, bir zaman sonra Avrupa'nın siyasi ve ekonomik gelişmeleriyle çatışmaya başladı. Sermayeye dayalı parasal ekonomik anlayışın gelişen ticari faaliyetlerin bir gereksinimi olarak kendini dayatması, Haçlı seferlerinin bir şekilde finanse edilme zorunluluğu, geç dönemlerde ribânın ekonomik bir savaş silahı olarak görülmesi ve daha birçok sebep kiliseyi iki seçenekten birine mahkûm ediyordu: i. Yeni gelişmeler çerçevesinde ribâyâ alternatif yollar ve müesseseler üretmek, ii. Hristiyanlığın ribâ (usury) doktrinini yeniden sorgulayıp bir şekilde kaçış yolları aramak. İkinci seçeneği tercih eden kilise, bir anlamda yeni düzen karşısında teslim bayrağını çektiğini itiraf ediyordu.³⁸ Bu, yeni bir dönemin başlangıcının ifadesiydi ve artık sahneye ikinci seçeneğin gereklerini yerine getirecek Hristiyan teologlar çıkacaktı. Sermayeyi kutsayan bu teologlar iki sihirli kavramı dillerine pelesenk ettiler: Paranın ahlâkîliği ve kamu yararı. Alman prenslerin çıkarlarını destekleyen Martin Luther'e (ö. 1546) göre kamu yararı, borç parayla ilgili İncil'in katı buyruklarını ortadan kaldırmaya tek başına yetiyordu. Saksonya Prensi Johann Friedrich, Denzig şehir konsülüne yazdığı mektuplarda sadece haksız faiz alanların (%4 veya %5'i geçen) kendilerini suçlu ve günahkâr hissetmeleri gerektiği şeklindeki ifadeleri³⁹ bu yeni dönemin meşru ve ahlâkî kazancı olan düşük faizin (interest) deklarasyonundan başka bir şey değildi. Öte yandan, Luther'in destekçisi Zwingli'nin (ö. 1531) "usury (ribâ) meşrûdur; çünkü dünyadaki tüm işler ilâhi adalet tarafından yönetilemez"⁴⁰ şeklindeki alaycı iddiası kilisenin otoritesinin ne denli zayıfladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ribâ yasağından kurtuluş reçeteleri yazan teologların en etkili şüphesiz John Calvin'di (ö. 1564). Yeni ekonomik düzenin ısrarla talep ettiği sermayenin temini için ticarî/üretim öduncüne bir şekilde yol açma gerekliliği, Calvin'i tetikleyen en önemli sebepler arasındaydı. Calvin'e göre hukuka aykırı olan faiz biçimi, tefecilerin savunmasız fakirlerden aldıkları yüksek oranlı faizlerdir (usury).⁴¹ Diğer faiz türlerinin ona göre hükmünü merak edenlere Calvin'in bu cümlesini tersinden okumak yeterli olacaktır.

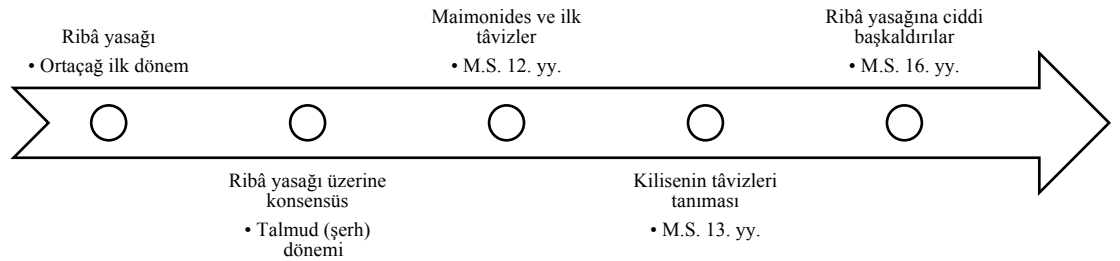
³⁸ Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, XII, s. 110-1.

³⁹ Cornell, s. 39.

⁴⁰ Cornell, s. 39 vd.

⁴¹ Cornell, s. 40; Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, XII, s. 111.

Sonuç olarak, sermayeye dayalı yeni sistemin devam edebilmesi için kredinin bir şekilde temin edilmesi gerekiyordu. Kilisenin, siyasi ve ekonomik açıdan dönüşüm geçiren Avrupa'nın, teorideki ribâ yasağına pratik finans hayatında çözüm ve alternatifler üretme noktasındaki başarısız tutumu reformist Hristiyan teologların gözünden kaçmadı. Klasik doktrindeki terminolojinin normatif zemininin entelektüel kavram cambazlığıyla altının oyulmasını en kestirme yol olarak gören Calvin gibi teologlar, *usury* (aşırı faiz, tüketim kredisi) kavramını şeytanlaştırırken *interesti* (düşük faiz, ticârî kredi) ahlakî ve meşrû gösterme çabası içerisine girdiler. Bu sayede, sermaye emek yerine geçebilecek ve sermaye üzerinden yeni kapitalist düzenin bankerleri kâr elde edebilecekti. Avrupa'daki değişimden İslâm ülkeleri de etkilendi; ancak etkilenmenin neticesini verebilmesi için kavram cambazlığının bir benzerine de bu ülkelerde ihtiyaç vardı. Klasik fıkıh doktrinine yabancı bir kavram olan *fâide* (ç. fevâid) kelimesi *interest* mukabilinde yeni İslâm iktisat teorisi kitaplarında boy göstermeye başladı. *Ribâ* kavramının normatif ve buyurgan yapısı *fâide* ile yumuşatılacaktı. Türkçe'de ribâ mukabilinde kullanılan *faiz* sözcüğü her ne kadar muhteva açısından ribâ ile aynı gibi görünse de kavramların belli bir süre sonra mana üzerindeki tahrif etkisini Orta Çağ sonrası Hristiyan tecrübesinde gördük. Türkiye'de son zamanlarda *faiz* sözcüğüne sıklıkla eklenen “düşük” sıfatının bir zaman sonra faizin normatif boyutunu da düşürmeyeceğinden emin olamayız. Her bir dilin kendine öz kavramları olması gerektiği gerçeğini kabul etmekle beraber *ribâ* sözcüğünün de pratik finansal hayatın gündeminden düşmemesi gerektiğini düşünüyoruz. *Usury*'nin Hristiyan tecrübesindeki serüveniyle ilgili şöyle bir zaman çizelgesi verilebilir.⁴²

⁴² Bu zaman çizelgesi, ribâ yasağının Hristiyan tecrübesinde nasıl eridiğini genel hatlarıyla göstermek amacıyla yaklaşık olarak verilmiştir.

B. Fıkḥî Çerçeve

Ribânın Câhiliye döneminde bilinen bir uygulama olduğuna yukarıda kısmen temas etmiştik. Bu bilginin boyutuna daha ayrıntılı bir şekilde baktığımızda, öncelikle, mahiyet açısından ribânın lügavî manasıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Cessâs (ö. 370/981), o dönemdeki ribâ uygulamasının “dirhem ve dinarların belli bir fazlalık şartıyla bir süre kadar borç verilmesi”⁴³ şeklinde yapıldığını aktarmaktadır. “Ya borcu ödersin ya da artırırsın” ve aynı anlama gelen farklı ifadelerin çokça kullanıldığını bildiğimiz bu uygulamada, alacaklı çoğu defa oldukça yüksek meblağlarda vadeyi uzatma bedeli alıyordu. Netice olarak, Cessâs’ın da vurguladığı gibi, İslâm öncesi dönemde bilinen faiz, borç/kredi eksenliydi.

Câhiliye dönemindeki faizle ilgili bu toplumsal pratiğin İslâm sonrası şer‘î düzlemdeki konumu önem arz etmektedir. Cessâs’a göre, ribânın şer‘î anlamı -salât, savm ve zekâtta olduğu gibi- lügat anlamından farklı ve kapsamlıdır. Nitekim, başta Hz. Ömer (ö. 23/644) olmak üzere birçok hukukçu sahabînin ribâ yasağının tam olarak ne ifade ettiği sorusunun cevabında yaşadıkları bazı problemler⁴⁴ ve Arapların altınla altını veya gümüşle gümüşü veresiye satışın ribâ olduğunu bilmemeleri bu durumu teyit etmektedir. Cessâs’ın bu bağlamda vurgulamış olduğu alışverişte (bey‘) meydana gelen ribâ olgusu, dönemin ekonomi pratiğinde bilinmeyen bir husustu. Bundan dolayı, alışveriş ribâsının ne olduğu, neleri kapsadığı, hangi gerekçelerle meydana geldiği ve daha birçok mesele fıkıhçıların gündemini oldukça meşgul etmiştir.⁴⁵ Bu bilgilerden hareketle, Cessâs, şer‘î ribânın üç anlama geldiğini iddia etmektedir: 1. Câhiliye ehlinin yapmış oldukları ribâ uygulamaları (ki yukarıda borç/kredi eksenli olduğunu söylemiştik); 2. Ashâbımızın kavline göre (Hanefî mezhebinin kurucu isimlerinin görüşlerini kastediyor) cins birlikteliği olan tartılan (mevzûnât) ve ölçülen (mekîlât) mallardaki fazlalık, Mâlik b. Enes (ö. 179/795) cins birlikteliğinin yanında

⁴³ اِنَّمَا كَانَ قَرْضَ الدَّرَاهِمِ وَالذَّنَانِيرِ إِلَى أَجَلٍ بِزِيَادَةٍ Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, II, 184.

⁴⁴ Cessâs, Hz. Ömer’den şöyle dediğini aktarmaktadır: “Ribâ ayeti, Kur’ân’ın en son inen ayetlerindendi ve Hz. Peygamber onu bize açıklamadan vefat etti. O halde, ribâyı da ribâ şüphesini de (rîbe) terkedin.” Cessâs, *a.g.e.*, II, 183.

⁴⁵ Meselâ, bir Hanefî fakihî olan Kâsânî (ö. 587/1191), alışveriş ribâsını yaklaşık 34 sayfada ele alırken borç ribâsından neredeyse söz etmez; aynı şekilde bir Şafî fakihî olan Şîrâzî (ö. 476/1083) de alışveriş ribâsına yaklaşık 13 sayfa ayırırken borç ribâsından neredeyse söz etmemektedir. Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, VII, 46-80; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 26-39.

azık olarak saklanabilip (muktâten) depolanabilme/biriktirilebilme (müddaharen), Şâfî (ö. 204/820) ise cins birlikteliğinin yanında gıda maddesi olabilme özelliğini şart koşturmaktadır; 3. Nesâ⁴⁶ (vade, veresiye) ki, bazı kısımlara ayrılmaktadır: i. Ölçülebilen, tartılabilen veya bu ikisi dışında cins birliği olan malların vadeli bir şekilde karşılıklı olarak alışverişi câiz değildir. Nitekim bize göre, Merv⁴⁷ kumaşının başka bir Merv kumaşı ile vadeli bir şekilde değiş tokuşu cins birlikteliğinden dolayı câiz değildir. ii. Cinse katılan⁴⁸ illetin (miktar birliği) bulunması ki, bu illet semen (altın ve gümüş) dışındaki şeylerde ölçü ve tartıdır. Meselâ, bir kimse kireç mukabilinde buğdayı vadeli bir şekilde satsa ölçü birlikteliğinden dolayı câiz olmaz. Yine bir kimse bakır mukabilinde demiri vadeli bir şekilde satsa tartı birlikteliğinden dolayı aynı şekilde câiz olmaz.⁴⁹ Cessâs'ın üçlü anlatısından şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Ribânın Câhiliye dönemindeki borç/kredi eksenli yapısı, Hz. Peygamber'le birlikte -şer'î düzlemde yeniden tanımlanmak suretiyle- nihaî normatif sınırlarına kavuşmuştur. Buna göre, şer'î ribâ artık sadece karz (borç/kredi) ile değil, aynı zamanda bey' (alışveriş) ile de ilintilidir ve alışverişin peşin (ribe'l-fadl) ve veresiye (ribe'n-nesîe) boyutlarının her ikisini de kapsamaktadır.

Yasak bakımından her iki tür de tartışma yapılamayacak kadar açık bir yapıya sahip olup, oldukça yeni olan alışveriş boyutunun henüz o kadar açık olmadığı anlaşıyor. Piyasa ürünlerindeki değişkenlik ve dinamiklik bu kapalılığın bilinçli olduğunu gösteriyor. Ribânın son derece tehlikeli bir alan olduğunun farkında olan fakihler daha ilk dönemlerden itibaren bu kapalılığı ortadan kaldıracak genel bir kural (illet) bulmak için yoğun mesai harcadılar. Bu bağlamda; Hz. Peygamber'in nihaî bir doktrinin temelini teşkil edecek alışveriş ribâsıyla ilgili açıklamaları, altın-gümüş ve buğday-arpa-hurma-tuz şeklinde ikili olarak kategorize edildikten sonra farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Bu incelemenin amacı, Hz. Peygamber'in açıkladığı altı maddenin değişken piyasa ürünleriyle irtibatının bir şekilde kurulması gerekliliğidir. Bu sayede ribâ, mantıkî ve objektif olarak da dokunulmazlığını ilan edecektir. Netice

⁴⁶ Ribânın sadece veresiye alışverişlerde gerçekleşeceği iddiası ve cevabı için bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 17 vd.; Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 52.

⁴⁷ Bugünkü Türkmenistan sınırları içinde bulunan bir şehir.

⁴⁸ Haneî ribâ teorisinde "cins birliği" asıl olarak kabul edilmiş, "miktar birliği" ise bu asıl üzerine bina edildiğinden Cessâs, "miktar birliği" yerine "cinse katılan illet" ifadesini kullanmıştır.

⁴⁹ Cessâs, *a.g.e.*, II, 184.

olarak, İslâm iktisat teorisinde ribâ yasağının tutarlı bir zemine oturtulma çabaları daha sonraları çeşitli alternatiflerin getirilebilmesinin yolunu açmıştır.

III. Ribâ Yasağına Alternatif Bulma Çabaları: Malî Hîle-i Şer‘iyye Uygulamaları

İslâm iktisat teorisinde ribânın tartışmasız bir yasak olduğuna yukarıda temas etmiştik. Bu noktada şu soru akla gelmektedir: Oldukça dinamik, değişken ve krediye ulaşmak için bir şekilde finansman temin etmenin son derece gerekli olduğu bir sistem, ribâ yasağına/engeline rağmen ne tür alternatifler üretebilir? Bu sorunun, erken dönemlerden itibaren Müslümanların gündemini meşgul etmeye başladığını ve henüz net bir cevabın verilmediğinin farkındayız. Özellikle, sermayenin kutsandığı ve hukuk teorilerinin pratik karşılıklarının anlamsız hale geldiği modern kapitalist tecrübeye bu soruya cevap vermenin ne denli zor olduğunun da farkındayız. Bununla birlikte, bugün şayet ribâsız bir finansmandan bahsedilecekse bunun en önemli dayanağının -en azından yöntemsel olarak- Müslümanların ekonomik faaliyetlerindeki pratik hukukî çözümler/çareler olacağı elbette göz ardı edilemez. Özellikle, Osmanlı tecrübesinde *muâmele-i şer‘iyye* olarak isimlendirilen bu çözümler, uzun bir süre önemini koruyan para vakıflarında pratik anlamda uygulama alanı bulmuştur. Bundan dolayı, çalışmamızın bu kısmında, *hîle-i şer‘iyye* olarak literatüre giren hukuk çarelerinin finansman temin uygulamaları alanındaki pratik karşılığını inceleyeceğiz. Amacımız, bizâtihî bu uygulamaların kendisi veya etrafında dönen fikhî ihtilaflar olmadığı için çok fazla ayrıntıya yer vermeyeceğiz. Sonuç olarak da bu uygulamaların Hristiyan tecrübesinden bir farkı olup olmadığı ve günümüz faizsiz finans uygulamaları için somut olarak ne söylediği hususlarını tartışacağız.

A. Bey‘u’l-îne

Îne satışı,⁵⁰ ribâ ile ilgili hîle-i şer‘iyye literatürünün belki en eski ve en meşhur uygulaması diyebiliriz. Farklı dönemlerdeki klasik Arapça sözlüklerin îne kelimesinin etimolojisi bağlamında söyledikleri “selef (borç) ve bir malın iyisi, kalitelisi” gibi anlamlar bu uygulamanın bilenen, kısmen teşekkül etmiş, devam edegelen ve yaygın

⁵⁰ Îne ismi konusunda birkaç farklı görüş bulunmaktadır: 1. Müşterinin satıcıdan bedeli ayn (peşin nakit para) olarak alması (İbn Âbidîn), 2. Aynın (malın) geri dönmesi (İbnü’l-Hümâm), 3. Satıcının istediği bir malı elde konusunda zor durumda olan birisine hîle yoluyla yaptığı avn (yardım) (Desûkî) bk. Komisyon, *el-Mevsû‘atü’l-fikhiyye*, X, 95.

bir özelliğe sahip olduğunu gösteriyor.⁵¹ Terminolojide mezheplerin farklı tanımları olmakla birlikte şu tanımда ittifak olduğu söylenebilir: “Vadeli olarak satılan bir malın daha düşük bir bedelle peşin olarak geri satın alınması.”⁵² Alışveriş ile ilgili ribâ yasağının henüz yeni olduğu sahâbî toplumu içerisinde îne satışının yapıldığına dair örnekler, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer’in bazı îne uygulamaları hakkındaki olumsuz açıklamaları, Ebû Yûsuf’un (ö. 182/798) îne hakkındaki iyimser sözleri ve buna mukabil İmam Muhammed’in (ö. 189/805) kötümser tavrı⁵³ bütüncül bir şekilde ele alındığında şöyle bir sonuca ulaşılabilir: i. İne satışı denen bir uygulama daha ilk dönemlerden itibaren ribâ yasağına alternatif olarak kullanılmaya başlanmıştır, ii. Hakkındaki olumlu-olumsuz değerlendirmeler îne satışının tek bir tip olmadığını göstermektedir; dolayısıyla, îne satışının farklı birçok türü vardır⁵⁴ ve her bir değerlendirmenin ilgili tür bağlamında yapılması gerekmektedir. Genel bir ifadeyle söylemek gerekirse, îne satışıyla ilgili kabul veya ret şeklindeki yaklaşımların varlığı, esasen înenin mahiyetinin bilinmemesinden kaynaklanmayıp daha çok tarafların niyetlerinin bir sonucu olarak düşünölmelidir.

İne satışının arka planına indiğimizde aslında sermaye sahibinin herhangi bir fayda veya getiri olmaksızın karz (borç) vermek istememesi şeklinde gizli bir amacın varlığıyla karşılaşyoruz. Hukukun açık ribâ normları sebebiyle kendini açığa vuramayan bu gizli amaç, meşrû bir muamele olan bey‘i (alışveriş) hedefine ulaşma noktasında meşrûlaştırıcı bir araç olarak kullanmaktadır. Esasında, bu tür gizli bir amacın olmadığı bir îne uygulamasının meşrû bir alışveriş olacağı açıktır. Önemli olan nokta, gizli bir amaç diye isimlendirdiğimiz niyetin bu uygulamadaki tesirinin ne olacağıdır. Öte yandan, fıkıh normlarının ahlâk yasalarından ayrılmaz bir yapıya sahip olduğunu biliyoruz. Öyleyse, ahlâkın el etek çektiğı bir ekonomik sistemde fıkıhın teorik kısmının pratik yansımalarında oluşacak boşlukların bu tür uygulamalarla kapatılması salt bir kâr amacı güdölerek mi yapılmaktadır yoksa bir çeşit zorunluluk mudur? Bu soruların cevabını sonuç kısmına bırakıp ikinci uygulamamıza geçelim.

⁵¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, II, 255; Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi’l-Mu‘rib*, 335; Murtazâ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, XXXV, 458; Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, III, 440.

⁵² بَيْعٌ سَلْعَةٍ بِشَيْءٍ مُّجَلٍّ ثُمَّ شَرَاؤُهَا بِأَقَلِّ مِنْ ذَلِكَ حَالًا Bk. Ahmed Said Havvâ, *Suverü’t-tehâyul ale’r-ribâ*, s. 113.

⁵³ “İne, câizdir ve mükâfat gerektirir.”; “Bu alışveriş (îne) benim kalbimde dağlar miktarınca yerilmiştir. Bunu faiz yiyiciler uydurmuştur ve Hz. Peygamber (s.a.) onları yermiştir.” Bk. 19. ve 20. dipnot.

⁵⁴ İne türleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Said Havvâ, *Suverü’t-tehâyul ale’r-ribâ*, 113-120.

B. Bey‘ bi’l-vefâ

İlk olarak V. (XI.) yüzyılda Hanefî çevrelerde örnekleri görülen bey‘ bi’l-vefâ, “Bedelin iade edildiğinde mebî‘in de iadesinin şart koşulduğu satım akdi.” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁵ Kaynaklarda, bey‘ bi’l- vefâ anlatısı özetle şu şekilde verilmektedir: Acil krediye ihtiyacı olan ve faize bulaşmak istemeyen A şahsı, B’ye giderek, “*Falan yerdeki arazimi şu fiyata, bedelini iade ettiğimde senin de araziyi iade etmen şartıyla sana satıyorum.*” veya borcunun vadesini uzatmak isteyen A şahsı, B’ye giderek, “*Üzerimdeki alacağın karşılığında, falan yerdeki arazimi, borcumu iade ettiğimde senin de araziyi iade etmen şartıyla sana satıyorum.*” gibi şartlı ve geçici ifadeler kullanmak suretiyle be‘ bi’l-vefâ akdini meydana getirmiş olurlar.⁵⁶ Her iki taraf açısından da oldukça cazip görülen bu uygulama pratik olarak hem kredi finansmanı sağlıyor; hem de borçlunun -alacaklıyı razı edecek şekilde- vadeyi uzatabilmesine imkân sağlıyordu. Birinci örnekte, A şahsı faize bulaşmadan kredi ihtiyacını temin ederken, B de o sürede A şahsının arazisinden yararlanacaktır. İkinci örnekte ise, A şahsı ödeyemediği borcunun vadesini faizsiz bir şekilde uzatırken, B de o sürede yine A şahsının arazisinden yararlanacaktır. Görüldüğü gibi, bu uygulama, özellikle borç veren kimseye (mukriz) ciddi bir avantaj sağladığı için normal şartlarda çeşitli sebeplerle borç vermeye yaklaşmayan birçok kimse için teşvik edici bir role sahip olmuştur. Bu rolü daha da kuvvetlendiren ve bey‘ bi’l-vefânın alt türü diyebileceğimiz farklı bir uygulama daha var: Bey‘ bi’l-İstiğlâl. “Mebîin ilk satıcısına kiralanması”⁵⁷ olarak tanımlanan bu uygulama sayesinde satıcı hem istediği krediye ulaşmış hem de mebî elinden çıkmamış olmaktadır.

Erken dönem fûrû-i fıkıh tecrübesinde bilinmeyen bu uygulamaların fikhî çerçevesiyle ilgili; rehin, sahih bey‘, fâsit bey‘, müstakil-mürekkap bir akit olmak üzere çok çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.⁵⁸ Meşrûiyetiyle alakalı zikredilen “zarûrete binâen”, “âdet muhakkemdir” veya “hâcet, umumi veya hususi olsun zarûret derecesine indirilir” gibi kâideler veya farklı dayanakların irdelenmesi gerekiyorsa da

⁵⁵ هُوَ الْبَيْعُ بِشَرْطِ أَنَّ الْبَائِعَ مَتَّى رَدَّ الثَّمَنِ يَرُدَّ الْمُشْتَرِي إِلَيْهِ الْمَبِيعَ Bk. Ali Haydar, a.g.e., I, 111 (mad. 118).

⁵⁶ Bey‘ bi’l-vefânın mâhiyeti ve örnekleri için bkz. Hamevî, *Gamzû ‘uyûni’l-besâ’ir*, I, 257; Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, III, 209.

⁵⁷ هُوَ بَيْعٌ وَقَاءً عَلَى أَنْ يَسْتَأْجِرَهُ الْبَائِعُ Bk. Ali Haydar, a.g.e., I, 112 (mad. 119).

⁵⁸ Abdülaziz Bayındır, “Bey‘ bi’l-vefâ”, *DİA*, VI, 20-21.

burada bizi ilgilendiren husus, fıkıhın teorik zemininin -bey‘u‘l-îne de olduğu gibi- bey‘ bi‘l-vefâ örneğinde de farklı pratik yansımalarla sahip olabileceğinin ispatıdır.

C. el-Murâbaha li‘l-âmir bi‘ş-şirâ

Güvene dayalı bir satış türü olan klasik murâbahadan⁵⁹ birçok açıdan farklılık taşıyan bu uygulama Sâmî Hamûd tarafından, “Bir kimsenin bankaya gidip daha önceden vasıflarını belirlemiş olduğu bir malı, üzerinde anlaşılacak bir orandaki miktarla murâbaha yoluyla satın alıp durumuna göre taksitli bir şekilde ödemeyi yapacağına dair satın alma vaadi verme işlemi”⁶⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye’de genellikle “üretim desteği” ve “bireysel finansman desteği” adlarıyla bilinmekte olup özellikle katılım bankaları başta olmak üzere geniş bir uygulama alanına sahiptir. Her ne kadar klasik murâbaha akdinden farklı bir görünüm arz ettiğini söylesek de buradan uygulamanın bütünüyle yeni olduğunu kastetmiyoruz. Nitekim, İmam Mâlik, Şeybânî (ö. 189/805), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), ve Bâcî (ö. 474/1081) gibi isimlerin oldukça benzer uygulamalardan bahsetmeleri sistemsiz de olsa erken dönemlerden itibaren aynı problemlerle yüz yüze gelindiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.⁶¹ Meselâ, *Muvatta*’da şöyle bir örnek aktarılmaktadır:

“Bir adam diğer bir adama hitaben, ‘Şu deveyi benim için peşin olarak satın al da ben de senden vadeli olarak satın alayım’ dedi. Daha sonra bu durum Abdullah b. Ömer’e sorulduğunda yapılan işlemi çirkin buldu ve yasakladı.”⁶²

İmam Mâlik’in, “Bir satım içinde iki satımın yasaklanması” başlıklı bâb altında bu örneği aktarması, esasında buradaki yasağın illetinin ne olduğunu göstermeye yetmektedir. Bu örnekten hareketle, bu tür bir murâbaha uygulamasında temelde iki ana işlemin olduğu söylenebilir: i. Vaad (yukarıdaki örnekte birinci adamın ‘ben de

⁵⁹ Semen belirlenmesi, satıcının malı kaç mal ettiğine dair açıklamalarına duyulacak güvene bağlı olduğu için bu tür satışlara “güvene dayalı satımlar (büyü‘l-emâne)” ismi verilmiştir ki üç tür satımı kapsamaktadır. 1. Murâbaha, maliyetin üzerindeki satım akdini ifade eder, 2. Vadiâ, maliyetin altındaki satım akdini ifade eder, 3. Tevliye, maliyet fiyatına satımı ifade etmektedir. Bkz. Kâsânî, *a.g.e.*, V, 135; Dönmez, İbrahim Kâfi, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 149.

⁶⁰ أَنْ يَتَقَدَّمَ الْعَمِيلُ إِلَى الْمَصْرُوفِ طَالِبًا مِنْهُ شِرَاءَ السَّلْعَةِ الْمَطْلُوبَةِ بِالْوَصْفِ الَّذِي يُحَدِّدُهُ الْعَمِيلُ وَعَلَى أَسَاسِ الْوَعْدِ مِنْهُ بِشِرَاءِ تِلْكَ السَّلْعَةِ فَعَلًا مُرَابَحَةً بِالنَّسْبَةِ الَّتِي يَتَّفَقَانِ عَلَيْهَا وَيَدْفَعُ الثَّمَنَ مُقْسَطًا حَسَبَ إِمْكَانِيَّاتِهِ Bk. Ahmed Hamûd, Sâmî Hasan, *a.g.e.*, s. 432.

⁶¹ Erken dönem benzer uygulamalar için bkz. Ahmed Said Havvâ, *a.g.e.*, 212-7.

⁶² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’, V, 958.

senden vadeli olarak satın alayım' sözü ile işlemin devamında ikinci adamın satın alacağı malı satma vaadi); ii. Murâbaha akdinin yapılması (işlemin devamında 'ikinci adamın satın aldığı malın üzerine belli bir miktar kâr ekleyip birinci adama vadeli olarak satması'). Birinci işlemdeki tarafların vadeleri, her ne kadar diyânet açısından bağlayıcı (mülzim) olduğu noktasında ittifak varsa da kazâî boyutunun ne olduğu hakkında son zamanlarda oldukça fazla mesai harcandığını söyleyebiliriz. Ayrıca, klasik akit teorilerinin iki taraflı yapısı burada üçe çıkmaktadır. 1. Mala ihtiyacı olup murâbaha yoluyla satın almak isteyen kişi, 2. Murâbaha yoluyla malı satan İslâmî banka (ikinci satıcı), 3. Malın kendisinde bulunduğu birinci satıcı.

Özetle, meşrûiyetinde herhangi bir ihtilaf bulunmayan klasik murâbahadan farklı bir görünüm arz eden modern murâbahanın pratik temelleri oldukça erken dönemlere dayandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, klasik akit teorilerinden yapısal olarak farklılığı ve zaman zaman anlamsal olarak olumsuz bir çerçeveye sahip oluşu⁶³ bu akde kuşkuyla yaklaşılmasına sebep olmuştur. Yukarıda kısaca ne olduğundan bahsettiğimiz çağdaş murâbahanın çalışmamız açısından kritik tarafı, erken dönemlerde temelleri atılan ve nihayet günümüz İslâmî bankacılık faaliyetlerinde merkezî bir role sahip olan bu uygulamanın Müslümanların geçmişte kredi ihtiyaçlarını karşılamada kullanıldığı gibi günümüzde de üzerinde daha fazla mesai harcanmak suretiyle işlevsel bir alternatif olabilecek aktüel değeridir.

D. Bey' ve Selef

Selef kelimesi (سَلَف), Arapça'da "s-l-f" kökünden türemiş olup, "borç" ve "selem akdi" anlamlarına gelmekte ve kelime her iki anlamda da klasik literatürde kullanılmaktadır. Alışveriş ve borcun tek bir hukukî muamele içinde yer alma durumunu ifade eden "bey' ve selef", henüz sahabe döneminden itibaren finansal işlemlerde kullanılmaya başlanmıştı. Hz. Peygamber (s.a.) tarafından yasaklanan uygulamanın pratik karşılığıyla ilgili Serahsî'nin (ö. 483/1090) ifadesine bakalım:

"Bir kimsenin alışveriş yapmak için satıcının kendisine borç vermesini şart koşması, Hz. Peygamber'in alışveriş ve borç ile alışveriş ve şartın bir arada

⁶³ Osmanlı tecrübesinde murâbaha kavramı çeşitli sebeplerle faizli işlemlerle denk görülmüştür. Nitekim, insanlara faizle para veren kişilerin murâbahacı olarak isimlendirilmesi bunun bir örneğidir. Bkz. Dönmez, İbrahim Kâfi, "Murâbaha", *DİA*, XXXI, 151.

bulunmasını yasaklamasından ötürü fâsittir. Buradan maksat, akdin gerektirmediği ve taraflardan herhangi birine menfaat sağlayan şarttır.”⁶⁴

Ekonomik bir gereklilik olan kredi ve finansman temini, bugün olduğu gibi geçmişte de dinamik bir piyasa için en önemli unsurdur. Bundan dolayı, krediye bir şekilde ulaşması gereken girişimci için ilk akla gelen yol borç (selef/karz) uygulamasıydı. Ancak, bu uygulama, girişimci için son derece kestirme ve câzip olsa da aynı şey borç veren (mukriz) taraf hakkında geçerli değildi. Dolayısıyla, her ne kadar uhrevî olarak oldukça kârlı bir iş yaptığının farkında olsa da hukuk kurallarının iç içe olduğu ahlâkî yapının zayıflaması ve piyasanın dinamik yapısı gibi etkenler kişilerde malî birikimini bir şekilde garanti altına alma şeklinde bir yaklaşım doğurmuştu. Bu etkenlerin sadece borç talep eden tarafı etkilemeyip çift yönlü olduğunu dikkate alındığında, sermaye sahibi kimselerin de zamanla verdikleri borçlardan menfaat elde etmek istemeleri yönünde bir tavrı geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, menfaat sağlayan salt bir borç akdinin faiz yasağı karşısındaki sıkıntılı durumu sebebiyle borç (selef) akdi ya da meşrûluğunda ihtilaf bulunmayan bey‘ (alışveriş) akdi ile ilişkilendirilerek bu soruna hukukî bir çözüm (hîle-i şer‘iyye) üretilmeye çalışıldı.

E. Borçlunun Verdiği Hediye (Hediyetü’l-medîn)

Erken dönemlerden itibaren iktisat pratiğinde fazlaca örneğini gördüğümüz hukukî çözümlerden biri de borçlunun (medîn/ğarîm) alacaklıya (dâin) vermiş olduğu hediyedir. Görünüşte faiz yasağından hibe kılıfı altında kurnazca bir kaçış izlenimi verse de sırf böyle bir yorumun eksik olacağı açıktır. Bu konu hakkında erken dönem Hanefî fakihlerinden Tahâvî (ö. 321/933), “borçlunun hediyesini yeme”⁶⁵ başlığı altında şunları zikretmektedir:

“Ashâbımız dedi: ‘Menfaat sağlayan hiçbir borçta hayır yoktur.’ Aynı söz, İbrâhîm’den [en-Nehâî] de rivayet edildi. Onlara göre bu durum, menfaat akitte şart koşulduğu zamandı. Herhangi bir şart olmaksızın hediye

⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 40.

⁶⁵ Bir şeyden faydalanma yöntemlerinin en üstünü ve pratiği “ekl” (yeme) kabul edildiği için, faiz ve haksız kazanç gibi yerlerde yapılan işlemin boyutunun büyüklüğünü göstermek üzere genelde “ekl” (yeme) fiili kullanılmıştır. Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, IV, 333; “ekl” kelimesinin faiz ayetleri bağlamında tartışması için bkz. Kudûrî, *et-Tecrîd*, V, 302.

edildiğinde veya alacaklı borçlunun yanındayken (hediye) yediğinde onlara göre bir beis yoktur. Mâlik [b. Enes] dedi ki: Bu durum (hediyeleşme), aralarında bilinen bir şey olup, alacaklı, borçlunun verdiği hediye borcunun yerine vermediğini bilmedikçe, alacaklının hediye kabul etmesi doğru olmaz. Sevrî de aynı şeyi söyledi. Leys dedi ki: Alacaklının borçlunun hediyesini kabul etmesini veya onun yanında yemesini çirkin buluyorum. Ubeydullah b. Hasan dedi ki: Kişinin borçlusu yanında (hediye) yemesinde bir beis yoktur.”⁶⁶

Karz (borç) akdinin, meşrûluğunda ihtilaf bulunmayan hîbe (hediye) akdi ile ilişkilendirilmesi neticesinde alacaklının menfaat elde ettiği bu uygulamanın teorik analizi, esasen -diğer hukukî çözümlerde olduğu gibi- tarafların “gizli niyetlerinin” sorgulanmasının gerekliliği durumuna dayanıyor. Tahâvî’nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, tarafların niyetlerinin problemlili olup akdin kuruluşunda herhangi bir problemin olmadığı bir durum hakkında fakihin (özellikle Hanefîler ve Şâfiîler) tenfiz (hukukî geçerliliğine karar verme) dışında fazla bir seçeneği kalmamaktadır. Niyeti hukukî tasarrufların neticelerinde kısmen daha etkin bir unsur olarak değerlendiren fakihler (Mâlikîler ve Hanbelîler), bu tür hukukî çözümlere yanaşmamışlardır. Bunun bir neticesi olarak, petrolün henüz işlenmediği uzun bir zaman diliminde, hukukî çözümler (hîle-i şer‘iyye) üreten ve geliştiren Hanefî ve Şâfiîlerin bulunduğu coğrafyalar ekonomik olarak Mâlikî ve Hanbelîlerin bulunduğu coğrafyalardan ileride seyretmiştir.⁶⁷

F. Hatîta (حطیطة, İskonto)

Sözlükte “indirilen” ve “düşürülen” anlamlarına gelen *hatîta*⁶⁸ bir fıkıh terimi olarak birbiriyle ilişkili iki alanda kullanılmaktadır. 1. Bey‘. Güvene dayalı satışlardan (büyû’l-emâne) bir malı maliyetinin altında bir fiyatla satmayı ifade eden *vadîa* satışının diğer bir ismi. 2. Karz. Borcun ödeme tarihinin öne çekilmesi sebebiyle belli bir miktarın düşülmesi işlemi ki bizi ilgilendiren bu kısımdır. Yukarıda, Cahiliye döneminde vadenin uzatılması mukabilinde borcun artırılması şeklindeki

⁶⁶ Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfi’l-‘ulemâ*, IV, 277-8.

⁶⁷ Bkz. Emad H. Khalil, “Ribânın Şeriat Tarafından Yasaklanışına Dair Genel Bir Değerlendirme”, trc. Zeynep Hafsa Orhan, (İstanbul, a.g.e., 2017), s. 106; ayrıca bk. Coulson, Noel James, *Commercial Law in The Gulf States*, Graham-Trotman 1984, s. 45-6.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VIII, 275.

uygulamanın oldukça yaygın olduğunu söylemiştik. Onun kadar yaygın olmasa da vadenin kısaltılması mukabilinde borcun azaltılması şeklindeki hatîta uygulaması da erken dönemlerden itibaren iktisat pratiğinde gündeme gelmiştir.⁶⁹ Bunun yanı sıra, uygulamanın faiz kapsamına girip girmediği konusundaki teorik tartışmaların, fakihlerin gündemini oldukça meşgul ettiğini görüyoruz.⁷⁰ Meselâ, V/XI. yüzyıl Hanefî fakihlerinden Suğdî (ö. 461/1068) *Nütef* isimli fetvâ kitabında “alacaklarda (deyn) faiz” başlığı altında her iki uygulamayı da şu şekilde değerlendirmektedir:

“Alacaklarda faize gelince iki kısım üzeredir: 1. Bir kimsenin başka bir kimseye vadeli olarak bir mal sattıktan sonra vade dolduğunda satıcının alacağını istemesi üzerine borçlunun alacaklıya, ‘Vademi artır, ben de dirhemleri artırayım’ şeklindeki teklifini alacaklının kabul etmesi durumu ki bu faizdir (Câhiliye faizi). 2. Alacaklının henüz vade dolmadan borçluya hitaben, ‘paramı bana ver, ben de alacağımın bir kısmını senden düşüreyim’ şeklindeki teklifi ki bu borçlu açısından faizdir ve helal değildir (Hatîta).⁷¹

Suğdî’nin bu değerlendirmelerinin aksine Hanbelî âlimi İbn Kayyim (ö. 751/1350), hatîta (iskonto) uygulamasının Câhiliye faiziyle bir ilgisinin olmadığını savunmaktadır. Ona göre, faiz, vadenin uzatılmasına mukabil borcun artırılmasıdır; bu uygulamada ise vade tamamıyla kalkmaktadır.⁷² Her ne kadar Suğdî’nin, uygulamanın faiz kapsamına girdiği şeklindeki ifadeleri çoğunluğun görüşünü temsil ediyorsa da uygulamanın hukukî sınırlar içerisinde sağlamış olduğu pratik fayda sebebiyle, teorik veçheyle alakalı değerlendirmeler süregelmiştir.⁷³ Konuyu daha somutlaştırmak amacıyla şöyle bir tablo verilebilir.

Tablo 1: Malî Hîle-i Şer‘iyye Uygulamaları

Hîle-i Şer‘iyye	Pratik Yarar	Tanım
Bey‘u’l-îne	Müşteri kredi elde ederken satıcı da kâr sağlıyor.	Vadeli olarak satılan bir malın daha düşük bir bedelle peşin olarak geri satın alınması.

⁶⁹ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, XII, s. 119 vd.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Said Havvâ, *a.g.e.*, 305-315.

⁷¹ Suğdî, *en-Nütef fi’l-fetâvâ*, II, 485.

⁷² İbn Kayyim, *I’lâmi’l-muvakkı’in*, III, 278.

⁷³ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, XII, s. 119.

Bey‘ bi’l-vefâ	Satıcı kredi elde ederken müşteri de menfaat sağlıyor.	Bedelin iade edildiğinde mebûin de iadesinin şart koşulduğu satım akdi.
el-Murâbaha li’l-âmir bi’ş-şirâ	Müşteri istediği mala sahip olurken banka da kâr sağlıyor.	Önceden yapılan anlaşma çerçevesinde bankanın peşin olarak aldığı bir malı vadeli olarak müşteriye satması.
Bey‘ ve Selef	Müşteri kredi elde ederken satıcı da kâr sağlıyor.	Müşterinin alım işlemini satıcının kendisine borç vermesi şartıyla yapması.
Hediyetü’l-medîn	Alacaklı kâr sağlarken borçlu vadesini uzatabiliyor.	Borçlunun vade dolmadan önce alacaklıya hediye vermesi.
Hatîta	Alacaklı parasını erken elde ederken borçlu kâr sağlıyor.	Borcun ödeme tarihinin öne çekilmesi sebebiyle belli bir miktarının düşülmesi.

Ribânın kavramsal ve tarihsel analizinin yapıldığı birinci bölümde, ilk olarak ribâ ve eş değer bazı kavramların etimolojik temelleri sorgulanarak bu kavramların Orta Çağ Hristiyan tecrübesindeki değişim süreci incelenmiştir. Ardından, kısa ve genel bir fikhî çerçeve çizilerek ikinci maddede ele alınacak hukukî çözümlere zemin hazırlanmıştır. İkinci olarak ise, ribâ yasağına rağmen Müslümanların ekonomik pratiklerinde karz-ı hasen dışında ne tür hukukî çözümler ürettikleri sorusuna cevap aranmıştır. Birinci bölümün sonucunu ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Erken dönem Orta Çağ Hristiyan teologları arasında faiz yasağıyla (neshekh) ilgili bir problemin olmadığı anlaşıyor. Yahudi teologların, öteden beri Tesniye’deki ifadelerden yola çıkarak Yahudi olmayanlardan (gentile, nokri) faiz alınabileceği şeklindeki ikircikli yaklaşımları Hristiyan teologları rahatsız ettiği; ancak netice itibarıyla bu dönemde faizin muhteva açısından gerek Yahudiler gerekse Hristiyanlar açısından yasak bir işlem olduğu noktasında genel bir kabulün varlığından söz edilebilir. Daha sonraları, bu kabullenmenin değişken iktisat pratiğindeki bir nevi “hîle” tezahürü olarak ‘iska kontratı gibi uygulamalar üretildi. Bu sayede hem Tesniye’nin faiz yasağı görünüşte çiğnenmeyecek hem de istenilen menfaat elde edilecekti. Ancak, bu uygulamalar doğru bir şekilde okunduğunda hukukî olarak

meşrû bir zemine oturmadığı için faiz yasağının altını oyacak ve mahiyetini tahrif edecek kavramsal te'villere bir çeşit zemin hazırladı. Bu bağlamda, daha önce faizin bütün çeşitlerini içine aldığına inanılan *usury* gibi ilahî menşeli sayılan kelimeler ilk defa yeniden okumaya tâbi tutuldu. Zamanla sermaye merkezli bir ekonomik anlayışa doğru evirilen Avrupa, çıkarlarına karşı tehdit olarak gördüğü Orta Çağ'ın katı faiz yasağına bir çözüm bulması için belki son kez kilisenin kapısını çalıyordu. Külfetli Haçlı seferleri sebebiyle kendisinin de bir şekilde finansman temin etmek zorunda olduğu kilise, XIII. yüzyıldan itibaren faiz yasağının altını oyan bir dizi istisnayı kabullendi.⁷⁴ Nihayet, faiz yasağının bütünüyle tehdit olmaktan çıkarılması XVI. yüzyıl teologları eliyle oldu. Bu teologların en etkili olan John Calvin (ö. 1564), şu cümleleriyle kutsal metinlere meydan okuyordu: “Usury hakkındaki hükmümüzü Tanrının birtakım cümlelerine göre değil, insafımıza (*principle of equity*) göre veririz.”⁷⁵ Ona göre yasaklanması gereken, tefecilerin fakirlerden aldıkları yüksek oranlı ve fâhiş faizden (*usury*) başka bir şey değildi ve bunun dışında kalan düşük oranlı faizler (*interest*) meşrû olmalıydı. Geç dönem Orta Çağ Avrupa tüccar ve bankerlerinin modern temsilcileri sayabileceğimiz Calvin ve arkadaşlarının başkaldırılarının bir neticesi olarak artık faiz yasağı sembolik bir hal almıştı. Bunun bir uzantısı olarak, 1789 Fransız İhtilâlinden sonra ise faiz modern devletin kanunları sayesinde resmen güvenceye alındı.⁷⁶

Faiz yasağı ile ilgili Müslümanların tecrübesine baktığımızda en dikkat çeken husus, Müslümanların, Hristiyan ve Yahudi kanunlarında da yer alan borç/kredi faizine ilâveten alışveriş faizi denilen yeni bir yasakla karşı karşıya kalmalarıydı. Buna göre, Müslümanlar, sadece borç ilişkilerinde değil, aynı zamanda alışverişte de birtakım kurallara uymalıydılar. Uyulması gereken bu kuralların nispeten geniş alanı karşısında çıkış kapısı olarak tek seçenek karz-ı hasen (borç) uygulamasıydı. Salt bir karz uygulaması her ne kadar sermaye temini açısından işlevsel bir yapıya sahip olsa da oldukça az mukriz (borç veren) buna yanaşıyordu. Bu konu hakkında Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) şunları söylemektedir: “*Vakıa karz-ı hasen, yani; mukrize ait*

⁷⁴ Bu istisnalar ve peşi sıra gelen diğer istisnalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cornell, s. 36-38.

⁷⁵ J. Tuininga, Matthew, *Calvin's Political Theology and the Public Engagement of the Church*, (Cambridge University Press, 2017), p. 328.

⁷⁶ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, XII, s. 111.

*menfaatten ârî, rızâ-yı ilâhîye müstenit bir karz muamelesi pek müstahsendir. Fakat her zaman bu yüksek insanî vazifeyi ifa edecek zâtlar bulunamaz. Artık nâsın ihtiyacını tehvîn için böyle bir mahlas-ı şer‘îye müracaat, azîmet tarîkine münâfî olsa da ruhsat tarîkine muhalif olmaz.”*⁷⁷ Bilmen’in “yüksek insanî vazife” olarak nitelediği karz istenen ilgiye mazhar olamamıştı ve ekonomide oluşan bu boşluğa şer‘î bir çözüm bulunması gerekiyordu. Buradaki şer‘î ifadesi önemli bir farka dikkat çekmektedir: Daha önce Hristiyan tecrübeye de aynı boşluğun oluştuğunun ve bu boşluğu doldurmak üzere hukuk dışı (gayr-i şer‘î) uygulamalarla faiz yasağının nasıl aşıldığının farkında olan Müslümanlar, zarûrete mebnî bir şekilde üretilecek yeni uygulamaların hukuk sınırları içinde kalmasına özen göstermişlerdir. Bununla bilinçli ve sistematik bir üretim faaliyetinden bahsetmiyoruz, bilakis iktisat pratiğinin teoriden zamanla farklılaşıp yeni hukukî uygulamaların ortaya çıkmasını kastediyoruz. *Hile-i şer‘îye* olarak literatürde yer alacak bu hukukî uygulama ve çözümlerin muâmelât ile ilgili pratik yansımalarına özellikle Osmanlı tecrübesinde *muâmele-i şer‘îye* deniyordu. Uygulamaların suistimale açık yapısı sebebiyle erken dönemlerden günümüze kadar etrafındaki teorik tartışmalar bir neticeye ulaşmasa da bu uygulamalar, iktisat pratiğinde varlığını devam ettirmiş ve insanların kredi ve sermaye ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmıştır. Özellikle günümüz konut finansmanında yukarıda zikrettiğimiz “murâbaha li’l-âmir bi’ş-şirâ” olarak bilinen çağdaş murâbaha oldukça işlevsel bir şekilde kullanılmaktadır. Bugün itibariyle, mevcut düzlemde yeni uygulamalar üretilirken fıkhnın teori-pratik ikilemi sağlıklı bir şekilde sorgulanıp karar verilmesi finansal anlamda Müslümanların lehine olacaktır. Birinci bölümü bitirirken sözü tekrar Bilmen’e verelim: “...Fakat bu muâmeleler, İmam Ebû Yusuf’a göre câizdir ve bunlar bir emr-i hayra hizmet için yapıldığı ve ayrıca bir bey‘i ve şirâ mâhiyetinde bulunduğu cihetle menduptur. Ribâdan kurtulmak için bir mahlas-ı şer‘îdir. Bunlar nef‘i câlib bir ikrâz muâmelesi değil, belki menfaati celbeden birer bey‘ meselesidir. Akitler, başka başka mâhiyetleri hâiz olduğundan bir akdin meşrû olmamasından diğerinin de meşrû olmaması iktiza etmez.”⁷⁸

⁷⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, VI, s. 101.

⁷⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, VI, s. 100.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KONUT FİNANSMANI

Tarih boyunca insanlar, içinde yaşadıkları dönemin dünya görüşüyle paralel bir şekilde sosyal ve ekonomik problemlerini çözme gayreti içerisine girdiler. Konut finansmanı bağlamında düşündüğümüzde, modern öncesi dönemde insanların kolektif bir şekilde konut finansmanı temin etme problemlerinin olmadığı görülüyor. Bu dönemde daha çok hakikî şahsiyetler arasında yapılan hukuk muameleleri aracılığıyla konut finansmanı problemi aşılmaya çalışılıyordu. Gerçek anlamda konut finansmanının bir problem olarak karşımıza çıkması modern şehircilik anlayışının egemenliğinden sonrasına tekabül etmektedir. Toplumların bir arada ve kurumsal bir mekanizmayla yaşama kararını almasına ilaveten bireyselleliğin ve çekirdek aile modelinin hâkim olması neticesinde konut ihtiyacında ciddi bir artış meydana geldi. Toplum yapısında meydana gelen bu değişim, ihtiyaçların çözümünde de aktif rol oynadı ve bunun bir getirisi olarak hükmî şahsiyetler (tüzel kişilikler) ortaya çıktı. Bu şahsiyetler; kurumsal, kurumsal olmayan ve yarı kurumsal yapılarıyla modern insanın konut finansmanı problemine cevap aramaktadırlar. Çalışmamızın bu bölümünde, Türkiye’de konut finansmanı alanında faaliyet gösteren popüler bazı kurumların teorik ve pratik analizleri yapılarak üçüncü bölümdeki fikhî değerlendirmeye zemin hazırlanacaktır.

I. Teorik Çerçeve

Modern Türkiye’de konut finansmanının kurumsal ve sistematik bir veçhaye bürünmesi dünya ülkelerine nispetle geç bir döneme tekabül etmektedir. Meselâ, ilk defa 1775 yılında Birmingham’da temelleri atılan, 1885’te Bielfield’te kurulan sandıkla Almanya’ya intikal edip yaygınlaşan Yapı Tasarruf Sandıkları (*building-saving system*) kanalıyla 1939’a gelindiğinde yaklaşık 200 bin konut tasarruf sözleşmesi imzalanmıştı.⁷⁹ Bu sistem, konut finansmanı talep eden şahısların belirli

⁷⁹ Kılıç, Selim, “Konut Finansman Modeli Olarak Yapı Tasarruf Sandıkları; Almanya ve Türkiye’deki Uygulamaları”, İİBF, *Yönetim ve Ekonomi*, s. 236-8.

bir süre yapmış oldukları tasarruf karşılığında, düşük faizli kredi kullanma hakkı vermektedir.

Benzer gelişmelerin Türkiye’deki seyrine baktığımızda, konut finansmanında fon ihtiyacını karşılamaya yönelik ilk ciddi kurumsal atılım XX. yy.’ın ilk yarısının sonlarına doğru Emlak Bankası tarafından gerçekleştirilmişti. Buradan hareketle, konut finansmanı özelinde Türkiye’de kurumsal olarak birkaç asır böyle bir şeyin ihtiyaç görülmediğini söyleyebiliriz. Bunun; toplumsal, sosyo-politik, siyasî ve ekonomik olmak üzere tek bir sebebe indirgenemeyecek kadar kompleks bir sebepler ağını içine aldığı gözden kaçmamalıdır. XX. yy.’ın son çeyreğine girdiğimizde artık tüm ticarî bankalar yasal olarak faizli konut kredisi verme hakkına sahip oldu ve bunu takip eden birkaç yıl sonra (1985 ve sonrası) ilk defa faizsiz muâmele yapmayı taahhüt eden katılım bankaları konut finansmanı alanında yer almaya başladı. Bu gelişmelerle paralel bir şekilde devlet, konut finansmanı alanında özellikle dar gelirli kesimin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla önemli bir adım attı ve 1984 yılında yürürlüğe giren 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile “Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı (TOKİ)” kuruldu.⁸⁰ 90’lı yıllara geldiğimizde, yukarıdaki Yapı Tasarruf Sandıkları uygulamasından esinlendiği anlaşılan; faizsiz ve yardımlaşma/elbirliği esasına dayalı olarak faaliyet gösterme iddiasıyla bazı özel yapılar ortaya çıkmış ve zamanla özellikle muhafazakar kesimde ciddi bir karşılık bulmuşlardır. Bu kısımda, 2018 Türkiye’inde konut finansmanı alanında faaliyet gösteren organizasyonları “kurumsal- kurumsal olmayan- yarı kurumsal” olarak üç farklı şekilde kategorize edip bu organizasyonların neler olduğu sorusunu irdelleyeceğiz.

A. Kurumsal Konut Organizasyonları

Kurumsallaşmanın giderek arttığı modern dönemlerde insanlar kredi ihtiyaçlarını bireysel ve gerçek şahıslar kanalından çok belli kurumlar kanalıyla karşılamayı tercih etmektedirler. Bu kurumlar, -dinî gerekçeleri bir kenara bırakırsak- diğer alternatiflere göre gerek yapısal gerekse yasal açıdan daha fazla güvence sundukları için kredi ihtiyacı olanları daha fazla cezbetmektedir. Şimdi, Türkiye’de faaliyet gösteren kurumsal konut organizasyonlarını kısaca ele alalım.

⁸⁰ Bkz. <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>, (erişim tar. 02.04.2018).

1. Konvansiyonel/Mevduat Bankalar

Tarihsel arka planı Osmanlı'nın son dönemlerine kadar giden mevduat bankaları, ilk defa 1979 yılında fon ihtiyacı olanlara konut kredisi sunabilme imkânına erişmişlerdir.⁸¹ Bu bankalar, daha çok kısa vadeli ve faizli konut kredi finansmanı sağlamaktadırlar. 2018 yılı itibariyle Türkiye’de aktif bir şekilde konut finansmanı alanında faaliyet gösteren 26 mevduat bankası tespit ettik.⁸²

2. Katılım Bankaları

Modern Türk devletinin İslâmî/katılım bankacılığı tecrübesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi XX. yy.’ın son çeyreğine tekabül etmektedir. İlk defa 1985 senesinde bir özel finans kuruluşu olarak kurulan Albaraka Türk ve sonraki on yıl içerisinde sırasıyla; Kuveyt Türk, Anadolu Finans, İhlas Finans ve Asya Finans gibi kuruluşlarla yaygınlaşan katılım bankaları “faizsiz muâmele” prensibini genel ilke olarak kabul etmişlerdir.⁸³ Bu bankalar, mevduat bankalarındaki döviz işlemleri, havale, EFT ve daha birçok bankacılık uygulamasını sürdürmektedirler. Katılım bankaları, konut finansmanı bağlamında genellikle “bireysel finansman desteği” veya “üretim desteği” isimleriyle bilinen ve klasik murâbaha akdinden farklı bir görünüm arz eden çağdaş murâbaha akdini tercih etmektedirler. Türkiye’de bu yolla konut finansmanı sağlayan ikisi kamu katılım bankası olmak üzere toplamda 5 katılım bankası faaliyet göstermektedir. Bu bankalar kronolojik sırayla; Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans Katılım, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım Bankası’dır.

3. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı (TOKİ)

1984 yılında 2985 sayılı kanun ile; Cumhuriyet sonrası meydana gelen birtakım yangın ve depremler, düzenli bir şehir yapılanmasına sahip olma, ekonomik seviyesi düşük kesimin konut finansmanı ihtiyacı giderme gibi sebeplerle kurulan TOKİ, 2004 yılında Başbakanlık’a bağlanmasına kadarki süreçte birçok bürokratik ve yasal süreçlerden geçmiştir.⁸⁴ TOKİ denilince, salt bir konut finansman

⁸¹ Çetin, Ali Cüneyt, “Konut Finansman Yöntemleri ve Türkiye Koşullarında Uygulanabilirlik Analizleri” (doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 156.

⁸² Bankalar için bk. <https://www.bddk.org.tr/Kuruluslar-Kategori/Bankalar/1>, (erişim tar. 02.04.2018).

⁸³ Hazıroğlu, Temel, “Türkiye’de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu ve Kavramsal Önemi”, *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2016/1, s. 123.

⁸⁴ Amacımız, bizâtihi Toki’yi ortaya çıkaran sebepler veya mevzuat olmadığı için ayrıntılara girmedik. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, Necati, “Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Konutlarında Kullanıcı (Müşteri) Memnuniyetinin Değerlendirilmesi: İstanbul Kayaşehir Örneği”, (yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s. 21-24.

organizasyonundan söz etmiyoruz; bilakis başta altyapı ve sosyal donatı uygulamaları olmak üzere projeler yapmak, menkul kıymetler çıkarmak, kentsel dönüşüme katkı sağlamak, konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak gibi çok kapsamlı faaliyetler ağına sahip bir kurumdan söz ediyoruz.⁸⁵ TOKİ'nin uygulamış olduğu konut programlarını aşağıda ele alacağımızdan şimdilik bu kadarıyla yetinelim.

B. Yarı Kurumsal Konut Organizasyonları

Başlıktaki “Yarı kurumsal” şeklindeki nitelemenin sebebi, ele alacağımız organizasyonların yasal ve hukukî altyapılarının 2018 yılı itibariyle yeni yeni netlik kazanmaya başlamasıdır. Katılım bankalarının muhafazakâr kesimin ilgisini çeken “Faizsiz muâmele” şeklindeki söyleminden yaklaşık 6 yıl sonra (1991) farklı bir söylem daha üretildi: El birliği sistemi. Temelde, sisteme dâhil olacak katılımcıların önceden yapacakları tasarrufları belli bir organizasyon şeması çerçevesinde bir araya getirip her bir katılımcının kredi gereksinimini faize bulaşmadan temin etme anlayışına dayanmaktadır. Tanımdaki “tasarruf” vurgusu modern Türk devleti için yeni olsa da yukarıda da belirttiğimiz gibi kıta Avrupa'sının yabancıları olmadığı bir vurguydu. Yapı Tasarruf Sandıkları'nın Almanya prototipindeki; tasarruf, el birliği, yardımlaşma gibi kavramların temelini oluşturduğu bu yeni sistem “faizsiz” vurgusu sayesinde YTS'lerden ayrılıyordu.

Karşılıklı yardımlaşma anlayışına dayalı olarak dizayn edildiği iddia edilen el birliği sistemin temelleri, 90'lı yılların başında “Emin Otomotiv” ve “Fuzul Otomotiv” isimli özel organizasyonlar tarafından atıldı. İlk olarak taşıt finansmanı alanında faaliyet gösteren bu organizasyonlar çok geçmeden konut sektörüne de müdâhil oldular. 2000 yılında “Fuzulev” ismiyle kurulan yeni organizasyon, amacını şu cümlelerle ifade ediyordu: “*Fuzulev sistemi banka ve **faiz olmadan** düşük taksitlerle bireylerin **yardımlaşma** sistemi içerisinde ev sahibi olmalarını sağlamaktadır.*”⁸⁶ Benzer ifadeleri, 2005 yılında “Eminevim” ismiyle kurulan organizasyonda da görüyoruz: “...*Eminevim, **dayanışma** ve **yardımlaşma** temeline dayandırdığı*

⁸⁵ TOKİ'nin görevleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>, (erişim tar. 12.04.2018).

⁸⁶ <http://fuzulev.com/Tarihce>, (erişim tar. 15.04.2018).

sistemleri ile faizsiz ev sahibi olmanız için çalışıyor.”⁸⁷ Her iki organizasyonun⁸⁸ vizyon ve misyon bağlamında söyledikleri *faizsiz*, *yardımlaşma* ve *dayanışma* gibi ifadeler, sistem hakkında şimdilik bize bir ön fikir verse de, pratik uygulamaların ve işleyiş mekanizmalarının etraflıca incelenmesi üçüncü bölümdeki fikhî analize sağlıklı bir zemin hazırlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu incelemeyi, pratik çerçeve kısmına bırakıp isimlendirme bağlamında bir noktaya dikkat çekmekte fayda görüyoruz. Yakın zamanlara kadar gerek konut organizasyonlarının kendileri gerekse bu alanda yapılan bilimsel çalışmalarda genelde “el birliği sistemi” isimlendirmesinin tercih edildiğini görüyoruz. Bu isimlendirme, sistemin daha çok yöntemsel tarafını ifade etmekte olup, sistemi diğer konut finansman organizasyonlarından ayıran tarafını (tasarruf gibi) göz ardı ettiği için efradını câmi ağıyarını mâni⁸⁹ bir isimlendirme değildir. Bundan dolayı, son zamanlarda sistemle yakından ilgilenen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) sistemi “Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi (TDFFS)” şeklinde isimlendirmiştir ki kanaatimize göre de tercih edilmesi gereken isimlendirme bu olmalıdır.

C. Kurumsal Olmayan Konut Organizasyonları

Modern şehircilik anlayışındaki dönüşüm neticesinde toplumlar kurumsal yapıları daha güvenilir bulmaya başlasalar da yerleşik anlayışın bir anda ortadan kalktığı söylenemez. Bunun yanı sıra, bazı özel şahsiyetlerin konut finansmanı konusunda bizzat inisiyatif ele alma istekleri, konut sektörü üzerinden kâr elde etme, bazı kişilerin resmî ve kurumsal sistemlere dâhil olmak istememeleri, yapılacak konutların yapısal özelliklerinin belirlenmesinde özgür olma, arsa vb. gayrimenkullerin birtakım araçlar sayesinde konut sektöründe değerlendirilmesi gibi sebepler dolayısıyla kurumsal olmayan konut organizasyonları her zaman var olmuştur. Bu organizasyonların her biri, kendi sistematiğini inşa ettiği için genel geçer bir sistem şemasından söz edemiyoruz.

⁸⁷ <https://www.eminevim.com/faizsiz-ev-sahibi-olma-yontemi>, (erişim tar. 15.04.2018).

⁸⁸ Bu iki konut finansman organizasyonu diğerlerine göre daha eski tarihli olduğu için örnek olarak bunlar tercih edilmiştir. Eminevim ve Fuzulev dışında Türkiye’de faaliyet gösteren; Birevim, Finanevim ve Kolayevim gibi TDFFS bağlamında düşünülebilecek farklı konut finansman organizasyonları da mevcuttur.

⁸⁹ İçermesi gereken bütün özellikleri içeren, içermemesi gerekenleri içermeyen.

Türk konut sektöründe kurumsal olmayan konut organizasyonları temelde iki grup tarafından organize edilmektedir: 1. Konut kooperatifleri. Konut finansman amacıyla gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturmuş olduğu *özerk* ve *özgün* yapılardır.⁹⁰ Diğer konut organizasyonlarında olduğu gibi karşılıklı yardımlaşma sâikiyle oluşturulan konut kooperatiflerinin belki en önemli özelliği, her bir kooperatifin kendi sistem şemasını inşa etmesi yani özerk bir yapıya sahip olmasıdır. Türkiye’de aktif bir şekilde faaliyet sürdüren yaklaşık 54.996 konut kooperatifi bulunmaktadır.⁹¹ 2. Müteahhitler. Belirli bir gayrimenkule sahip olup konut finansmanı için yeterli birikimi olmayan kişilerin gayrimenkullerini yapılan anlaşma çerçevesinde değerlendiren üstlenicilerdir (taahhüt eden). Halk arasında oldukça yaygın olarak kullanılan “kat karşılığı” tabiri müteahhitlerin ne yaptıklarını ifade etmesi bakımından yerinde bir kullanımdır. Ayrıca, müteahhitlerin kendi öz sermayeleriyle yapmış oldukları *tasarruf* oranı, taraflar arasındaki anlaşmanın çerçevesini belirlemesi açısından önem arz etmektedir. Şimdilik bu kadarla yetinip, kısaca ele aldığımız konut organizasyonlarının ayrıntılı pratik analizlerine geçelim.

II. Pratik Çerçeve

Herhangi bir yapının veya organizasyonun sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesi için teorik kurgulardan ziyade pratik uygulamaların üzerinde durmak gerekmektedir. Teoriler genelde savunmacı ve meşrûlaştırıcı bir bakış açısıyla kurgulanırken pratik uygulamalar “mâhiyeti” olduğu gibi gösterir. Bundan dolayı bizim için önemli olan husus, zikredilen konut organizasyonlarının kendilerini nasıl sundukları değil, pratik olarak işleyişin nasıl olduğu sorusudur. Bu kısımda, yukarıdaki konut organizasyonlarının işleyiş mekanizmaları etraflıca ele alınacaktır. Çalışmamızın ana eksenini “faizsiz” söylemini kullanan organizasyonlar oluşturduğu için mevduat bankalarına değinmeyeceğiz. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman sistemi henüz yeterince çalışılmamış olduğu için diğer konut organizasyonlarına nispetle üzerinde daha fazla duracağız.

⁹⁰ Genel olarak kooperatif tanımı için bkz. <https://koop.gtb.gov.tr/kooperatifler-hakkinda/kooperatif-nedir>, (erişim tar. 23.04.2018).

⁹¹ Kooperatifler hakkında kapsamlı bir istatistik için bkz. <https://koop.gtb.gov.tr/kooperatifler-hakkinda/turkiyede-kooperatifcilik>, (erişim tar. 23.04.2018).

A. Katılım Bankalarında Konut Finansman Sistemi

Katılım bankaları, kuruluş gayelerinin de bir gereği olarak, İslâm hukukunun sınırları içerisinde kalmayı taahhüt eden kuruluşlardır. Bu bağlamda; murâbaha, mudârebe, müşâreke, karz-ı hasen, icâre, kefâlet ve vekâlet gibi İslâm hukukunun finansla ilgili akit teorileri, bu bankaların “faizsiz finans” söylemi çerçevesinde kullandıkları en temel fikhî araçlardır. Diğer bir ifade ile, bu bankalar, tasarrufta bulunan kimselerden sağlanan fonları yukarıdaki akit teorilerinin sınırları çerçevesinde; ticaret, sanayi, özel sektör ve diğer gelir getirecek alanlarda değerlendirip elde edilecek kâr veya zararın banka ve tasarruf sahipleri arasında anlaşma şartlarına göre paylaştırılması esasına göre faaliyet göstermektedirler. Bunun yanı sıra, mevduat bankalarının vermiş olduğu hemen hemen bütün bankacılık hizmetleri (EFT, havale, kredi kartı, çek-senet, fatura ödemeleri vb.) katılım bankaları tarafından da verilmektedir.

Katılım bankaları, konut finansmanı bağlamında “bireysel finansman desteği”, “üretim desteği” gibi isimlerle bilinen klasik “murâbaha”⁹² sözleşmesinin çağdaş bir versiyonundan faydalanmaktadırlar. Şimdi, katılım bankaları aracılığıyla konut finansmanının nasıl sağlandığını sırasıyla ele alalım.

1. Sisteme Giriş

Katılım bankalarında konut finansman sistemine “gerçek kişi”, “serbest meslek sahibi” ve “tüzel kişilik” olmak üzere genellikle üç farklı kimlikle başvuru yapılabilmektedir. Son iki kimlik, konut finansmanından ziyade şahıs firmalarının veya şirketlerin taşıt finansmanlarında kullanılmaktadır. Ayrıca, gerçek kişilikte, tüzel kişiliklere yansıtılan KKDF (Kredi Kaynak Destekleme Fonu) ve BSMV (Banka Sigorta Muamele Vergisi) gibi vergi yükümleri bulunmamaktadır. Her bir kimlikten yaklaşık olarak şu belgeler istenmektedir:

- a. Gerçek kişi: Nüfus cüzdanı, gelir belgeleri (maaş bordrosu vb.), satın alınmak istenen konutun tapu fotokopisi,

⁹² Murâbaha, maliyetin üzerindeki satım akdine verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez, İbrahim Kâfi, “a.g.m.”, *DİA*, XXXI, 148-151.

- b. Serbest meslek sahibi: Vergi levhası, onaylı bilanço, gelir tablosu, cârî yıl mizanı, faaliyet belgesi, tapu fotokopileri, kira kontratları, gelir belgeleri ve imza beyannamesi,
- c. Tüzel kişilik: Satın alınmak istenen konutun tapu fotokopisi, ortakların kimlik bilgileri, noter onaylı şirket imza sirküleri, Ticaret Sicil Gazetesi örneği, oda kayıt belgesi, faaliyet belgesi, son üç yılın bilânçosu, gelir tabloları ve vergi levhaları.⁹³

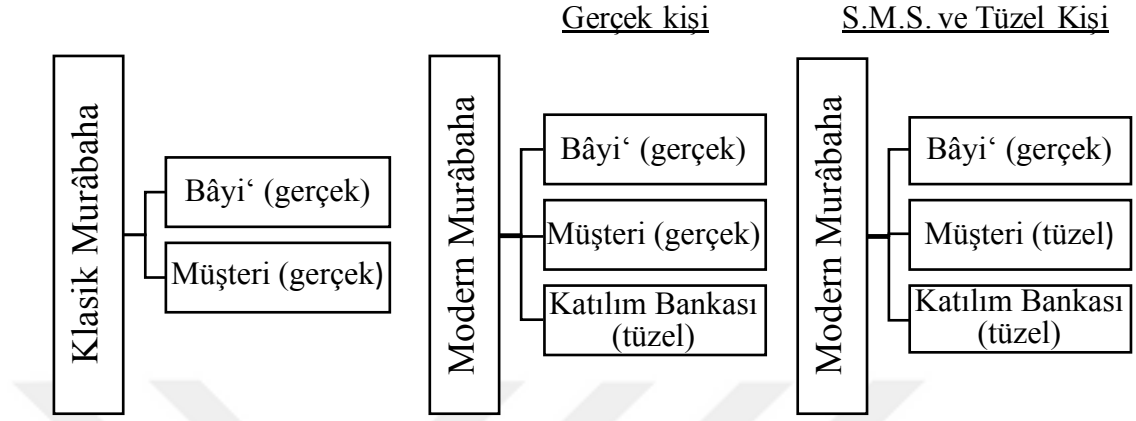
Hangi kimlikle başvuru yapılacağı belirlendikten sonra istenen belgelerle birlikte müracaat edilen herhangi bir şube kanalıyla başvuru formu doldurulmaktadır. Banka, yapılan müracaatı değerlendirdikten sonra olumlu veya olumsuz bir ön değerlendirme sonucu sunmaktadır. Ön değerlendirmenin olumlu çıkması neticesinde, *ekspertiz*⁹⁴ başvurusunda bulunmaktadır. Bu başvuruyla birlikte artık sisteme ilk adım atılmış olmaktadır.

2. Hukukî Serüven

Bu aşamadan sonra sistem, üçlü bir hukukî ilişki ağı içerisinde devam etmektedir: i. Konut sahibi olmak isteyen asıl müşteri, ii. Konutun sözleşmeden önceki ilk sahibi olan birinci satıcı, iii. Murâbaha sözleşmesi yoluyla malı satmak isteyen İslâmî banka (ikinci satıcı). İslâm hukukundaki klasik murâbaha sözleşmesinden farklılık arz eden bu hukukî ilişki ağının fikhî boyutunu üçüncü bölümde ele alacağız. Burada üzerinde durulması gereken asıl husus, hukukî ilişkinin artık gerçek iki şahsiyet arasında değil, gerçek-tüzel ve hatta tüzel-tüzel şeklinde klasik hukukî yapıdan farklı bir şekilde kurulduğunu unutmamaktır. Konuyu daha da somutlaştırmak amacıyla şöyle bir şekil verilebilir.

⁹³ Bkz. <https://www.albaraka.com.tr/konut-finansmani.aspx>, (erişim tar. 28.04.2018).

⁹⁴ Satın alınacak olan konutun piyasa değerinin ve özelliklerinin saptanması amacıyla yapılan bilirkişi incelemesi.

Yukarıda ana hatlarıyla verilen şeklin pratikteki okunuşu şu şekildedir: Ekspertiz işlemiyle birlikte konut, piyasa değeri ve nitelik açısından netlik kazandıktan sonra, katılım bankası, müşterinin talebi doğrultusunda bâyi' den evi peşin bir bedelle satın alması gerekmektedir. Katılım bankaları, satın alma işlemini iki yöntem aracılığıyla yaptıklarını iddia etmektedirler: i. Sipariş Formu. Bu yöntemde katılım bankası, müşterinin talep ettiği konutun sahibine içerisinde; alıcı ve satıcı bilgilerine ek olarak satın alınan konutun mal bedel tutarı, KDV tutarı, toplam tutar ve ödeme yapılacak banka hesap bilgilerinin bulunduğu bir form gönderir. Formun alt tarafında “ödeme hakkında bilgiler” başlığı altında belirtilen hususları önemine binâen aktarmak istiyoruz.

“Yukarıda yer alan bilgiler ve/veya proforma fatura dökümü yazılı mal/hizmet, ilgili ve katılım bankası teâmülleri ile sözleşme hükümlerine göre, bedeli X Katılım Bankası Anonim Şirketi tarafından ödenmek üzere işletmenizden..... TL'ye peşin/vadeli olarak satın alınacaktır. İşbu mal/hizmet, mevcut ise ve bu şartlarda satmayı kabul ediyorsanız, fatura ve irsaliyesinin alıcı işletme adına tanzim edilerek mal ile birlikte alıcı işletme adresimize teslim edilmesi gerekmektedir. Alıcı işletmemiz adına tanzim edilmiş fatura ve irsaliye asılları tarafımıza gönderildikten, malın alıcı işletmemizce teslim alındığına dair imzalı irsaliye örneği ile fatura suretinin X Katılım Bankası A.Ş.'ye ulaşmasından sonra, alıcı işletmemizin talimatı ile yukarıda ödeneceği yazılı olan meblağ, yine

yukarıda yazılı olan hesabınıza havale edilecektir. Sipariş verilmeden önce yapılan sevkiyat muhteviyatı X Katılım Bankası A.Ş. tarafından ödenmez, EFT masrafı satıcıdan tahsil edilir.”⁹⁵

Bu ifadeler, katılım bankasına göre, formun yukarısında net bir şekilde özellikleri belirtilen konutun artık hukukî düzleme taşındığı anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, katılım bankası, “satın alınacaktır” ifadesiyle alışveriş sözleşmesinin ilk teklifi olan icabı yerine getirdikten sonra satıcıya konut ile ilgili bankanın lehine olacak şekilde birtakım şartlar (faturanın alıcı işletme yani müşteriye kesilmesi, kabız sorumluluğunda kurtulma vs.) sunmaktadır. Buradan hareketle bir çeşit şartlı bir satım akdinin meydana geldiği şimdilik söylenebilir. Satıcı, formun alt kısmındaki “siparişiniz kabul edilmiştir” başlığının altına atacağı imzayla bu alışverişi kabul etmiş sayılmaktadır. İçeriğe uygun bir şekilde gerekli işlemlerin gerçekleşmesinin ardından form bankaya ulaşmaktadır. Banka da üzerinde anlaşılan tutarı satıcının hesabına havale etmek suretiyle satıcı devre dışı bırakılmaktadır. Böylece sözleşmenin üçlü yapısı bu aşamada ikiye düşmekte, yani artık hukukî ilişkinin muhatapları banka ile müşteri olmaktadır. ii. Vekâlet. Esasen İslâm hukukundan devşirilen bu yöntemde katılım bankası, müşteriye satıcıdan banka adına konutu satın alma yetkisi vermektedir. Müşteri bu işlemi gerçekleştirdikten sonra konutun yeni sahibi olan banka, konutu müşteriye satmaktadır. Bu yöntem ilk yönteme göre daha az tercih edilmektedir.

Sipariş formu veya vekâlet aracılığıyla konutun banka tarafından satın alınması sağlandıktan sonra, banka ile müşteri arasında özel bir alışveriş sözleşmesi imzalanmaktadır. Buna göre banka, maliyet fiyatının üzerine belirli bir oranda kâr eklemek suretiyle (murâbaha) vadeli olarak konutu müşteriye satmaktadır. Aşağıda 60.000 TL konut finansman bedeli almak isteyen bir müşterinin katılım ve mevduat bankasında karşılaşacağı detaylar verilmiştir.

⁹⁵ <https://www.albaraka.com.tr/en/pdf/kfd-siparis-pdf.pdf>, (erişim tar. 28.04.2018).

Tablo 2: Katılım Bankalarıyla Mevduat Bankaları Arasında Konut Finansman Detayları Karşılaştırması

Kredi Tutarı	Banka	Vade	Taksit Tutarı	Kâr/Faiz Oranı	Geri Ödenen Toplam Tutar
60.000 TL	Katılım	60	1.539,32	%1,54	92.359,20
60.000 TL	Mevduat	60	1.663,96	%1,85	99.837,60

Kaynak:<https://www.kuveytturk.com.tr/bireysel/finansmanlar/konut-finansmani>;https://www.isbank.com.tr/TR/bireysel/krediler/kredi-hesaplama/Sayfalar/kredi-hesaplama.aspx#Taksit_ev

3. Sözleşmeler

Yukarıda zikrettiğimiz hukukî serüven birtakım form ve sözleşme metinleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ana hatlarıyla; bireysel finansman kredisi başvuru formu, sözleşme öncesi bilgilendirme formu, konut finansmanı sözleşmesi ve ekli ödeme formu olarak verebileceğimiz dört farklı form ve sözleşme metninden söz edebiliriz.⁹⁶ Katılım bankalarında finansman faaliyetleri alanında daha önce yapılan çalışmalara baktığımızda, eleştiri odaklarının genel olarak, sözleşme metninin bankaya sağlamış olduğu sınırsız güvence ve risk almama durumu olduğu rahatlıkla görülebilir. Oldukça fazla eleştiriye konu olan bu durumu somutlaştırma adına sözleşme metninden bazı bölümleri aktarmak istiyoruz.

Katılım bankası imzalanan sözleşmede, konut finansmanı bağlamında ısrarla vurgulamış olduğu “murâbaha” söyleminin aksine, “*Banka; üretici, satıcı, sağlayıcı, ithalatçı vesair olmayıp, sadece kredi/finansman sağlayan bir katılım bankasıdır.*” şeklindeki ifadesiyle aslında yapılan işlemin bir çeşit kredi sağlama (borç) işlemi olduğunu itiraf etmektedir. Bankanın temel varlık sebebine aykırı olan böyle bir itirafın sözleşmede yer almasını, birinci bölümde ele aldığımız hîle-i şer‘iyye konusu bağlamında ele aldığımızda anlamlı bir zemine oturmaktadır. Şöyle ki, banka pratikte her ne kadar satım akdi yapsa da teorinin borç akdi üzerinden yürümesini istemektedir. Bir başka deyişle, banka, bir taraftan satım akdinin külfetlerinden kurtulmak diğer

⁹⁶ Sözleşme metinleri için bkz. https://www.albaraka.com.tr/pdf/KONUT_FINANSMANI_KREDISI_SOZLESMESI_301115.pdf, (erişim tar. 28.04.2018); <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-1049.vsf>, (erişim tar. 28.04.2018).

tarafından da borç akdinin tek taraflı (banka lehine) bağlayıcılığından istifade etmek istemektedir. Nitekim, yukarıdaki metnin hemen devamında sözleşmede zikredilen şu hususlar bu durumu teyit etmektedir: “...*gerek bu nedenle gerekse konutun bulunması, seçimi, devir/teslim alınması sorumluluklarının müşteriye ait olması gibi nedenlerle devir, teslim, ayıp, zapt gibi hiçbir sorumluluk bankaya ait değildir.*” Alışverişin temelindeki risk (riziko) ilkesine aykırı görüldüğü için eleştirilen bu durumun fikhî değerlendirmesini üçüncü bölüme bırakalım.

Yapılan hukukî işlemin niteliğini bir tarafa bırakırsak banka, bu işlemlerin maddî külfetlerinin hemen hemen bütünü müşteriye yüklemektedir. Nitekim, yapılan sözleşmede müşterinin bilgi formunda yer alan ücretleri ödemeyi peşinen kabul ettiği yazmaktadır. Her türlü noter masrafları, vergi, resim, harç, komisyon, ekspertiz ücreti başta olmak üzere her türlü masrafı müşteri üstlenmektedir. Ayrıca, banka kendi yaptığı birtakım harcamaların ücretini de müşteri hesabına *borç* olarak kaydedebilme yetkisine sahiptir.

Taksitler, belirlenen tarihlerde ödenmezse (temerrüt) banka müşteriden, “gecikme kâr payı” ve “gecikme cezası” adı altında bir meblağ tahsil etmektedir. Bununla birlikte banka, isterse borcun tamamının geri ödenmesini talep edebilme hakkına da sahiptir. Ayrıca, bu ceza sebebiyle bankanın yaptığı bütün masrafları da (harç, resim, avukat ücreti vb.) müşteri karşılamak durumundadır. Buna ilâveten, banka, gerek müşterinin gerekse kefillerin bankada bulunan veya ileride bulunabilecek tüm alacak, nakit, havaleler, cari ve katılma hesapları üzerine hapis, takas, mahsup ve virman hakkını herhangi bir ihbar olmaksızın kullanabilmektedir.

Müşteri, dilerse borcunu vadesinden önce ödeme hakkına sahiptir. Bu durumda banka, mevcut borcun bir kısmında indirim (iskonto/hatîta) yoluna gidebilmektedir. Bunun yanı sıra, erken ödeme yapıldığı için müşteriden cüzî miktarlarda “erken ödeme tazminatı” talep edilebilmektedir. Müşteri, bankaya olan borcu mukabilinde ipotek, rehin, kefâlet, alacak temliki ve bankanın ek olarak isteyebileceği diğer teminatları sağlamakla yükümlü kabul edilmektedir.

Sözleşme, borcun tamamıyla tahsil edildiği tarihe kadar yürürlükte kalmaktadır. Müşteri öldüğünde sözleşme sona erse de mirasçılar bankayla anlaşarak sözleşmeyi yürürlükte tutabilme hakkına sahiptirler. Ayrıca taraflar, kabul edilebilir sebeplerle sözleşmeyi feshedebilmektedirler.

B. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Konut Finansman Sistemi (TDFFS)

Toplumda daha çok “elbirliği sistemi” olarak yaygınlık kazanan TDFFS, Türkiye konut finansman pratiği için yeni ve farklı bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistemin 18. yy.’ın son çeyreğinden itibaren kıta Avrupa’sındaki temelleri bize bir ön fikir verse de Türkiye’deki “faizsiz” iddiasıyla ortaya çıkan versiyonu, üzerinde çalışılmayı fazlasıyla hak etmektedir. Mevduat bankalarının faizli muâmeleleri karşısında “murâbaha” söylemiyle konut finansmanı alanında faaliyet gösteren katılım bankalarının uygulamalarından tatmin olmayan⁹⁷ muhafazakâr kesimler için yeni ve “faizsiz” iddiasıyla ortaya çıkan bir sistemin incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu sistemle faaliyet gösteren konut organizasyonlarının son yıllardaki aşırı büyümesi de bu incelemenin gerekliliğini fazlasıyla gösteren bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

TDFFS isimlendirmesindeki “tasarruf” vurgusu sistemin her şeyden önce katılımcıların/üyelerin yaptıkları tasarruflara⁹⁸ dayalı bir şekilde işlediğini göstermektedir. Bu tasarruflar temelde, “çekilişli” ve “vade ortası” olmak üzere iki model üzerinden değerlendirilmektedir. Son zamanlarda bu iki model üzerinde ufak değişikliklerle; “düşük taksitli çekilişli”, “değer artışı”, “sabit yardımlı çekilişli”, “peşinatlı vade ortası”, “taksitli vade ortası”, “peşinatlı erken teslim”, “ara ödemeli erken teslim”, “sıra tespitli tasarruf”, “serbest planlı tasarruf” ve “konut değer endeksli tasarruf” gibi farklı isimlendirmelerle alt modeller üretilmektedir.⁹⁹ Bu modeller veya farklı isimlerle üretilecek diğer modellerin anlaşılabilmesi için sistemin temelini teşkil eden “çekilişli” ve “vade ortası” modellerinin etraflıca analiz edilmesi gerekmektedir. Buna geçmeden önce bir noktanın altının çizilmesinde fayda görüyoruz: Tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemine göre faaliyet gösteren kurumlar, netice itibarıyla ticarî bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla, Müslümanların modern ekonomik düzlemdeki faiz

⁹⁷ Bu tatminsizliğin belki en önemli sebeplerinden birinin, katılım bankalarının cârî faiz oranlarına oldukça yakın, bazen de üstündeki mâliyet+kâr denklemindeki kâr oranları olduğu söylenebilir.

⁹⁸ İktisat pratiğinde tasarruf (İng. Savings; Arp. iddihâr), tüketimin gelecekteki bir tarihe ertelenmesi sonucunda gelirin tüketime harcanmayan kısmı demektir. TDFFS’de katılımcılar belirli bir süre tasarruf yani sisteme fon aktarımı yaptıktan sonra istedikleri finansmana ulaşabilmektedirler.

⁹⁹ Bkz. <https://www.eminevim.com/>; <http://fuzulev.com/>; <http://www.birevim.com/index.php>, (erişim tar. 28.04.2018).

sıkıntılarından hareketle bu kurumları sadece gönüllü organizatör/aracı kurumlar olarak değerlendirmek duygusal bir yaklaşım olur ve sağlıklı sonuçlar vermeyebilir.

1. Çekilişli Konut Finansman Modeli

Katılımcı, sisteme başvuru yaptıktan sonra kendi durumuna göre finansman ve model tercihinde bulunmaktadır. Buna göre, ne kadarlık bir konut için ve hangi model üzerinden sisteme dâhil olacağını belirlemektedir. Kurum bu aşamada katılımcıdan, “katılım payı/ücreti”, “organizasyon ücreti” ve “yönetim masrafı” gibi kavramlarla adlandırılan bir ücret almaktadır. Bu ücret, sabit olmayıp toplam finansman tutarına göre artıp eksilebilmektedir ve kurumun birincil derecede gelir kaynağını temsil etmektedir. Herhangi bir sebeple sistemden çekilmek isteyen bir katılımcı organizasyon ücretini geri alamamaktadır.

Çekilişli sistem, esas itibarıyla konut finansmanı amacıyla kurum bünyesinde bir araya gelmiş bir grubun yapacağı tasarrufların çekiliş esasına göre yine grup üyelerine aktarımı üzerine kurgulanmıştır. Kolektif bir mekanizma olarak niteleyebileceğimiz bu sistemde 40, 60, 80, 100 ve hatta 120 katılımcının bir araya gelebildiği gruplar oluşturulmaktadır.¹⁰⁰ Katılımcıların sıraları belli ay aralıklarıyla noter huzurunda yapılan çekilişe göre belirlenmektedir. Taksit tutarları ise, her bir katılımcının girdiği finansman tutarının kişi/ay sayısına bölünmesi suretiyle belirlenmektedir. Katılımcıların tasarrufları neticesinde ilk ay toplanan meblağ ile sırası ilk çıkan katılımcının konut finansmanı sağlanmaktadır.¹⁰¹ 100 ay prototipinden gidecek olursak, ilk ay sırası çıkan katılımcı istediği finansmana kavuşmuş olmaktadır ve kalan 99 ay taksit ödeyecektir. Sistem bu formatta son katılımcının da istediği finansmana kavuşmasına kadar devam etmektedir.

Çekilişli sistem analiz edilirken üzerinde durulması gereken belki en önemli nokta kira yardımı/bedeli meselesidir. Buna göre, konut finansmanını elde eden katılımcı kalan aylarda mutlak taksitlerine ek olarak diğer katılımcılara “kira yardımı” adı altında bir ödeme yapmaktadır. Finansman tutarı, ay miktarı ve enflasyon gibi

¹⁰⁰ Oluşturulan grupların sayıları finansman tutarına göre değil, taksit sayısına göre belirlenmektedir. Dolayısıyla, yukarıdaki grup sayılarından anlamamız gereken şeyin “ay miktarı” olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Buna binâen, 60 kişilik/aylık bir gruptaki her bir katılımcının alacağı finansman tutarının farklılaşabileceğini söyleyebiliriz.

¹⁰¹ Her ay grupta toplanan meblağın sırası çıkan kişinin konut finansmanını sağladığı şeklindeki açıklama, genel bir söylem olarak ifade edilebilirse de uygulamada, ancak farklı kanallardan yapılan finansman desteği ile sırası çıkan kişiye finansman temini yapıldığı açık bir durumdur.

birçok unsurun dikkate alınarak belirlendiği kira yardımı, finansman elde eden katılımcıların taksitlerinin belirli bir oranda yükselmesi, buna mukâbil finansman elde etmeyen katılımcılarınkinin de azalması şeklinde uygulanmaktadır. Dolayısıyla, konut finansmanının elde edildiği aya göre toplam tasarruf miktarı katılımcılar arasında değişmektedir. Bu da ilk sıralarda finansmana kavuşanların tasarruf miktarlarının son sıralardakinden yüksek olacağı anlamına gelmektedir. Kira yardımı uygulamasının arka planında, katılımcılar arasında mümkün olduğunca adaleti temin etme anlayışının yattığını söyleyebiliriz.

Çekilişli sistemde, katılım bankalarında olduğu gibi ödeme yapmayan veya kasdî olarak geciktiren katılımcılardan “gecikme cezası/zammı” adı altında bir meblağ alınmaktadır. Konut finansmanını teslim almayan katılımcıların belirli bir süre sistemdeki kayıtlarını dondurabilme hakları bulunmaktadır. Buna mukâbil, kurum geçen süre kadar o katılımcının konut finansmanını ertelemektedir. Ayrıca, katılımcılar konut finansmanını elde etmedikleri sürece istedikleri bir vakit sistemden tamamen ayrılabilirler. Bu durumda, katılımcıya organizasyon ücreti veya başka ücretler kurum tarafından ödenmeyip sadece anapara¹⁰² ödemesi yapılmaktadır. Kurum, bu ödemeyi hemen yapmayıp 6 aylık bir süre sonrasına ertelemektedir. Katılımcının beklenmedik bir şekilde sistemden ayrılmasıyla oluşacak maddî boşluğun 6 ayda ancak telâfi edileceği şeklindeki bir yorumla bu erteleme, kurum tarafından mantıklı bir zemine oturtulmaktadır. Öte yandan, kurumun 6 ay boyunca katılımcının tasarruflarını katılımcıya bir getirisi olmadan değerlendireceği gerçeği de dikkatlerden kaçmamaktadır. Kurum, konut finansmanı temin edeceği katılımcıyla - katılım bankalarında olduğu gibi- senet ve sözleşme imzalamaktadır. Sözleşmedeki; katılımcının teslim alacağı konuta kurumun haciz koyması, katılımcının en az iki kefil bulmakla yükümlü tutulması gibi hususlar kurumun kendisini garantiye alma çabalarının belki haklı bir örneğidir. Ancak, sözleşmede katılımcının haklarını güvence altına alma yönünde şartların bulunmaması da dikkat çekici bir diğer noktadır.

¹⁰² Katılımcının sistemden ayrıldığı ana kadar ödemiş olduğu toplam miktar.

2. Vade Ortası Konut Finansman Modeli

Vade ortası sistem, teslim konusunda belirsizliğin olduğu “çekiliş” uygulaması ile katılımcılar arasındaki ödeme miktarının farklılaşmasına yol açan “kira yardımı” uygulamasının olmadığı bir konut finansman modelidir. Adından da anlaşılacağı üzere bu sistemde katılımcılar, vade ortasını doldurmak zorunda olup hemen peşindeki ayda konut finansmanına kavuşabilmektedirler. Başka bir ifade ile, 40 bin TL değerindeki bir konut için aylık olarak 1000 TL ödendiğini varsaydığımızda, bu katılımcı konut finansmanını 21. ayda elde etmiş olacaktır. Dolayısıyla bu sistemde, katılımcı aylık olarak ödeyeceği tasarruf miktarı ile istediği konutu ne zaman elde edeceği bilgisine daha önceden sahiptir. Kurum, vade ortasına gelindiğinde farklı kanallardan biriken fon (organizasyon ücretleri, çekilişli grupların tasarrufları vb.) sayesinde bu sistemdeki katılımcıların konut finansmanlarını karşılayabilmektedir. Bu sistem, çekilişli sistemdeki gibi grup dayanışmasından ziyade, katılımcılar ile kurum arasındaki bir finansman sözleşmesi niteliğindedir. Klasik söylemle ifade edecek olursak, buradaki “elbirliği” katılımcılar arasında değil, kurumla konut finansmanı ihtiyacı olan katılımcı arasında meydana gelmektedir. Katılımcılar, konut finansmanını daha erken elde etmek isterlerse sisteme girmeden önce belli miktarlarda peşinat ödemesi yapabilirler ki bu modele “peşinatl vade ortası” denmektedir. Çekilişli sistem ile vade ortası sistem arasındaki farklar ana hatlarıyla şu şekilde verilebilir.

Tablo 3: Çekilişli Sistemle Vade Ortası Sistemin Temel Farklılıkları

<u>ÇEKİLİŞLİ SİSTEM</u>	<u>VADE ORTASI SİSTEM</u>
1. Çekiliş uygulanmaktadır.	1. Çekiliş uygulanmamaktadır.
2. Kira yardımı alınmaktadır.	2. Kira yardımı alınmamaktadır.
3. Finansman tesliminin zamanı ve aylık ödemeler baştan bilinmemektedir.	3. Katılımcı, sisteme girmeden teslim zamanı ve ödeme miktarı bilgilerine sahiptir.
4. Katılımcıların tasarrufları ile kurumdan alınan finansman miktarı değişiklik arz edebilir.	4. Katılımcıların tasarrufları ile kurumdan alınan finansman miktarı aynıdır.

5. Konut finansman ilişkisi katılımcılar arasındadır.	5. Konut finansman ilişkisi kurum ve katılımcı arasındadır.
---	---

Genel esaslarıyla anlattığımız “çekilişli” ve “vade ortası” konut finansman modelleri, bugün Türkiye’de katılımcıların tasarruflarına dayalı olarak faaliyet gösteren faizsiz finans kurumlarının en yaygın olarak kullandıkları modellerdir. Ancak son zamanlarda, farklı alternatifler sunmak suretiyle müşteri memnuniyetini üst seviyeye çıkarmak amacıyla bu iki modelden hareketle değişik isimlendirmeler altında birçok konut finansman modelinin üretildiğini görüyoruz. Şimdi, ayrıntıya girmeden bu modellerinin birkaçına değinelim.

3. Alternatif Konut Finansman Modelleri

Katılımcıların tasarruflarına dayalı olarak konut finansmanı sağlayan kurumlar, “çekilişli” ve “vade ortası” modellerden hareketle farklı alternatifler üreterek sistemi daha işlevsel ve câzip hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bu sayede, her bir katılımcı kendi ekonomik şartlarına uygun olan modeli tercih edebilecektir.

a. Peşinatlı Erken Teslim Modeli

Belirli bir peşinata sahip olup evini daha erken bir sürede teslim almak isteyen katılımcıların tercih ettiği bir yöntemdir. Organizasyon ücreti dışında kira yardımı gibi herhangi bir ek ödeme yapılmamaktadır. Bu modelde ilişki yapısı, -vade ortasında olduğu gibi- grup dayanışmasından ziyade katılımcılar ile kurum arasında cereyân etmektedir. Aşağıda 200.000 TL değerindeki bir konutun bu modele göre ödeme tablosu verilmiştir.

Tablo 4: Peşinatlı Erken Teslim Modelinde Örnek Ödeme Tablosu

Konut Tutarı	Peşinat	İlk Taksit	Teslim Sonrası Taksit	Konut Teslim Ayı	Toplam Maliyet
200.000 TL	20.000 TL	2.250 TL	2.250 TL	33. Ay	217.200

Kaynak: <https://www.eminevim.com/peşinatli-sistem>

b. Düşük Taksitli Çekilişli Model

Çekilişli bir model olmasına rağmen kira yardımı uygulamasının olmaması bu modeli câzip hale getirmektedir. Katılımcı konut finansman bedelini elde edinceye kadar normal bir şekilde taksitlerini ödemeye devam etmektedir. Konut finansman bedeli elde edildiğinde, kira yardımı uygulaması devreye sokulmayıp katılımcının o zamana kadar ödediği miktar toplam konut bedelinden düşülmekte ve kalan miktar belirli bir oranda artırılarak sabitlenmektedir. Aşağıdaki genel tabloda bu modelle ilgili örnek ödeme detayları verilecektir.

c. Ara Ödemeli Erken Teslim Modeli

Bu modelde katılımcı, herhangi bir peşinat olmaksızın sadece organizasyon ücretini ödeyip sisteme dâhil olmaktadır. Diğer modellerden ayırt edici özelliği, belirli dönemlerde katılımcının yapacağı ara ödemeler sayesinde konut finansman bedelinin teslimat tarihinin oldukça erkene çekilebilme avantajıdır.

Tablo 5: Ara Ödemeli Erken Teslim Modelinde Örnek Ödeme Tablosu

Konut Tutarı	Peşinat	Vade	İlk Taksit	Konut Teslim Aralığı	Toplam Maliyet
100.000 TL	20.000 TL	400 Ay	400 TL	80. Ay	108.500

Kaynak: https://www.fuzulev.com/faizsiz-ev-alma-modelleri/faizsiz_4/ornek-hesaplama-tablosu-78

d. Konut Değer Endeksli Tasarruf Modeli

Konut finansman bedelini ilk aylarda elde eden katılımcılar ile son aylarda elde eden katılımcılar arasında adalet sağlama amacıyla böyle bir model üretilmiştir. Buna göre, aylık ödenecek taksit miktarları Merkez Bankası'nın her ay yayınlamış olduğu konut fiyat endeksi verilerine göre düzenlenmektedir. Böylece, son aylarda konut finansman bedelini teslim alacak olan katılımcıların konutları değerini korumuş, belki de artmış olmaktadır.¹⁰³

Alternatif konut finansman modellerinin bu kadar çeşitli olmasından hareketle, tasarrufa dayalı faizsiz finansman sisteminin; dinamik, geliştirilebilir ve işlevsel bir

¹⁰³ Bkz. <http://www.birevim.com/konut-deger-endeksli-yontem.php>, (erişim tar. 02.06.2018).

sistem olduğu sonucuna şimdiden ulaşabiliriz. Yukarıda ele aldığımız konut finansman modelleri şu şekilde somut düzleme taşınabilir.

Tablo 6: TDFFS’de Temel Konut Finansman Modelleri

Konut tutarı: <i>100.000 TL</i>	Çekilişli	Vade Ortası	Peşinatlı	Düşük Taksitli
Peşinat	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>30.000 TL</i>	<i>10.000 TL</i>
Kişi sayısı	<i>100</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>100</i>
İlk taksit	<i>1.000 TL</i>	<i>1.000 TL</i>	<i>1.000 TL</i>	<i>900 TL</i>
Teslim sonrası taksit	<i>1.370 TL</i>	<i>1.000 TL</i>	<i>1.000 TL</i>	<i>1.400 TL</i>
Evin teslim alındığı ay	<i>9-52 Çekiliş</i>	<i>51. Ay</i>	<i>24. Ay</i>	<i>1-51 Çekiliş</i>
Toplam taksit sayısı	<i>100 Ay</i>	<i>100 Ay</i>	<i>70 Ay</i>	İlk teslim için: <i>64 Ay, Son teslim için: 82 Ay</i>
Organizasyon ücreti	<i>8.200 TL</i>	<i>7.900 TL</i>	<i>7.200 TL</i>	<i>9.600 TL</i>
Toplam maliyet	İlk teslim için: <i>141.582 TL, Son teslim için: 115.985 TL</i>	<i>107.900 TL</i>	<i>107.200 TL</i>	İlk teslim için: <i>109.600 TL, Son teslim için: 109.600 TL.</i>

Buraya kadar, sistemin işleyişi ile ilgili genel bir fikir sahibi olduktan sonra, sistemin pratik yapısını daha iyi kavramamıza yardımcı olacak fon akışını ele alacağız.

4. TDFFS’de Fon/Nakit Akışı

Sistem, temelde katılımcıların tasarrufuna dayalı olarak kurgulandığı için biriken fonların ne şekilde değerlendirildiği önem arz etmektedir. Nitekim, hukukî anlamdaki belirsizliğinin en önemli sebeplerinden biri, sistemin oldukça karmaşık bir fon aktarım haritasına sahip oluşu olduğunu söyleyebiliriz. TDFF sistemine göre faaliyet gösteren kurumlar genel itibariyle şu kanallardan fon sağlamaktadırlar: i. Organizasyon ücreti. Kurumun söylemiyle (organizatörlük) belki en çok paralellik arz eden, sisteme dâhil olan her bir katılımcıdan belirli bir oranda (%4, 5) peşin olarak

alınan ücrettir.¹⁰⁴ Katılımcı herhangi sebeplerle sistemden ayrılrsa bile organizasyon ücreti iade edilmemektedir. Bu yönüyle, sistemin en temel fon kaynağı olduğunu ifade edebiliriz; ii. Tasarruf ödemeleri. Tercih edilen konut finansman modeli kapsamında katılımcıların ödemiş oldukları peşinat, aylık taksit ve ara ödemelerden oluşan tasarruf ödemeleri, sistemin işleyebilmesi için en önemli fon kaynağı görevini görmektedir. Katılımcı, sistemden ayrılması durumunda yapmış olduğu tasarruf ödemeleri 6 ay sonra kendisine iade edilmektedir; iii. Kira yardımı/bedeli ödemeleri. Konut finansman modellerinden çekilişli modelde uygulanan kira yardımı, finansmanını elde etmiş katılımcıların henüz finansmanını elde etmeyen katılımcılara aylık olarak yapmış oldukları ödemelerden oluşmaktadır. Pratikte, finansman elde eden katılımcıların taksitlerinin belirli bir oranda (% 0,250; 0,275) yükselmesi, buna mukabil henüz etmeyen katılımcılarınkinin de o oranda azalması şeklinde uygulanmaktadır; iv. Ek kaynaklar. Çeşitli sebeplerle sistemden ayrılan katılımcıların tasarruflarının 6 ay boyunca kurum tarafından değerlendirilmesi ve kayıt donduran katılımcıların önceki tasarruflarının yine kurum havuzunda kalıp değerlendirilmesi neticesinde birtakım ek fon kaynakları oluşmaktadır. İlk iki kaynak, sistemin aksamadan devam edebilmesi için kilit rol oynamaktadır. Bunlardan organizasyon ücreti ödenmediği takdirde katılımcı sisteme aktif olarak dâhil olamamaktadır. Tasarruf ödemelerinin ödenmemesi veya geciktirilmesi durumunda ise katılımcının konut finansman teslim tarihi geçen süre kadar ertelenmektedir.

Yukarıdaki kaynaklardan elde edilen ve henüz katılımcılara aktarılmayıp kurum havuzunda bulunan fonlar, gerek isimlendirme gerekse ne şekilde değerlendirileceği açılarından müstakil bir çalışmayı hak etse de şimdilik şunları söyleyebiliriz: Kurum yetkilileri ve bu alanda daha önceden çalışma yapan araştırmacıların henüz katılımcılara aktarılmayan fonlar hakkında *âtıl fon* terimini kullanmaları dikkat çekmektedir. Esasen modern bankacılık tecrübesinden esinlenerek alındığı anlaşılan *âtıl fon* terimi, TDFF sistemi bağlamında doğru bir kullanım olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü, bankacılık sisteminde *âtıl* yani işlevsiz nakitlerin

¹⁰⁴ Örneğin, 100 bin TL değerindeki bir konut için 100 kişilik bir gruba herhangi bir peşinat ödmeden dâhil olan bir katılımcı yaklaşık olarak 8.200 TL organizasyon ücreti ödemektedir. Organizasyon ücretinin, finansman tutarı ve başta ödenen peşinat miktarı gibi kriterlere göre değişebileceğine yukarıda işaret etmiştik.

birikmesi olumsuz bir durumu ifade etmektedir. TDFF sistemi ise temelde bu fonların birikip uygun yerlere aktarımı esasına dayalı olarak işleyen bir mekanizma olduğu için olumsuz bir durumdan söz edemeyiz; aksine bu fonların çoğalması sistemin daha da güçlenmesi anlamına da gelebilmektedir. Bunun en somut örneği olarak, TDFF sistemine göre faaliyet gösteren kurumların bu fonların değerlendirmesi sayesinde enerji, tarım ve hayvancılık, yachting (yatta tatil) gibi çok çeşitli alanlara el atmaları ve bu alanlarda büyümeleri gösterilebilir. Dolayısıyla, biriken bu fonun aslında âtıl (işlevsiz) olmadığı kolaylıkla görülmektedir ve bunun yerine Ali Öztürk’ün ifade ettiği “fon fazlası” teriminin kullanılması daha isabetli olacaktır.¹⁰⁵ Kurumun havuzunda biriken fon fazlası varlıkların nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususu da ayrı bir önem arz etmektedir. Bu kurumların; “organizasyon”, “elbirliği”, “grup dayanışması” gibi söylemleri sıklıkla kullandıklarını biliyoruz. Bu kısaca şu anlama gelmektedir: Kurum, katılımcıların tasarruflarını organize eden aracı bir mekanizma (organizatör) olarak faaliyet göstermekte ve bu çabasından ötürü de belli bir meblağ kazanç sağlamaktadır. Ancak, sistemin mevcut uygulamasına baktığımızda biriken fonların getirilerinin belki en önemli kısmından katılımcılardan ziyâde kurum faydalanmaktadır. Söylemle zıtlık teşkil eden bu durum, aslında TDFF sistemine göre faaliyet gösteren kurumların organizatörlük yanında gizli bir niyetlerinin (kâr elde ederek başka yatırımlar yapma/finansörlük) olduğunu göstermektedir. Birinci bölümde hîle-i şer‘iyye bağlamında kısmen işaret ettiğimiz bu durumun TDFFS bağlamında fikhî analizini üçüncü bölüme bırakalım. Fon bağlamında üzerinde durulması gereken en önemli husus, fon fazlası bu varlıkların katılımcıların da istifade edebileceği şekilde en pratik nasıl değerlendirileceği sorusudur.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Öztürk, Ali, “Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sisteminde Fon Fazlası Varlıkların Değerlendirilmesi”, *Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi*, s. 52.

¹⁰⁶ Bazı araştırmacılar, katılımcıların tasarruflarının fon fazlası herhangi bir varlığın oluşmayacak şekilde toplandığı model önerileri ileri sürmüşlerdir. Kanaatimizce, bu yaklaşım her ne kadar çözüm odaklı olsa da sistemin ticarî boyutunu ıskalamaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, TDFF sistemine göre faaliyet gösteren kurumların çok farklı alanlarda gittikçe büyümeleri, salt bir “organizasyon” faaliyeti ile açıklanamaz. Dolayısıyla, sistemin arka plandaki “finansörlük” amacı hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÎLE-İ ŞER‘İYYE BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DEKİ FAİZSİZ KONUT FİNANSMAN SİSTEMLERİNİN FIKHÎ ANALİZİ

İktisat pratiğinin canlı bir şekilde devam edebilmesinde sermayenin rolünün farkında olan Müslüman toplumlar, erken dönemlerden itibaren birtakım şer‘î/hukukî çözüm yolları (legal stratagems/hıyal) geliştirdiler.¹⁰⁷ Sahip oldukları hukuk mantığı, faiz yasağının altını oyacak kavram oyunlarına müsaade etmediği için geliştirilecek çözümlerin de “şer‘î” yani hukuk sınırları içerisinde olması gerekiyordu. Bu bağlamda ilk akla gelen çözüm, Kur‘ân-ı Kerîm’in sıklıkla önerdiği “karz” (ödünç) uygulamasıydı.¹⁰⁸ Beytü’l-mâl, sarraflar ve cehbezler gibi çeşitli kurumsal yapılar¹⁰⁹ finansman temini noktasında önemli bir boşluğu doldursa da bu kurumların aslî vazifeleri borç verme değildi. Dolayısıyla, henüz kurumsal bir niteliğe sahip olmayan karz uygulaması finansman ihtiyaçlarını ancak kısmen ve bireysel olarak karşılayabiliyordu.

Zamanla İslam hukukunun dayandığı zemini oluşturması gereken ahlakî yapının körelmesi, bunun bir sonucu olarak insanların artık birbirlerine borç vermemeleri veya peşin bir getirisi olmaksızın borç vermek istememesi gibi etkenler¹¹⁰ sebebiyle iktisat pratiğinde ciddî bir tıkanıklık meydana geldi ve bu tıkanıklığın en azından pratik zeminde bir an önce giderilmesi gerekiyordu. İslâm öncesi dönemde bilinen ortaklık temelli mudârebe (emek-sermaye ortaklığı) ve borç temelli haklı-haksız birtakım uygulamalar sayesinde belirli bir tecrübenin varlığından söz edilebilir. Buna göre, faizli işlemlere kapı aralayan getirili borç uygulamaları meşru bir akit olan alışverişe (bey‘) ne kadar yakınlştırılırsa o kadar meşruiyet

¹⁰⁷ İslâm ticaret hukukunda hîle-i şer‘iyye-fâiz ilişkisine dair bir doktora çalışması için bk. İsmail, Muhammed Imran, *Legal Stratagems and Usury in Islamic Commercial Law*, (Doktora tezi, Birmingham Üniversitesi, 2010), özellikle bk. 198-288.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/245, 280; el-Hadîd 57/11, 18; et-Teğâbun 64/17; el-Müzzemmil 73/20.

¹⁰⁹ Bu kurumların işlevleriyle ilgili bk. Kızılkaya, Necmettin, “Modern Dönemde Faizsiz Bankacılık Ve Fikhî İşlevi”, *İHAD*, sy. 20, 2012, s. 137-8.

¹¹⁰ Bu etkenlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İstanbul 1996, s. 143-224.

kazanacaktı. Bunun pratik yansıması olarak, aslen borç/kredi niyetiyle getiri elde edilmek istenen birtakım uygulamalar alışveriş kavramlarıyla ifade edildiler. İlk bölümde açıkladığımız; bey‘u‘l-îne, bey‘ bi‘l-vefâ, bey‘ bi‘l-istiğlâl, el-murâbaha li‘l-âmir bi‘ş-şirâ ve borçlunun verdiği hediye gibi çeşitli dönemlerde sıklıkla müracaat edilen bu uygulamalar aslî itibariyle ne tam olarak borç ne de alışveriş olarak isimlendirilebilir.

İlk dönemlerden itibaren yukarıda bahsettiğimiz hukukî çözümlerle alakalı müstakil eserlerin verilmesi, bu girişimin temellerinin daha gerilere gittiğini göstermektedir. Örneğin; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in her birine nispeti konusunda tartışmalar olan *el-Mehâric fi‘l-hiyel* ve Hanefilerin büyüklerinden Hassâf’ın (ö. 261/874) kaleme aldığı *Kitâbü‘l-hiyel* en azından problem bazında hîle-i şer‘iyye uygulamalarının önemini göstermesi açısından kayda değerdir.¹¹¹ Verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı üzere, hîle-i şer‘iyye sahasında Hanefiler daha kabulcü bir yaklaşım içerisine girerken Şâfiîler de aynı yolu takip ettiler. Buna mukabil, Mâlikî ve Hanbelîler, hîle-i şer‘iyyenin arka planındaki gizli niyeti dikkate almak suretiyle bu tür uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Hiyel konusunda doktora çalışması yapan Saffet Köse, yukarıdaki ihtilâfın esasen bir kavram kargaşasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre, alışveriş ve ruhsatlar gibi meşru vasıtaları kullanmak suretiyle meşru sonuçlara ulaşma anlamındaki bir hîle uygulamasına karşı çıkan olmadığı gibi; bey‘u‘l-îne ve hülle gibi meşru vasıtaları kullanmak suretiyle gayr-i meşru sonuçlara ulaşma anlamındaki bir hîle uygulamasını onaylayan da yoktur.¹¹²

İlk dönemlerde literatür oluşturacak seviyede hîle-i şer‘iyye yani meşru hukukî çözümler üretilmesi, birtakım ilahî yasakların altını oyma amaçlı değil, aksine bu çözümlerin yukarıda zikrettiğimiz tikanıklığın giderilmesindeki en mantıklı girişim olduğunu göstermektedir. Henüz sistematik usûl-i fıkıh kitaplarının ortaya çıkmadığı hicrî II ve III. yüzyıllarda bu alanda (hîle-i şer‘iyye) müstakil eserler verilmesi, en azından bu hukukî çözümlerin furû-i fıkıh pratiğinde olumlu veya olumsuz anlamda dikkate alınması gereken bir tecrübe olduğunu göstermektedir.

¹¹¹ Köse, Saffet, *a.g.e.*, s. 28, 48.

¹¹² Köse, Saffet, “Hîle-i Şer‘iyye Konusunda Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen İthamlar”, *İHAD*, sy. 19, 2012, s. 154.

Yukarıda kısaca çerçevesini çizdiğimiz süreç, Hanefî hukuk mantığını benimseyen Osmanlı tecrübesinde kısmen kurumsal bir veçheye bürünmüştür. Sağlam bir vakıf kültürüne sahip Osmanlı’da para vakıfları özelinde ciddî bir sermaye ve finansman akışının olduğu bilinmektedir. Toplanan sermaye; murâbaha, müşâreke, mudârebe, bidâa¹¹³ ve karz-ı hasen gibi malî yöntemlerle değerlendirilmekteydi. Daha sonraları modern faizsiz bankacılık faaliyetlerinde de aktif olarak kullanılacak olan murâbaha, bu yöntemlerden en fazla tercih edileniydi. Bunun yanı sıra, bey‘ bi’l-vefâ, bey‘ bi’l-istiğlâl ve bey‘u’l-îne gibi hîle-i şer‘iyye kapsamında değerlendirilen satış muâmeleleri de gerek sermaye sahipleri gerekse para vakıfları tarafından sıklıkla uygulanıyordu. Finansman/kredi ihtiyacına sahip kişiler bu mercîlere başvuruyor ve yazılı veya sözlü bir sözleşme yapılıyordu. Burada dikkat çeken husus, esasen karz (ödünç) işlemi olmasına rağmen sözleşmeler; bey‘ (alışveriş), hîbe (hediye) veya icâre (kira) yöntemleri kullanılarak imzalanıyordu. Bu sayede, sermaye sahipleri veya para vakıfları sağlamış olduğu kredi sayesinde bir gelir elde etmiş oluyordu. *Muâmele-i şer‘iyye* olarak adlandırılan bu işlem neticesinde elde edilen gelire *ribh-i şer‘î* deniyordu.¹¹⁴ Tarafların gizli niyetlerinin sözleşme (akit) üzerinde doğrudan etkisi olduğunu düşünen Mâlikî ve Hanbelî hukuk doktrinleri bu tür işlemlere karşı çıkmıştır. Hanefî ve Şâfiî hukuk doktrinlerinin bu tür işlemlere cevaz vermesi, salt tarafların niyetlerini göz ardı etmelerinden değil, aksine iktisat pratiğinin tıkanmadan devam edebilmesinin bir gerekliliği şeklindeki gerçekçi bir yaklaşımdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Aksi takdirde, Hanefî ve Şâfiîlerin faiz konusunda hassas olmadıkları şeklindeki bir yoruma kapı açılmış olur ki bunun sağlıklı bir yaklaşım olmadığı açıktır. Birinci bölümde de ifade ettiğimiz gibi, bu iki farklı yaklaşımın somut neticelerinden biri de, petrolün işlenmediği dönemlerde, hukukî çözümler (hîle-i şer‘iyye) üreten ve geliştiren Hanefî ve Şâfiîlerin bulunduğu coğrafyalar ekonomik olarak Mâlikî ve Hanbelîlerin bulunduğu coğrafyalardan ileride seyretmiştir.¹¹⁵

¹¹³ Sermayenin işletmeci tarafında karşılıksız olarak değerlendirilmesi demektir. Bu yöntemde elde edilen kâr sadece sermaye sahibine (rabbü’l-mâl) aittir. Bk. Heyet, *el-Mevsû‘atü’l-fıkhiyyetü’l-Kuveytîyye*, I, 172.

¹¹⁴ Döndüren, Hamdi, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 2008, s. 6, 10.

¹¹⁵ Bkz. Emad H. Khalil, “Ribânın Şeriat Tarafından Yasaklanışına Dair Genel Bir Değerlendirme”, trc. Zeynep Hafsa Orhan, (İstanbul, a.g.e., 2017), s. 106.

Hile-i şer‘iyye uygulamalarının şeklen hukuk sınırları içerisinde olmasının verdiği vicdanî rahatlık sebebiyle bazı kişiler tarafından bu uygulamalar zenginleşme aracı olarak görülmüştür. Örneğin, Kâdîlkudât Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî (ö. 478/1085) ile Hanefî fakîhi Yusuf el-Malatî (ö. 803/1400) bu bağlamda akla gelen iki kişidir.¹¹⁶ Her ikisinin de bu tür uygulamalar kanalıyla çokça zengin olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca, aslen meşrûiyetinde herhangi bir ihtilaf bulunmayan murâbaha sözleşmesi bile Osmanlı döneminde “faizli bir şekilde borç verme”, “tefecilik yapma”; bu tür işlemler yapanlara da “faizci” anlamında “murâbahacı” tabiri uzun bir zaman diliminde kullanılmıştı.¹¹⁷ Bu kullanımların haklı birtakım gerekçelerinin olduğu, malî konularda bu tür uygulamaların bazı kişiler tarafından “örtülü faiz”e zemin hazırlamak amacıyla suistimal edilebileceği kabul edilebilir gerçeklerdir. Ancak, buradan hareketle, form olarak hukuka uygun olduğu halde bütüncül bir niyet sorgulaması yapmak suretiyle başvuru tüm yöntemleri fâizle nitelemek haksız bir yaklaşım olur.

Kurumsal müesseselerin ivme kazandığı modern dönemlere geldiğimizde, konvansiyonel bankaların dışında ilk defa fâizsiz bankalar kuruldu.¹¹⁸ Bu bankalar, EFT, havale, çek-senet işlemleri gibi uygulamaları bakımından konvansiyonel bankalarla ortaklık arz ederken, finansman/kredi uygulamalarında fikhın sınırları içerisinde kalma amacını gütmeleri nedeniyle farklılık arz etmektedir. “Fâizsiz” söylemini sıklıkla vurgulayan bu bankalar, Türkiye uygulamasında başta konut ve araç olmak üzere hac/umre, eğitim ve seyahat gibi birçok farklı alanda finansman sağlamaktadırlar. Finansman ağlarının bu şekilde zamanla büyüüp çeşitlenmesi, fâizsiz bankaların toplumda ciddî bir şekilde makes bulduğunu göstermektedir. Çeşitli alternatiflerin (TDFF kurumları gibi) henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde özellikle konut ve araç finansmanında bu bankalar, dinî hassasiyetleriyle hareket eden kesimlerin neredeyse tek başvuru kaynağı olmuştur. Müşâreke, mudârebe, murâbaha, icâre, selem, istisnâ‘ gibi klasik fikhın finansal muâmeleleri, modern veçheleriyle

¹¹⁶ Köse, Saffet, “a.g.m.”, *İHAD*, sy. 19, 2012, s. 157.

¹¹⁷ Dönmez, İbrahim Kâfî, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 151.

¹¹⁸ Birkaç yüzyıl devam edegelen teorik çalışmaların neticesinde ortaya çıkan fâizsiz bankaların ilk örneği, 1963 yılında Ahmed Neccâr’ın Mısır’da kurduğu bankadır. Bk. Kızılkaya, Necmettin, “a.g.m.”, *İHAD*, sy. 20, 2012, s. 139.

fâizsiz bankalarda kullanılmakla beraber konut finansmanında daha çok “murâbaha” yöntemi tercih edilmektedir. Bu tercihin sebeplerine odaklandığımızda belki ilk akla gelen sebep, aslen meşrû olduğu halde getiri sağlayan bir ödünç yöntemi olarak kullanılabilen (Para vakıfları örneğinde olduğu gibi) murâbaha sözleşmesinin sunduğu avantajlar olmalıdır. Konvansiyonel bankaların verdiği ödünç kredilerin getirilerini yapılan işlemin hemen başında açıktan açığa sabitlediği uygulama ile fâizsiz bankaların birtakım malî fıkıh yöntemleri vasıtasıyla sağlamış olduğu kredi/finansman uygulamaları arasında ne denli bir fark vardır? Aşağıda, konut finansmanı örneği üzerinden yukarıda tarihsel bağlamını verdiğimiz hîle-i şer‘iyye uygulamaları çerçevesinde bu farklılığın ipuçlarının peşine düşeceğiz.

Faizsiz bankacılık alanında Türkiye’de ilk defa somut adımların atılmaya başlandığı bir dönemde, “elbirliği” ve “yardımlaşma” esasına dayalı olarak faizsiz finansman sağladığını iddia eden alternatif kurumlar ortaya çıktı. İlk olarak, 90’lı yıllarda araç finansmanı ile faaliyetlerine başlayan bu kurumlar, kısa bir zaman içinde konut sektörüne atılmış ve ciddi bir büyüme kaydetmiştir. Her ne kadar faizsiz bankacılık prensiplerine göre faaliyet gösterse de faizsiz bankalardaki “banka” tabirinin verdiği vicdanî rahatsızlık, katılım bankalarına oranla bu kurumlarda (TDFB kurumları) daha düşük bir maliyetle istenilen finansmana ulaşılabilmesi, katılımcıların kendi durumlarına göre en uygun yöntemle (çekilişli, vade ortası vb.) finansman sağlayabilmesi gibi etkenler bu büyümenin sebepleri arasında zikredilebilir. İlk başlarda, bu kurumlar, elbirliği esasına göre faaliyet gösterdikleri için “elbirliği sistemi” (ELBİSİ) şeklinde isimlendirilmekteydi.¹¹⁹ Ancak, -ikinci bölümde belirttiğimiz gibi- bu isimlendirme, sistemin işleyiş mekanizmasının merkezinde yer alan “tasarruf” vurgusunu göz ardı etmektedir. Bu sebeple, son zamanlarda “Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi (TDFFS)” isimlendirmesi tercih edilmektedir ki, kanaatimizce de doğru olan budur.¹²⁰ Toplumun bütün kesimlerinde kabule mazhar olan TDFB sisteminin, gerek kullandığı yöntemler gerekse diğer işleyiş

¹¹⁹ Bu isimle iki tez çalışması için bk. Tekerek, Süleyman, *Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden Elbirliği Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, (Y. Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2013); Ergüven, Murat, *Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercihleri Üzerine Bir Araştırma*, (Y. Lisans tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, 2014).

¹²⁰ Bu isimle yayımlanan bir tebliğ kitabı için bk. Heyet, *Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi*, İsefam& Ensar, İstanbul 2017.

mekanizmalarının geçmişteki malî hîle-i şer‘iyye uygulamalarıyla ilişkisi araştırılmayı fazlasıyla hak etmektedir. Aşağıda, bu ilişkinin boyutlarını irdeleyeceğiz.

I. Faizsiz/Katılım Bankalarında Konut Finansmanı

Konvansiyonel bankacılıkta “tüketim öduncü” (karz), başta konut finansmanı olmak üzere geniş bir yelpazede merkezi bir rol oynamaktadır. Karşılığında getiri ve kazanç sağlanmaması meşru olmasının bir gerekliliği olan tüketim öduncü¹²¹, mevduat bankalarında kâr amacıyla başvurulmuş bir formata dönüşmüştür. En basit anlatımıyla, banka, sağlamış olduğu ödünç kredi mukabilinde belli oranlarda kâr elde etmek istediği için, öduncün geri ödendiği (ifâ) ana kadar geçen zamana kıymet biçmektedir. Buna göre, ödeme zamanı ilerledikçe borçlunun geri ödeyeceği miktar da artmaktadır. Konut finansmanı amacıyla, bu tür bankalardan 36 ay vadeyle 70.000 TL tüketim öduncü/kredi alan bir kimsenin geri ödeyeceği miktar ana hatlarıyla şu şekilde somutlaştırılabilir.¹²²

Tablo 7: Mevduat Bankalarında Örnek Ödeme Detayları

Kredi Tutarı	Kredi Vadesi	Taksit Tutarı	Faiz Oranı	Geri Ödenen Toplam Tutar
70.000 TL	36 Ay	2.903,02	%2,35	104.508,72

Tabloda görüldüğü gibi, 70.000 TL tüketim öduncü alan bir kimse 36 aylık vade sonrasında 34.508,72 TL anaparaya ilâve olarak karşılıksız bir ödeme yapmaktadır. Mevduat bankaların tüketim öduncünü faiz amacıyla kullanmak şeklindeki deklarasyonu, hukukî açıdan bizlere kolaylık sağlamaktadır.

Katılım bankaları açısından konuyu ele aldığımızda, yukarıdaki netliğin hukukî açıdan kompleks bir yapıya evirildiğini ifade edebiliriz. Tüketim öduncü,

¹²¹ Fırû-i fıkıh doktrininde tüketim öduncünün (karz) akli meşruiyet gerekçesi dikkat çekicidir. Yerleşik kurallara göre, paranın veya misli malların vadeli mübâdelesini faiz kapsamında değerlendirilmekteyken, tüketim öduncü bu kurallardan istisna edilmektedir. Teorik anlamda, tek taraflı (müstakriz lehine) bir avantaj sunan tüketim öduncü, sermaye temini açısından en temel ve kestirme yol; bir o kadar da zorunlu ihtiyaç olarak telakki edilmiştir. Mukrizin (borç veren) mükâfatını ahirete erteleyen İslâm iktisat teorisinde tüketim öduncü, bir çeşit “irfâk akdi” (karşı tarafa yardım sözleşmesi) olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda, “كل قرض جر نفعاً فهو ربا” (menfaat sağlayan her ödünç faizdir) şeklinde; tüketim öduncünün, özellikle mukriz lehine hiçbir menfaat sağlamaması gerektiğini ifade eden kural İslâm hukukçuları arasında genel kabul görmüştür. Bk. Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-sanâ’i*, X, 598 (5 numaralı dipnot).

¹²² http://www.isbank.com.tr/TR/bireysel/krediler/kredi-hesaplama/Sayfalar/kredi-hesaplama.aspx#Taksit_ev, (erişim tar. 21.10.2018).

felsefe itibariyle hiçbir şekilde “menfaat” getirmeyecekse bankanın bu sözleşmeden kârı ne olacaktır? Katılım bankaları, her ne kadar İslam hukuku sınırları içerisinde kalmayı taahhüt etseler de netice itibariyle bu bankalar, hayrî (yardım, iyilik) olmayıp ticarî kuruluşlardır. Bundan dolayı, her şeyden önce katılım bankalarının tüketim öduncüyle ilişkisini netliğe kavuşturmak bize önemli ipuçları verecektir.

A. Katılım Bankalarının Finansman Araçları ve Tüketim Öduncü

Katılım bankaları, kuruluş felsefesi itibariyle iki ana eksene dayanmaktadır: i. Finansal işlemlerin faizsiz bir şekilde yürütülmesi, ii. Ticarî kurumlar olmaları. Dolayısıyla, bu bankalar, bir taraftan İslam hukuk kurallarına tâbi olurken, diğer taraftan ayakta durabilme adına kâr elde etmeye çaba sarf etmektedirler. Bundan dolayı, İslam hukukunun onay vermediği kredi/tüketim öduncü yoluyla para üzerinden kâr elde etme işleminin aksine, meşru ticaret ve kâr-zarar anlayışına dayalı ortaklık (müşâreke) yöntemlerini kullanarak kâr elde ettiklerini iddia etmektedirler. Konut, araç, eğitim, hac ve umre, tatil, düğün ve daha birçok alanda finansman sağlayan bu bankalar, temel olarak İslam hukukunun şu yöntemlerini kullanmaktadırlar.

- a. **el-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ'** (Satın alma emri üzerine murâbaha): Özellikle konut finansmanında kullanılan bu yöntem, klasik çerçeveden farklı bir görünüm sunmaktadır. Aşağıda, konut finansmanı bağlamında ele alınacaktır.
- b. **el-İcâretü'l-Müntehiyetü bi't-Temlîk** (Satın alımla sonuçlanan kiralama): Türkiye'de “Leasing” ve “Finansal kiralama” olarak bilinen bu uygulama sayesinde, katılım bankasıyla anlaşılan kiracı, belirlenen vade sonrasında malın mülkiyetini elde etmektedir.¹²³
- c. **el-Müşâreketü'l-Mütenâkîsa** (Azalan Ortaklık): Oldukça yeni ve klasik/daimî müşâreke sözleşmesinden farklı bir görünüm sunan bu yöntem, katılım bankalarından ziyade TDFF sistemine göre faaliyet gösteren kuruluşlarda konut finansmanı bağlamında aktif olarak kullanılmaktadır. Aşağıda, TDFF sistemi ele alınırken etraflıca analiz edilecektir.

¹²³ İcârenin (İng. *Lease*) klasik ve modern finansman çerçevesiyle ilgili bk. Usmânî, Maulana Takî, “İjarah”, https://kantakji.com/media/8641/islam_ijarah.pdf, (erişim tar. 27.10.2018).

- d. **Mudârebe** (Emek-sermaye Ortaklığı): Bu yöntemde banka, mudârib (işletmeci) sıfatıyla rabbü'l-mâl'dan (sermayedâr) almış olduğu sermayeyi değerlendirmekte, elde ettiği kârı belli oranlarla sermaye sahibiyle paylaşmaktadır.¹²⁴
- e. **Selem**: Banka, bu yöntemi genellikle iki farklı açıdan kullanmaktadır. Birincisi, peşin olarak satın almış olduğu bir malı teslim aldıktan sonra maliyet üzerine kâr ekleyerek satar. İkincisi ise, “es-Selemü'l-müvâzî” (paralel selem) denilen, bankanın birinci seleme ilâveten üçüncü bir şahsı devreye sokup onunla selem sözleşmesi yapmasıdır. Bu sayede banka, birinci selemde elde etmiş olduğu malın olası piyasa dalgalanma risklerinden kendini korumuş olur.¹²⁵
- f. **İstisnâ'** (sipariş sözleşmesi): Bu yöntemle banka, herhangi bir ürünün üretilmesi için aracı olup -selem sözleşmesinde olduğu gibi- üçüncü bir şahısla “el-İstisnâ'u'l-müvâzî” (paralel sipariş) işlemi gerçekleştirir. Birbirinden bağımsız gerçekleşen bu paralel sözleşmeler sayesinde banka, harcamış olduğu finansmanı belli miktarlarda kâr ile geri almaktadır.¹²⁶

Yukarıdaki sözleşme örnekleri, “İslâm iktisadında finansman yöntemleri” bağlamında birçok araştırmacının tekrarladığı ve genel kabul gören sözleşmelerdir. Tüketim ödücü, katılım bankalarının ticarî yapısına, diğer bir deyişle kâr elde etmesine müsait olmadığı için genellikle finansman yöntemleri arasında zikredilmemektedir. Bu kısmı biraz daha açmadan önce, yukarıda teorik olarak verilen sözleşme örneklerinin günümüzde fâizsiz finans çevrelerinde pratik anlamda ne ifade ettiğine kısaca değinelim.

Murâbaha sözleşmesi, günümüz katılım bankalarının finansman faaliyetlerinde en merkezî ve yaygın noktada yer almaktadır. Somutlaştırsak, başta konut ve araç

¹²⁴ Finansman yöntemi olarak mudârebe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Hamûd, Sâmî Hasan, *Tatvîru 'l-a 'mâli 'l-masrifîyye bi-mâ yettefikû ve 'ş-şerî'ate 'l-İslâmiyye*, Amman 1982, s. 356-418.

¹²⁵ Durmuş, Abdullah, “İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri”, *USÛL*, III/2, İstanbul 2011, s. 73; selem sözleşmesiyle ilgili yüksek lisans tezi için bk. Kahya, Hatice Kübra, *İslâm Borçlar Hukukunda Selem Akdi*, (Marmara Üniversitesi, 2012).

¹²⁶ İstisnâ' sözleşmesinin selemle benzerlik ve farklılıkları için bk. Muhammad, Mohd Zulkifli-Chong, Rosita, “The Contract Of Bay' Al-Salam And Istisna' In Islamic Commercial Law”, *Labuen e-Journal of Muamalat and Society*, Vol. 1, 2007, pp. 21-28.

finansmanı alanlarında olmak üzere murâbaha, genel finansman faaliyetlerinin neredeyse %95'ini oluşturmaktadır.¹²⁷ İlk bakışta, katılım bankalarının kuruluş felsefesine (ortaklık) zıt gibi görünen bu durum, “kâr” bağlamında düşünüldüğünde banka açısından mantıklı bir zemine oturmaktadır. Öte yandan, katılım bankalarının murâbahaya bu kadar çok yönelmesi birçok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir. Özellikle, katılım bankalarının vermiş olduğu kâr paylarının konvansiyonel bankaların faiz oranlarıyla paralellik arz etmesi¹²⁸ bu bankalarla ilgili zihinlerde birtakım soru işaretlerine imkân tanımıştır. Çalışmamız açısından bizi en çok ilgilendiren husus, konut finansmanı alanında bu sözleşmenin oldukça fazla kullanılmasıdır.

Finansal kiralama (leasing), herhangi bir malın hukukî mülkiyetine sahip olmayıp ekonomik mülkiyetine sahip olmak demektir. Katılım bankası (kiralayan, İng. Lessor), yatırımcının (kiracı, İng. Lessee) talebi doğrultusunda üreticiden satın aldığı bir malı, yatırımcıya kiralamakta (icâre), kira süresi sonunda da -anlaşma yapıldığı takdirde- yatırımcı aynı malı bankadan satın almaktadır. Böylece, ilk adımda yapılan kira sözleşmesi satın alımla sonuçlanmaktadır. Bu işlem, banka açısından; doğrudan satıma göre daha kârlı olması, malın zilyetliği üzerinde olmasından dolayı risk ihtimallerinin oldukça azalması ve birtakım vergilerden muaf olma gibi birçok avantaj sunmaktadır. Yatırımcı açısından ise; istediği malı satın alma gücü olmasa bile erken dönemde o mala ulaşabilme, dilediği vade ve miktarlarla süre sonunda malı satın alma gibi oldukça câzip avantajlar sunmaktadır.¹²⁹ Finansal kiralama, -murâbahada olduğu gibi- konut finansmanı alanında kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır.

Azalan ortaklık (Ara. *el-Müşâreketü'l-Mütenâkısâ*; İng. *Diminishing Musharaka*), sermaye ortaklığının (müşâreke) alt ve özel bir uygulaması olarak düşünülebilir. Kâr-zarar oranı, ortakların tasarruf ehliyetleri vb. konular açısından özgür bir sözleşme olduğundan klasik fıkıhtaki “inan”a; sermayeye dayalı bir ortaklık

¹²⁷ Bayındır, Servet, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhı'ndaki Yeri*, (Doktora Tezi, Marmara Üni., 2004), s. 49.

¹²⁸ Bunun nedenleriyle ilgili bk. Avcı, Tunahan-Aktaş, Metin, “Katılım Bankalarının Kâr Payı Ödemeleri İle Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması”, *Niğde Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2015, c. 8, s. 41-51. Bu araştırmada, yukarıdaki paralelliğin en önemli sebebi olarak “murâbaha” yönteminin kullanılması sonucuna ulaşılmaktadır. Bk. s. 41, 50.

¹²⁹ Bk. Özdemir, Sema Gizem, *Finansal Kiralama Sözleşmesi*, (Y. Lisans Tezi, Ankara Üni., 2018), s. 10, 16-19.

olduğu için de “şeriketü’l-emvâl”e benzetilmektedir.¹³⁰ İslâm dünyasında son birkaç asırdır fâizsiz finans faaliyetlerinde kullanılan azalan müşâreke, Türkiye tecrübesinde TDFF kuruluşları tarafından özellikle konut finansmanı alanında kanaatimizce etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Mudârebe¹³¹, bir sözleşme türü olarak oldukça eskilere dayanmaktadır. Orta Çağ Avrupa’sında (9 ve 10. yüzyıllar) *commenda*¹³² adıyla bilinip uygulanan, İslâm öncesi Câhiliye tecrübesinde ve Hz. Peygamber (s.a.) zamanında sıkça başvurulmuş bir sözleşme olma özelliğini taşımaktadır. Klasik form olarak mudârib (işletmeci) ve rabbü’l-mâl (sermayedâr) olmak üzere iki taraftan oluşan mudârebe sözleşmesinde bir taraf emeğini ortaya koyarken diğer taraf sermaye temin etmektedir. Günümüz uygulamasında katılım bankası mudârib konumunda olup, yüzlerce sermaye sahibinin mevduatlarını işletmektedir. Bunun yanı sıra banka, “alt mudârebe” denilen bir uygulamayla sermayeyi daha iyi işletecek üçüncü bir tarafı da sözleşmeye dâhil etmek suretiyle işletmeci sayısını çoğaltabilmektedir. Bu sözleşmenin belki en önemli özelliği, -murâbahanın aksine- risk (riziko) unsurunun fazla olması, başka bir ifadeyle banka çıkarlarının tehdit altına girmesidir. Bu yüzden, günümüz fâizsiz bankacılık faaliyetlerinde mudârebe, genel faaliyetlere oranla %5 gibi oldukça sınırlı bir orana sahiptir.¹³³

Bedelin peşin, malın veresiye olma durumunu ifade eden selem sözleşmesi,¹³⁴ kapsam olarak standart (misli) nitelikli ürünlerin finansmanında kullanılabilmektedir. Bu bağlamda yatırımcılar, sanayi, ziraat ve ticaret gibi alanlardaki projelerinin finansmanında selem sözleşmesinden yararlanabilirler. Katılım bankası ise vade

¹³⁰ Usmani, Muhammad Taqi, “The Concept of Musharakah and Its Application as an Islamic Method of Financing”, *Arap Law Quarterly*, Vol. 14, No. 3 (1999), pp. 206.

¹³¹ Bu isimlendirme, Hanefî, Hanbelî ve Zeydî hukuk geleneklerine aittir; Malikî ve Şâfiî hukuk gelenekleri mudârebe sözleşmesi için “kırâz” tabirini kullanmaktadırlar. Bk. Ahmed Hamûd, Sâmî Hasan, a.g.e., s. 357.

¹³² Commenda sözleşmesiyle mudârebenin benzerlikleriyle ilgili bk. Köse, Murtaza, “Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, *EAÜFD*, sy. 17, 2002.

¹³³ Sanayi devrimi ve teknolojik atılımlardan sonra mudârebe, başta A.B.D. ve Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede -yukarıdaki sınırlılığın aksine- “risk sermayesi” (*venture capital*) adıyla bilimsel icat projelerini desteklemek amacıyla oldukça fazla kullanılmaktadır. Risk sermayesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Masun, M. Altan, *Bir Finansman Yöntemi Olarak Risk Sermayesi Türkiye Uygulaması Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Doktora Tezi, Marmara Üni., 1995).

¹³⁴ Selem sözleşmesi “ma’dûmun (sözleşme anında mevcut olmayan) satışı câiz değildir” şeklindeki genel kurala aykırı olsa da, toplumsal bir ihtiyaç olarak telakkî edildiği için hakkında ruhsat verilmiştir. Heyet, *Buhûs Fıkhiyye fî Kadâyâ İktisâdiyye Muâsıra*, Ürdün 1995, s. 185-6.

sonrasında teslim alacağı malı -finansman sağlama amacıyla- peşin olarak piyasa fiyatına göre daha düşük bir oranla satın aldıktan sonra dilediği fiyata satabileceği için oldukça kârlı olacaktır.¹³⁵

Selem sözleşmesinin aksine özel nitelikli malların (kıyemî) finansmanında kullanılan istisnâ, işlevsellik açısından daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Selem sözleşmesinde bedel peşin olması gerekirken, istisnâ da böyle bir gereklilik söz konusu değildir; ayrıca vade belirliliği şartı da yoktur. Banka (sâni), üretmiş olduğu veya aracı bir şahıs ile üretim ve imalâtını yapacağı (el-istisnâ u'l-müvâzî) ürünü dilediği kâr marjıyla o ürünü talep eden şahsa (müstasni) satma imkânına sahiptir. Sipariş veren şahıs ise, gerek ürün seçimi gerek ödeme seçenekleri açısından birtakım şartlar ve kolaylıklar koyma hakkına sahiptir.¹³⁶ Mustafa Zerkâ (ö. 1999), istisnâ sözleşmesinin ekonomik ve sınâî açıdan işlevselliğine şu şekilde dikkat çekmektedir: *“Öyle ticarî mallar vardır ki önceden müşteri bulmaksızın o malların üretimi söz konusu olmaz. Meselâ, belli bir yerde inşa edilecek özel bir bina, köprü, petrol ofisi gibi yapılar oldukça maliyetli olduğu için önceden müşterilerin belirlenmemesi üretici açısından ciddî zarara sebep olabilir.”*¹³⁷

Katılım bankalarının finansal faaliyetlerinin arka planında genellikle yukarıda zikredilen sözleşmeler yer almaktadır. Bu sözleşmelerin pratik karşılıklarına baktığımızda klasik çerçeveden farklı bir görünüm sundukları rahatlıkla görülebilir. Diğer bir ifadeyle, bugün fâizsiz bankacılık faaliyetlerinde kullanılan yöntemler klasik furû-i fıkıh sınırlarının kısmen ötesinde ve farklı bir forma sahiptir. Özellikle, murâbaha, müşâreke ve icâre sözleşmelerinin modern versiyonları olan; “satın alma emri üzerine murâbaha” anlamındaki *el-murâbaha li'l-âmiri bi's-şirâ*, “azalan ortaklık” anlamındaki *el-müşâreketü'l-mütenâkısâ*, ve “satın alımla sonuçlanan kiralama” anlamındaki *el-icâretü'l-müntehiyetü bi't-temlîk* bu farklılığın en bariz örnekleridir.

Katılım bankaları, konvansiyonel bankacılığın krediyi (karz/tüketim öduncü) merkeze alan tavrından teorik olarak uzak olmalıdır. Çünkü, bağılıklarını ifade ettikleri İslâm hukuku, tüketim öduncü üzerinden kâr veya menfaat elde etmeyi “fâiz”

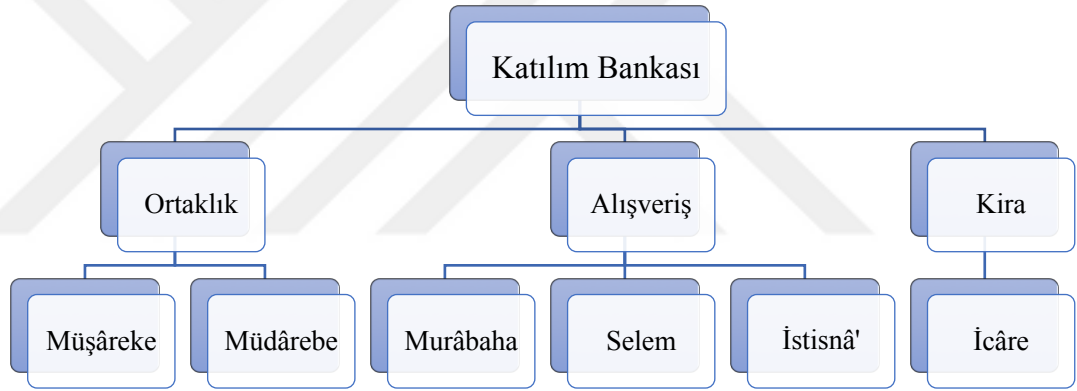
¹³⁵ Heyet, *a.g.e.*, s. 213.

¹³⁶ Heyet, *a.g.e.*, s. 223.

¹³⁷ Heyet, *a.g.e.*, s. 223-4.

olarak nitelemektedir. Bu niteleme, esasen -diğer bankalar gibi- ticarî amaçlarla kurulmuş olan katılım bankaları için önemli bir gelir kaynağından mahrumiyet anlamına gelmektedir. Çünkü, konvansiyonel bankacılığın tüketim öduncünü bu kadar fazla kullanmasının kuşkusuz mantıklı bir sebebi vardır ki o da kâr ve menfaatin kesin oluşudur. Böyle bir sistemde, henüz krediyi ilk etapta verirken bile sonuç olarak ne kadar kâr elde edeceğiniz en baştan belli olabilmektedir. İslâm hukuku böyle bir kesinliği “fâiz” kabul ettiği için, katılım bankalarının finansal faaliyetlerinin temelinde “risk” (muhâtara/riziko) unsurunu içeren; ortaklık, ticaret ve kira temelli sözleşmeler yer almalıdır.

Tablo 8: Katılım Bankalarının Temel Finansman Enstrümanları

Katılım bankalarının senelik bilanço raporlarına baktığımızda, en çok kâr elde edilen finansman yönteminin “üretim desteği” (murâbaha) olduğunu görüyoruz.¹³⁸ Kanaatimizce, bu durum, murâbahanın -modern kullanımıyla- yukarıdaki sözleşme türlerinden kârın en kesin olduğu yöntem olma özelliğini taşımasından kaynaklanmaktadır. Katılım bankaları, ticarî özelliklerinin bir gereği olarak, sağlamış oldukları finansmanlardan belirli oranlarda kâr elde etmek istemektedirler. Bazı araştırmacılar, risk unsuru barındıran müdârebe ve müşâreke gibi sözleşmelerin bu

¹³⁸ <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-721.vsf>;
<https://www.albaraka.com.tr/assets/tr/pdf/yatirimci-iliskileri/bagimsiz-denetim-raporlari/20180618.pdf>, (erişim tar. 23.10.2018).

bankaların ruhuna daya uygun olduğunu söylesele¹³⁹ de katılım bankaları, bu tür risk unsurları üzerine sistemini kurmak istememektedir.

İslâm hukukunun ilk akla gelen finansman uygulaması olan tüketim ödöncünün (karz) mukriz açısından hiçbir menfaate mahal vermemesi bir bakıma bankayı köşeye sıkıştırmaktadır. Bir tarafta doktrinin sıkı kuralları diğer taraftan kapitalist bir piyasada devamlılığın sağlanabilmesi adına kâr gayesi şeklindeki ikilemeyle yüzleşen banka, ikinci seçeneği tercih etmek durumunda kaldı. Bu gerçeği kabul etmekle beraber, katılım bankasının bu tercihini açıktan açığa deklare etme şansı da yoktu. Bu yüzden, konvansiyonel bankacılığın kârın en kestirme ve kesin yolu olarak gördükleri tüketim ödöncü, katılım bankalarının finansal işlemler ağında -en azından teorik olarak- dikkat çekmemeliydi. Artık yapılması gereken şey, bir şekilde risk unsurunu minimize etmektir; ancak bu işlem İslâm hukuk doktriniyle paralel bir şekilde yapılmalıydı. Bu sayede, konvansiyonel bankacılığın amaçlarına rahat bir vicdanla ulaşılabilecekti.

Risk unsurunun minimize edilebilmesinin en meşrû yöntemi, klasik İslâm hukuk doktrininin yeniden elden geçirilmesi oldu. Bu bağlamda, modern öncesi dönemlerde Müslümanların ticarî faaliyetlerinde üretmiş oldukları hukukî çözümler (hîle-i şer‘iyye) katılım bankaları için ilham kaynağı oldu. Osmanlı tecrübesinde *muâmele-i şer‘iyye* tabiriyle yaygınlaşan malî hukukî sözleşmeler neticesinde ciddi kârlar (rihb-i şer‘î) elde edilebiliyordu. Bu sözleşmelerin dikkate değer en önemli tarafı, -farklı niyet sahipleri tarafından suistimaller olsa da- hukuk kurallarına uygunluk açısından problem arz etmemeleriydi. Çoğu zaman “örtülü fâiz” şeklinde ithamlara maruz kalan bu uygulamalar vasıtasıyla piyasa, ekonomik işlevsellik ve canlılığını korumaya devam etti. Kanaatimizce, katılım bankalarının “üretim desteği” adı altında murâbaha sözleşmesini bu kadar fazla kullanmasının arka planında da “örtülü bir karz/faiz” amacının olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, günümüz katılım bankalarının referans noktaları genel olarak yukarıda verilen sözleşmelerdir. Ana hatlarıyla; ortaklık, alışveriş ve kira yöntemlerinden hareketle finansal faaliyetlerini yürüten bu bankalar, fâize kapı

¹³⁹ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, İstanbul 2016, s. 443; Bayındır, Servet, “Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *USÛL*, s. 156-7.

aralayan krediden (karz) teorik olarak uzak olmalıdır. Ancak, teorideki bu gereklilik karşısında ciddi bir menfaatten mahrum kaldığını düşünen banka, klasik İslâm hukuk doktrinindeki malî hîle-i şer‘iyye uygulamalarını yeni bir okumayla kendisine adapte etmek suretiyle mahrumiyetini avantaja dönüştürmektedir. Yukarıda verdiğimiz işleyiş mekanizmasıyla ilgili arka planla, aşağıda ele alacağımız hukukî analize zemin hazırlamaya gayret ettik. Az önce bahsettiğim dönüşümü, günümüz Türkiye’sinde muhafazakâr ayırımı olmaksızın her kesimi ilgilendiren “konut finansmanı” üzerinden açığa çıkarmaya çalışacağım. Katılım bankaları, konut finansmanı bağlamında en çok “murâbaha” ve “leasing” yöntemlerini kullandıkları için bu iki yöntem üzerinde duracağım.

B. “Hîle-i Şer‘iyye” Bağlamında Murâbaha Sözleşmesinin Modern Bir Fâizsiz Konut Finansman Yöntemine Dönüşüm Süreci

1. Klasik Çerçeve

Güvene dayalı malî bir sözleşme olan murâbaha klasik formuyla, “satıcının beyanını itibara almak suretiyle herhangi bir malın mâliyet fiyatı üzerine belirli bir miktar kâr ekleyip satma” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴⁰ Hanbelî fakih İbn Kudâme (ö. 620/1223), Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas¹⁴¹, Mesrûk (ö. 63/683?), İkrime (ö.105/723), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713?) ve İshâk b. Râhûye (ö. 283/853) gibi sahâbî ve tâbiînin önde gelen fakihlerinin murâbaha sözleşmesini mekruh (İbn Kudâme’nin ifadesiyle “tenzîlî”) gördüklerini nakletmektedir.¹⁴² Zâhirî ekolünün en önemli temsilcisi olan İbn Hazm (ö. 456/1064) ise murâbaha konusunda oldukça eleştirel bir tavır içerisinde. “Bize rivayet edildi ki” şeklinde sunduğu argümanlarda satıcının mâliyeti belirtip bunun üzerine alışverişi bina etmesini fâiz kapsamında değerlendirmektedir. Ona göre, satıcı mâliyeti zikretmeksizin doğrudan “bu malı şu fiyata satıyorum” şeklindeki bir ifadeyle satım işlemini gerçekleştirmelidir.¹⁴³ İbn Kudâme’nin rivayeti ile İbn Hazm’ın eleştirel görüşü dışında murâbahanın doktrinde

¹⁴⁰ Nesefî, *Tilbetü’-t-talebe fi’l-ıstılâhâtı’l-fikhiyye*, s. 111.

¹⁴¹ İbn Abbas’ın mekruh olarak nitelediği satım türü “fazlalık” anlamına gelen *müşâfe* akdidir. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) *müşâfenin* “murâbaha” olduğunu iddia etmektedir. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 478. Klasik kaynaklarda murâbaha için yaygın bir şekilde kullanılan diğer bir tabir *dâ-davâzda*’dır (دوازده). Farsça “on-on iki” anlamındaki bu tabirle “on dirheme alınmış bir malın on iki dirheme satılması” yani murâbaha sözleşmesi kastedilmektedir. Bk. İbn Hazm, *Muhallâ*, VII, 500; Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzebe*, XIII, 3.

¹⁴² İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *el-Muğnî*, IV, 136.

¹⁴³ İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 500.

meşru bir sözleşme olduğu konusunda ciddî bir ihtilaf bulunmamaktadır. İlk dönemlerden itibaren ticarî faaliyetlerde sıkça başvurulmuş bir satım türü olduğu bilinmektedir. Teorik olarak da cevâzı noktasında farklı fıkıh okulları hemfikirdir.¹⁴⁴

Murâbaha¹⁴⁵, esasen satım akdinden ibaret olduğu için aynı hükümlere tâbidir. Klasik dönemlerin genel bir karakteristiği olarak murâbaha, iki gerçek şahıs arasında, sözlü olarak ve genellikle peşin gerçekleşen avantajlı bir sözleşmedir. Bu avantajın farkında olan tüccar kesimi, Hz. Peygamber (s.a.) döneminden itibaren murâbaha yöntemini aktif olarak ancak bireysel bazda kullanıyorlardı. Mâliyet+kâr denkleminin ikinci unsuru olan kâr marjı, kural olarak sınırlandırılmadığı (fâhiş durumları istisnâ edersek) için ekonomi pratiğinde murâbahanın işlevsel bir finansman aracı olabileceği ilk dönemlerden itibaren keşfedilmişti. Hanefî doktrinini kayıt altına alan Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl*'de murâbahayla ilgili oldukça tafsilata girmesi,¹⁴⁶ murâbahanın ne denli yaygın bir yöntem olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Şeybânî'nin verdiği örneklerden hareketle hicrî 2. yüzyılın ortalarında Kûfe şehrinde murâbaha sözleşmesinin ne tür finans faaliyetlerinde kullanıldığını görebiliriz: Hizmetçi (hâdim), kumaş (sevb), yemek (tâam), binek (dâbbe), köle (abd), câriye (câriye), koyun-keçi (ğanem), inek-sığır-manda (bakar), deve (ibil), hurma türleri (nahl), süt (leben), yün (sûf), yağ (sümn), buğday (hint), arpa (şa'îr).¹⁴⁷ Mâlikî fakihî Sahnûn (ö. 240/854), Medîne ve Mısır'a yaptığı ilim yolculuklarının bir semeresi olarak Mâlikî fikhını kayıt altına aldığı *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* isimli eserinde, Şeybânî'nin yukarıda verdiği faaliyet alanlarına ilâve olarak şunları zikretmektedir: Ticaret eşyaları ('urûz), evler (dûr), cepheler/duvarlar (havâit).¹⁴⁸ Şeybânî ve Sahnûn'un zikretmiş olduğu "binek" ve "ev" örnekleri, günümüzde araç ve konut finansmanında kullanılan murâbahanın, sadece günümüzde değil, hicrî ilk asırlarda da bir finansman yöntemi olarak kullanıldığını ispat etmektedir.

¹⁴⁴ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, III, 106; Nevevî, *a.g.e.*, XIII, 3; İbn Gâzî, *Şifâ'u'l-galîl fî halli mukfeli Halîl*, II, 688.

¹⁴⁵ Murâbahanın bu çeşidi, çağdaş ekonomi tecrübesinden önce gerçekleştiği için "klasik murâbaha"; çağdaş murâbaha sözleşmesinin eklektik (mürekkap) yapısını barındırmadığı için de "basit murâbaha" olarak isimlendirilmektedir.

¹⁴⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 476-488.

¹⁴⁷ Şeybânî, *a.g.e.*, II, 476-7-8.

¹⁴⁸ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, X, 58 vd.

Kûfe, Basra, Bağdat, Fustat¹⁴⁹, Kayrevân¹⁵⁰ ve Sâmerrâ¹⁵¹ gibi büyük İslâm şehirleriyle paralel bir şekilde teşekkül eden şehir ve medeniyet fıkhiyla (*fikhü'l-umrân*) ilgili eserlere baktığımızda, bu tür büyük şehirlerin konut, arazi vb. yapıları etrafında dönen bey', hibe, şirket, icâre, kismet gibi fıkıh sözleşme ve araçlarıyla ilgili tartışmaların profesyonel bir veçhede sunulduğunu görüyoruz.¹⁵² Bu olgunun bize söyleyeceği en önemli şey, modern anlamda bir yapılaşma olmasa da konut finansmanı problemi her dönemde tartışmalara konu olmuş ve problemin aşılması için ciddi mesailer harcanmıştır.

Bu dönemde finans faaliyetlerinde kullanılan murâbaha sözleşmesinin temel karakteristiğiyle alakalı şunları söyleyebiliriz;

- i. Tüzel kişilikler ve kurumsal yapılar henüz bu tür malî sözleşmelerde taraf değildir; dolayısıyla akid, bâyi' ve müşteri arasında cereyan edecek şekilde iki taraflıdır.
- ii. Fikhî şart ve kurallara açısından genellikle bey' akdine tâbidir.
- iii. İşlevsel bir akit olduğu keşfedilmiş ve bireysel bazda konut, arazi ve binek finansmanında kullanılmaktadır.
- iv. Örtük bir "karz" amacıyla kullanımı yaygın bir fenomen olmadığı için cevazı noktasında ciddi tartışmalar henüz başlamamıştır.

2. Osmanlı Tecrübesinde Murâbaha Sözleşmesi

Osmanlı'da murâbaha sözleşmesinin arka planını anlayabilmek için öncelikle *muâmele-i şer'yye* kavramının bilinmesi gerekmektedir. Muâmele, erken dönemlerden itibaren iktisat pratiğinde yer alan malî hîle-i şer'yye uygulamalarının en meşhuru olan "bey'u'l-îne" merkezli hukukî çözümlerin Osmanlı piyasasındaki

¹⁴⁹ 20-21 (641-642) tarihinde Mısır fâtihî Amr b. el-Âs (ö. 43/664) tarafından Mısır'da kurulan bir şehir. Bk. Can, Yılmaz, *İslâm Şehirlerinin H. I-III. (M. VII-IX.) Y.Y. Fizikî Yapısı*, (Doktora Tezi, Ankara Üni., 1991), s. 42 vd.

¹⁵⁰ Hicrî 50 (670) yılında kurulan, bugün Tunus sınırlarında olan bir Kuzey Afrika şehri.

¹⁵¹ 221-279 (836-892) tarihleri arasında Abbâsîlerin başşehri.

¹⁵² Meselâ bk. Sekafî, Mercî, *Kitâbü'l-hîrân*, 1994 Lübnan; Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-hîrân*, 2014 Lübnan. Müslümanların yerleşim yerlerindeki konutların yapısal özelliklerini, genel bir ifadeyle Müslüman şehir kimliğini ele alan eserlerin kâhîr ekseriyeti Hanefî fakihler (Mercî Sekafî (ö.?), Dâmegânî (ö. 478/1085), Sadrüşşehîd (ö. 536/1141), Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) tarafından kaleme alınmıştır. Tarihsel olarak, murâbaha sözleşmesi ve malî hîle-i şer'yye uygulamalarının -diğer fıkıh okullarının aksine- daha çok Hanefî fakihlerin ilgisini çektiği bilinmektedir. Bu durum Hanefîlerin daha çok kozmopolit şehirlerde yaşamalarının bir tezahürü olarak düşünülebilir de Hanefîlerin şehir algısının ticarî faaliyetlere yansması müstakil olarak araştırılmayı hak etmektedir.

kavramsal karşılığı olarak düşünülebilir. Buradaki temel amaç, karz akdi (kredi) neticesinde bir menfaat/kâr elde etmek ve bunu meşru bir zeminde gerçekleştirmektir. Form olarak, bey‘+rehin (bey‘ bi’l-vefâ), bey‘+rehin+icâre (bey‘ bi’l-istiğlâl) ve bu tür meşru akitlerin birbirlerine eklenmesi yoluyla, verilen borç karşılığında alınan fazlalık meşrulaştırılmaktadır.

Muâmele, Osmanlı öncesi tabirle “îne sözleşmesi” olarak ele alındığında, İslâm hukukuna has bir hüküm olan alışveriş faizinin¹⁵³ haram kılındığı günden beri iktisat pratiğinde yer aldığı söylenebilir. Daha çok Hanefî çevrelerde yaygınlaşan bu uygulamaların teorik meşruiyeti Ebû Yûsuf (ö. 182/798) kanalıyla sağlanmaktadır. Hanefî fakih Kâdîhân (ö. 592/1196), *el-Fetâva’l-Hâniye*’sinde “ribâdan kaçışla ilgili bir fasıl” başlığı altında birçok hîle-i şer‘iyye yöntemi sıralamakta ve bu hîleleri şuraya dayandırmaktadır:

“Belh meşâyılı dedi ki: Bizim zamanımızda bey‘u’l-îne, çarşılarımızda yapılan diğer alışveriş türlerinden daha hayırlıdır. Ebû Yûsuf’tan şöyle dediği nakledilmiştir: Îne, câizdir ve mükâfat gerektirir. Mükâfat gerektirmesinin sebebi, faizden kaçma niyetiyle olduğu zamandır.”¹⁵⁴

Doktrinde İmam Muhammed’e nispetle “*Bu alışveriş (îne) benim kalbimde dağlar miktarınca yerilmiştir. Bunu faiz yiyiciler uydurmuştur ve Hz. Peygamber (s.a.) onları yermiştir.*”¹⁵⁵ şeklinde îne sözleşmesinin tamamen bir faiz kılıfı olduğuna dair bir rivayet nakledilmiştir; ancak gerek ilk dönemlerde gerekse Osmanlı tecrübesinde Ebû Yûsuf’un görüşü tercih edilmiştir.

Osmanlı’da muâmele-i şer‘iyye yoluyla kredi finansmanı sağlayan birçok alternatif vardı. Güçlü bir vakıf kültürüne sahip olmasının tezahürlerden olan para vakıfları, bir taraftan finansman temini yaparken diğer taraftan murâbaha, bey‘u’l-îne, bey‘ bi’l-vefâ ve bidâa gibi fikhî yöntemlerle işlettiği sermaye vasıtasıyla piyasadaki

¹⁵³ Borç faizi (*ribe’d-düyûn*) ilke olarak, daha önceki semavî dinler de dâhil olmak üzere dinî geleneklerde câiz görülüyordu. Alışveriş faizi (*ribe’l-büyû’*) ise, ilk defa Hz. Peygamber (s.a.) tarafından hicretin 7. (628) yılında Hayber gazvesi esnasında yasaklanmıştır: “Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın” (Buhârî, “Büyû’”, 77, 81; Müslim, “Müsâkât”, 81; Ebû Dâvûd, “Büyû’”, 12 [*el-Mu‘cemü’l-müfreh*, I, 247]). Bk. Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, XII, s. 113.

¹⁵⁴ Kâdîhân, *el-Fetâva’l-Hâniye*, II, 168.

¹⁵⁵ Bk. Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*, VIII, 462; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadir*, VII, 213.

tıkanıklığın giderilmesine katkı sağlıyordu. Para vakıfları dışında; esnaf ve avâriz vakıfları, sarraflar, yeniçeri ocağı bezirgânlığı, devlet, tüccar, murâbahacı ve muâmelecî, âyan¹⁵⁶ gibi birçok kanal vasıtasıyla kredi ihtiyacı giderilebiliyordu.

Yukarıda da ifade ettiğim gibi temel gayesi, doktrinde sıkı kurallara tâbî tutulan karz akdi karşılığında alınan fazlalığı meşrulaştırma olan muâmele-i şer'îyye bağlamında Osmanlı piyasasında en fazla kullanılan yöntemlerden biri de murâbahadır. Buna göre, karz amacıyla, “düşük değerli bir malın amaçlanan kâr miktarı (ribh oranı) eklenerek pahalı bir bedel mukabilinde satımı” şeklindeki bir hîleden yola çıkılarak birkaç farklı denklem kurulmaktadır. *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*'de bununla alakalı şöyle bir örnek zikredilmektedir:

“Bir adam başka bir adamdan kendisiyle 100 dinar muâmele yapmasını ister. Bunun üzerine, kendisinden muâmele yapması istenen adam o şahsa değeri 20 dinar olan bir kumaşı 40 dinar mukabilinde satar, sonra da o şahsa ayrıca 60 dinar borç verir. Netice olarak, mukrizin müstakriz üzerinde 100 dinar alacağı olur, müstakriz de istediği 80 dinara kavuşur. Hassâf yapılan bu işlemin câiz olduğunu zikretmiştir.”¹⁵⁷

Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), *Ma'rûzât*'ında murâbahayla ilgili şöyle bir fetvâ vermiştir:

“Zeyd onun on ikiye ve on üçe dahî ziyadeye muâmele eylese fî zamâninâ emr-i sultânî ve Şeyhülislâm hazretlerinin fetvâ-yı şerîfeleri ve on'un on bir buçukdan ziyadeye verilmemek üzere tenbîh olunduktan sonra işgâ etmeyüb ısrâr eylese şer'ân ne lâzım olur? el-Cevâb: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır. Tevbesi ve salâhı zâhir olucak ıtlak olunur.”¹⁵⁸

Ebüssuûd Efendi'nin verdiği bu fetvâda Zeyd, on'a almış olduğu bir malı murâbaha yoluyla en fazla on bir buçuğa satabileceği anlaşılmaktadır. Muhtemelen

¹⁵⁶ Osmanlı döneminde kredi (karz) veren kurum ve şahıslarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, (Doktora Tezi, Marmara Üni., 2007), s. 168-198 vd; Âyan; Osmanlılar'da şehir ve kasabalarda devletle halk ilişkilerini düzenleyen kişiler. Bk. Mert, Özcan, “Âyan”, *DİA*, IV, 195.

¹⁵⁷ Şeyh Nizâm, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 203. Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679), “Kitâbü'l-hiyel” başlığı altında muâmele konusunu müstakil olarak ele almış ve çeşitli örnekler aktarmıştır. Bk. Şeyh Nizâm, *a.g.e.*, VI, 463 vd.

¹⁵⁸ Ebüssuûd Efendi, *Ma'rûzât* (haz. Pehlul Düzenli), s. 123-4.

murâbahanın bu dönemde oldukça yaygınlaşması, fâhiş kâr oranlarıyla muâmele yapılması ve bu durumun tefeciliğe yol açması gibi sebeplerden ötürü murâbahadaki kâr (ribh) oranına sınır koyma ihtiyacı hissedilmiştir. Fetvâda da görüldüğü üzere, genellikle %10-15 arası kâr oranına müsaade edilmiştir.

Şeyhülislâm Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), bu tür uygulamalarla alakalı daha keskin bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre, muâmele-i şer‘iyye yöntemleriyle elde edilen kârın câiz olmadığını savunan kimseler kâfir olmuşlardır ve bu görüşlerinden bir an önce dönmelidirler:

“Bir kimse ‘muâmele-i şer‘iyye hîledir, Hak Teâlâ’yı aldatmaktır. Bundan hâsıl olan ribh haramdır ve câiz değildir’ dese şer‘ân ne lâzım olur? Cevap: Kâfirdir, ol itikâddan dönmez ise katli lâzım olur.”¹⁵⁹

Kemalpaşazâde’nin içtihadî bir mesele sebebiyle karşı tarafı tekfîr ettiği ve bu yaklaşımın doğru olmadığı şeklindeki bir yorum şüphesiz duygusal bir yaklaşım ve fetvânın sosyal ve iktisadî arka planını göz ardı etme anlamına gelir. Gerek toplumsal düzenin korunması¹⁶⁰ gerekse iktisadî hayatın tikanıklığa uğramaması, dinî ve idarî alanlarda yüksek bir mevkide görev yapan Şeyhülislâm Kemalpaşazâde’nin biraz keskin olmasını gerektirmiş olmalıdır.¹⁶¹

Kemalpaşazâde’nin fetvasından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı döneminde bazı âlimler bu tür uygulamaları faiz yasağını aşma amaçlı bir hîle olarak addetmişlerdir. Bazı simsar ve tefecilerin, başta murâbaha olmak üzere muâmele-i şer‘iyye bahanesiyle halkı sömürmesi; diğer bir ifadeyle, “meşru vâsıtalarla faizden kaçınma” şeklindeki gayenin çok ötesine gidilmesi ve suistimallere yol açması muâmele karşıtı haklı bir âlim topluluğunun oluşmasına sebep olmuştur.

¹⁵⁹ İbn Kemâl, *Fetâvâ-yı İbn Kemâl*, Nuruosmaniye, vr. 21^a, 30^a (İnanır, Ahmet, *İbn Kemâl’in Fetvâları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*’ndan naklen, Ankara 2015, s. 244).

¹⁶⁰ Özen, Şükrü, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, XXV, 241.

¹⁶¹ Kemalpaşazâde, 16. yüzyıl Osmanlı döneminde bu tür malî hîle-i şer‘iyye uygulamalarının teorik meşruiyet zemininin hazırlayıcısı kabul edilebilir. Daha öncesinde para vakfetmenin cevâzını Osmanlı’da belki ilk defa savunan Kemalpaşazâde, vefatından sonraki Çivizâde (ö. 954/1547) ile Birgivî Mehmed Efendi’nin (ö. 981/1573) ısrarla câiz olmadığını söyledikleri para vakıflarının meşruluğunu tekrardan sağlayan Ebüssuud Efendi’ye zemin hazırlayan en önemli isimdir. Bk. Özcan, Tahsin, “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risalesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2000, s. 32 vd.

Murâbahanın suistimale açık oluşu, bir süre sonra sadece teoride kalmayıp bütün toplumu etkileyen bir probleme dönüşmüştür. İlk başlarda “Murâbahacı” ve “Muâmelecî” diye anılan bazı şahıslar, yüksek kâr oranlarıyla (%15’ten fazla) verdikleri kredilerle fakirleri sömürmeye başlamışlardır. Bu sebeple, Osmanlı’da özellikle 16. yy.’dan itibaren “murâbaha” kavramı olumsuz bir anlam kazanmış ve “murâbahacı” denilince artık faizle kredi veren şahıslar kastedilir olmuştur.

Fıkıh kitaplarında genellikle murâbaha bâbından hemen sonra ribâ meselesinin işlenişi, murâbahanın bazı şahıslar tarafından faize kılıf olarak kullanılması ve kazanmış olduğu talihsiz anlam sebebiyle olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilirse de kanaatimce Şeyhîzâde’nin (ö. 1078/1667) argümanı daha tutarlıdır. Şeyhîzâde, *Mecma’u’l-enhur*’da ribâ bâbının hemen başında şunları söylemektedir:

“Ribâ bâbının murâbaha ile münâsebeti; her ikisinde de bir fazlalığın oluşudur. Ancak, murâbahadaki fazlalık helâl, ribâdaki haramdır. Eşyada aslolan helâllik olduğu için murâbaha konusu ribâdan önce ele alınmıştır.”¹⁶²

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), suistimale gitmeden Osmanlı’da uygulanmakta olan muâmele-i şer’iyye uygulamaları bağlamında belli miktarlarda kâr (ribh) alınmasını sahih görmekle birlikte bu tür işlemlerin, genel prensip olarak kerâhetten hâlî bulunmayacağını ifade etmektedir:

“Meselâ, bir kimse, çarşı ve pazarda bin kuruşa satılacak bir malı satmak için bir şahıstan veresiye olarak bin iki yüz kuruşa alsa bu bir satış muâmelesi olarak sahih olur. Fakat bu muâmele, bu malı satıp semenini almak ve bu suretle borca girmek maksadına müstenid olduğu cihetle kerahetten hâlî değildir.”¹⁶³

Bilmen’in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, murâbaha, Osmanlı döneminde karz akdinde mukrizin almış olduğu fazlalığı meşrulaştırma gayesiyle araçsal bir yöntem olarak kullanılmaktaydı. Doktrinde -aldatma vb. hususlar olmaksızın- kâr marjı için üst bir sınırın olmaması murâbahanın bu denli yaygınlaşmasında büyük rol oynadı. İşlevsel bir akit olmasının yanı sıra suistimallere açık oluşu murâbaha akdini

¹⁶² Şeyhîzâde, *a.g.e.*, III, 119.

¹⁶³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, VI, 100.

farklı bir boyuta taşıdı. Faizci ve tefeciler, insanlara yüksek oranlarla kredi verme amacıyla murâbahayı sömürü aracı olarak kullanmaya başladılar. Zamanla murâbaha belki hiç hak etmediği bir şekilde olumsuz bir anlam kazandı (murâbahacı=tefecî/faizci). Siyasî otorite, bir taraftan bu durum karşısında murâbahadaki kâr marjını belli oranlarda sabitleyerek bu tür haksızlıklara karşı önlem almaya çalışırken, âlimler de devletin sâbitlediği oranın üzerinde kâr almanın câiz olmadığına dair fetvâlar yayımladılar. Ancak yine de gerçekçi olmanın bir tezâhürü olarak, piyasanın tıkanıklığa uğramaması için bu tür uygulamaların haram olmadığını, bir gereklilik olduğunu her fırsatta dile getirdiler.

Murâbahanın Osmanlı dönemi uygulamasına daha somut olarak ışık tutmak amacıyla, 16 ve 17. yüzyıl İstanbul kadı sicillerinden birkaç örnek aktarmak istiyorum.

- a) Doğancılar Zümresinden Mustafa Bey b. Abdüşşekûr'un on beş bin akçesini vakfettiği:

“...Mustafa Bey b. Abdüşşekûr, hâl-i hayâtında ve nefâz-i tasarrufâtında dâr-ı fenâdan dâr-ı karâra irtihâl ettiğinde geride bıraktığı on beş bin akçenin mu‘tâdı üzre **murâbaha-i sahîha** yapılmak üzre vakfedilmesini vasiyyet etti. **Rıbh**dan Allah'ın nâsib ettiğini Hızâne-i âmire-i sultâniye li-hulûdi'd-devleti'l-hâkâniyyede eczâ-i şerîfe kırâ'at olunurken yakılan şem‘-i asel için sarf edilmesini şart etti...”¹⁶⁴

- b) Ahmed Ağa b. Abdülmennân'ın para vakfı tesis ettiği:

“...Meblağ-ı mezbûrun **mu‘âmele-i sahîha-i şer‘iyye** ve **murâbaha-i sarîha-i mer‘iyye** ile rehn-i kavî veya kefil-i melî ile noksansız ziyâdesiz senede ona on bir **rıbh** üzre istiğlâl ve **istirbâh** edilmesini şart etti. Allah'ın rıbhdan ve nemâsından nâsib ettiğinin mahalle-i mezbûre avârızına sarf edilmesini şart etti...”¹⁶⁵

- c) Raziye bt. Abdullah'ın para vakfı:

“...Vâkıf-ı mezbûre, meblağ-ı merkûmenin senede noksansız ziyâdesiz ona on bir **rıbh** üzre rehn-i kavî veya kefil-i melî ile **murâbaha-i sahîha-i şer‘iyye** ve **mu‘âmele-i sarîh-i mer‘iyye** ile **istirbâh** edilmesini şart etti.

¹⁶⁴ Heyet, *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil* (ed. Coşkun Yılmaz), İSAM, İstanbul 2011, s. 94-95.

¹⁶⁵ Heyet, *a.g.e.*, s. 95-96.

Allah te‘âlânın fazlı ve keremiyle meblağ-ı mezbûrdan ve nemâsından rızık olarak verdiğinden, yevmî iki akçenin ehl-i Kur‘ân’dan sâlih iki kimesnenin her birine her gün huzûrunda Tenzîl-i celîlden teennî ve tertîl üzere birer cüz’ okuyup sevâbını vâkıfe-i mezbûrenin rûhuna hediye etmeleri kaydıyla verilmesini şart etti...”¹⁶⁶

- d) Meryem bt. Ramazan’ın İnce Kara Mehmed Çavuş Vakfı’na olan borcunu ödemesi:

“...Meryem Hâtun’a altmış dokuz esedî guruş **idâne** ve teslim ve bir sene tamâmına değin **devr-i şer‘î** ile ber vech-i şer‘î üzerine dokuz guruş **murâbaha-i şer‘iyye** ile ilzâm, ol dahi **istidâne** ve kabz ve iltizâm etmişdi...”¹⁶⁷

Kadı sicillerinde görüldüğü üzere, murâbaha, özellikle para vakıflarının finansman yöntemleri arasında etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Buna göre, vâkıflar, para vakıflarında uygulanan murâbaha akdi ile sermayelerini değerlendirip bazen yatırım bazen de teberrû‘ (iyilik) amaçlı kullanmaktadırlar. Meryem bt. Ramazan’ın borcuyla ilgili sicilde, Meryem Hâtun’a 69 esedî guruş bir sene vadeyle murâbaha ile 9 guruş oranında borç verildiğinden ve Meryem Hâtun’un da bu borcu kabul etmesinden söz edilmektedir. Bir başka ifadeyle, vakıf murâbaha yoluyla aslında Meryem Hâtun’a kredi vermiştir. Sonuç olarak, Osmanlı döneminde murâbaha akdinin geniş bir yelpazede kullanılmak üzere bir “kredi” yöntemi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

3. Satın Alma Emri Üzerine Murâbaha (*el-Murâbaha li’l-âmir bi’ş-şirâ*)

Murâbaha akdi, gerek klasik yapısıyla gerekse Osmanlı tecrübesindeki “kredi” uygulamasıyla büyük oranda finansman araçlarının merkezinde yer almıştır. Geçmişte olduğu gibi bugün de faizsiz finans faaliyetlerinde yaklaşık %95’lik bir oranla aynı konumunu sürdürmektedir. Başlıktaki isimlendirme murâbahanın Arap coğrafyasında bugün kullanılan bir tabir olup Türkiye’de bireysel muâmelelerde *bireysel finansman desteği*, kurumsal muâmelelerde ise *üretim desteği* tabirleri kullanılmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Heyet, *a.g.e.*, s. 301.

¹⁶⁷ Heyet, *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil* (ed. Coşkun Yılmaz), İSAM, İstanbul 2011, s. 62-63.

¹⁶⁸ Durmuş, “a.g.m.”, *USÛL*, III/2, İstanbul 2011, s. 59.

Yukarıda ifade ettiğim gibi, katılım bankaları, kuruluş felsefeleri gereği (ticaret, ortaklık, risk) konvansiyonel bankacılıktaki gibi kredi/karz üzerinden risksiz ve kesin bir şekilde kâr elde etme şansları olmadığı için bu riski minimize etmek istediler. Murâbaha akdi, geçmiş iktisat tecrübelerindeki olumlu karnesiyle bunu sağlayabileceğine inanıldığı için, modern faizsiz bankalarda murâbaha ayrı bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu bağlamda, tarihî tecrübeden de istifadeyle modern bir çerçeveye oturtulmuş ve nihayetinde -tıpkı kredi uygulamasındaki %100'lük kâr gibi- risk unsuru ortadan kaldırılarak katılım bankaları için câzip bir finansman yöntemine dönüştürülmüştür.

Kredi/karz karşılığında alınan kesin fazlalığa, zâhirde bey' akdini kullanarak meşru bir şekilde ulaşmamızı sağlayan murâbahanın modern versiyonu, klasik murâbahadan birçok hususta farklılık arz etmektedir. Bahsetmiş olduğum dönüşümün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu farklılıklara değinmek istiyorum.

a. Taraflar

Klasik murâbaha akdi, bâyi' ve müşteri olmak üzere iki taraftan oluşmaktadır. Modern murâbaha ise, bâyi', müşteri ve banka (ikinci bâyi') olmak üzere üç taraftan oluşmaktadır. Ayrıca, klasik murâbahadaki taraflar hakikî (gerçek) şahsiyetler olmasına karşılık, modern murâbahada hükmî (tüzel) şahsiyetler akdin kuruluşunda (in'ikâd) taraf olmaktadır.

b. Uygulama

Klasik murâbahada mevcut bir mal üzerinden işlem yapılmaktadır. Buna göre, müşteri zaten bâyi'nin elinde hazır bulunan bir malı, mâliyet fiyatına bir miktar kâr eklenmek suretiyle satın alır. Modern murâbahada ise, banka müşterinin talebi doğrultusunda malı satın alır; dolayısıyla bankanın murâbaha yoluyla satmış olduğu mal müşterinin talebinden önce bankanın elinde değildir. Banka, müşterinin ileriye yönelik vermiş olduğu *vaade*¹⁶⁹ güvenmek suretiyle ön bir sözleşme¹⁷⁰ yapıldıktan sonra talep edilen konutu peşin olarak alıp vadeli olarak müşteriye satar. Klasik

¹⁶⁹ Müşterinin vermiş olduğu vaadin bağlayıcılığı ilgili tartışmalar için bk. Yelek, Kamil, *İslâm Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı Ve İslâm Finans Uygulamalarına Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni., 2014), s. 89-103.

¹⁷⁰ Bu sözleşmede talep edilen konutun nitelikleri, mâliyeti, genel esaslar ve tarafların sorumlulukları belirtilmektedir. Bk. <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-171.vsf>, (erişim tar. 26. 12. 2018).

murâbahada müşteri peşin ve vadeli olarak malı satın alabilme imkânına sahipken modern murâbahada ancak vadeli olarak satın alabilir. Zaten müşterinin katılım bankasına yönelmesinin sebebi de, gerekli finansman tutarının peşin olarak bulunmaması olduğu için anlaşmada belirtilen vade süresi içerisinde meblağ bankaya ödenir.

c. Risk Faktörü

Klâsik murâbahada bâyi‘ ürünü müşteriye satmadan önce *hakikî* anlamda bir kabız durumu oluyordu. Bir başka deyişle, bâyi‘ somut olarak teslim almış olduğu bir ürün üzerinden murâbaha işlemini yapıyordu. Dolayısıyla, bu işlemde önce üründe meydana gelecek herhangi hasar, kusur vb. zararları bizzat bâyi‘ karşılıyordu. Modern murâbahada ise, banka birinci bâyi‘den satın almış olduğu konut üzerinde *hükmi* bir kabız işlemi gerçekleştirmektedir. Bu sayede, satın almış olduğu konutu henüz müşteriye satmamış olsa da konutta meydana gelecek herhangi bir problemin sorumlusu müşteri olacaktır.

Banka, akitle alakalı her türlü masrafı müşteriye yüklemektedir: “Sözleşmeden kaynaklanan her türlü vergi, resim, harç, komisyon ve masraflar müşteriye aittir.”¹⁷¹ Ayrıca banka, ödemek zorunda kaldığı tüm ücretleri müşteri hesabına borç olarak kaydetmektedir. Murâbaha sözleşmesi öncesinde bankanın birinci bâyi‘ ile yapacağı satım sözleşmesiyle ilgili olan değerleme/ekspertiz masrafları da müşteriye aittir. Bunların yanı sıra, banka müşteriden güvence talep etmektedir: “Müşteri; borçlarına karşılık ipotek, rehin vb. teminatları ve işlemin hangi safhasında olursa olsun bankanın isteyeceği ek teminatları banka lehine vermeyi kabul ve taahhüt etmektedir.” Buna mukabil, yasal güvenceler dışında sözleşmede müşteri lehine herhangi bir güvenceye rastlanmamaktadır.

d. Yapılan Akitlerin Fıkî Arka Planı

Klasik murâbaha akdini konu edinen eserlerde genellikle, murâbahada satım akdinin kurallarının geçerli olduğundan söz edilmektedir. Bunun nedeni, klasik murâbahanın “mâliyet+kâr” amaçlı ticarî fonksiyonunun ötesine geçilmediği (bireysel istisnâlara yukarıda temas etmiştik) şeklinde anlaşılabilir. Dolayısıyla, bu dönemdeki murâbaha gerek form olarak gerekse amaç açısından bey‘+bey‘ şeklinde formüle

¹⁷¹ <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-627.vsf>, (erişim tar. 26/12/2018).

edilebilir. Finansal işlevselliğinin gerçek anlamda keşfedildiği Osmanlı tecrübesine geldiğimizde, murâbaha, yaygın bir şekilde form olarak bey‘ ancak amaç bakımından karz için kullanılmaya başlandı. Hatta bir süre sonra Meryem Hatun örneğinde olduğu gibi, murabaha açıktan açığa artık idâne (borç verme) ve istidâne (borç alma) gibi karz akdine mahsus terimlerle ifade edilir olmuştur.¹⁷²

Modern murâbahanın akit yapısına baktığımızda, Osmanlı tecrübesinin modern bir tekrarıdır ibaret olduğunu görüyoruz. Somutlaştırsak, katılım bankalarının konut finansman sözleşmelerini incelediğimizde “konu” başlığı altında; *“Müşterinin belirlediği satıcıdan, seçtiği konutun alımına dair katılım bankacılığı mevzuatına ve prensiplerine uygun olmak üzere bankanın müşteriye kullandırabileceği **krediye** (sağlayabileceği finansmana) ilişkin hususlar ile tarafların hakları ve yükümlülükleri düzenlenmektedir”* şeklinde bir açıklama yer almakta olup banka, açık bir şekilde aslında karz akdi yaptığını itiraf etmektedir. “Kredi kullandırılması şartları” başlığı altında yer alan; *“**Kredinin** kullandırılmasına mâni yoksa **kredi** ödemesi kural olarak satıcıya (temsilcisine, vekiline, satıcının bildirdiği kişiye) yapılır. **Kredinin** satıcıya ödenmesi ve ödeneceğine dair taahhütte bulunulması veya **kredi** bedeli için düzenlenebilecek çekin satıcıya verilmesi ile birlikte; konutun devir veya ferağına bakılmaksızın müşteri bankaya derhal **borçlanmış** olur.”* şeklindeki ifadede, bankanın birinci bâyiden konutu teslim almaya yönelik yapacağı icapla bile müşterinin borç altına gireceği belirtilmektedir. Yine aynı başlığın 7. maddesi oldukça dikkat çekici olmakla birlikte açık bir şekilde bankanın satıcı olmayıp kredi sağlayan bir kurum olduğunu ifade etmektedir; *“Banka; üretici, **satıcı**, sağlayıcı, ithalatçı ve sair olmayıp, sadece **kredi**/finansman sağlayan bir katılım bankasıdır. Gerek bu nedenle gerekse konutun bulunması, seçimi, devir/teslim alınması sorumluluklarının müşteriye ait olması gibi nedenlerle devir, teslim, ayıp, zapt gibi hiçbir sorumluluk bankaya ait değildir.”*¹⁷³

Sonuç olarak, katılım bankalarının başta konut finansmanı olmak üzere genel anlamda finans faaliyetlerinde murâbaha akdini fazlaca kullanmasının en önemli

¹⁷² Heyet, *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil* (ed. Coşkun Yılmaz), İSAM, İstanbul 2011, s. 62-63; Dönmez, İbrahim Kâfi, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 151.

¹⁷³ Sözleşme metni için bk.

https://www.albaraka.com.tr/pdf/KONUT_FINANSMANI_KREDISI_SOZLESMESI_301115.pdf, (erişim tar. 27.12.2018).

sebebi, murâbahanın ticarî olarak oldukça işlevsel bir enstrüman oluşundan kaynaklanmaktadır. Esasen bu işlevsellik, ilk defa katılım bankaları tarafından keşfedilmiş olmayıp, murâbahanın Osmanlı'da kurumsal veçhede kredi aracı olarak kullanılması ve bunun ilmiye ve devlet sınıfını bir hayli meşgul edecek kadar yaygın bir fenomen oluşu katılım bankalarının dikkatini çekmiş olmalıdır. Temelde malî *hîle-i şer'îyye* uygulamalarına dayanan Osmanlı dönemi murâbahası, katılım bankalarının birincil meşruiyet kaynağını temsil etmektedir. Burada amaç, meşruiyetinde ihtilaf bulunmayan bey' akdinin bir türü olan "murâbaha" görünümlü bir "karz" akdidir. Bu sayede, elde edilen kâr, karz mukabilindeki gayrimeşru *nef'in* (fayda/menfaat) aksine *ribh* (kâr) olarak isimlendirilebilecektir.

Kanaatimce, katılım bankalarının bu tür bir faaliyet içerisine girmeleri, salt kuruluş felsefeleri olan ortaklıktan (müşâreke, mudârebe) yüz çevirip daha çok kâr elde etmek gayesiyle krediye yönelmelerinin bir sonucudur şeklindeki bir yorum çok da sağlıklı değildir. Şüphesiz bazı faizsiz finans kuruluşları her dönemde olduğu gibi bugün de birtakım dinî söylemleri suistimal yoluna gidebilir; ancak erken dönemlerden itibaren malî *hîle-i şer'îyye* uygulamalarının ortaya çıkışının en önemli sebebi, iktisat pratiğindeki tıkanıklığının hukuk sınırları içerisinde giderilmesi idi. Özellikle, ekonomik ahlakîliğin yok olduğu ve sermayeciliğin her şeyi olduğu gibi piyasayı da istila ettiği bir ortamda bu tür *hîle-i şer'îyye* uygulamalarının üretilmesi bir çeşit ekonomik zorunluluk olarak düşünülebilir.

Katılım bankaları, netice itibariyle ticarî kurum olmanın bir gereği olarak aldıkları konutu kullanmak veya o konutta oturmak için satın almamaktadır. Bir başka ifadeyle, bu bankalar satın aldıkları ürünlerin nihaî anlamda alıcıları olmayıp finansman ihtiyacı için aracı kurumlardır. Dolayısıyla, alıcısı olmadığı bir üründen dolayı hasar, kusur, fatura vb. sorumlulukları üzerine almaması anlamlıdır. Öte yandan, risk unsurunu meşru vasıtalarla azaltmaya çalışmak ticarî faaliyetlerin en temel ve haklı amacıdır. Yani, gerçekçi olmak gerekirse bankanın kendisini risklerden sıyırması kendine göre yine anlamlıdır. Burada belki en önemli husus, katılım bankalarının -Osmanlı dönemindeki murâbaha gibi- bu tür *hîle-i şer'îyyeleri* zaruret gereği değil de zenginleşme aracı olarak kullanmasıdır ki kanaatimce, bu durum geçmişte olduğu gibi günümüzde suistimale açık bir vakıadır.

II. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Konut Finansman Sistemi

Ekonomi pratiğinde geniş çapta mâkes bulan finansman sistemlerinden biri de TDFF sistemidir. İkinci bölümde işleyiş mekanizmasını ele aldığımız bu sistem; kendisini herhangi bir hukukî sözleşme türüne nispet etmemesi, eklektik ve karmaşık yapısı dolayısıyla tek bir akit üzerinden temellendirilmesi güç görünmektedir. Mudârebe, müşâreke ve icâre gibi birçok akit pratik anlamda sistemin hukukî ilişki ağında yer almakla birlikte; hibe, karz ve ıstısnâ' gibi akitler de teorik anlamda sistemle ilgili akla gelebilen akitlerdir.

Kanaatimce, TDFF sistemini ön plana çıkaran en önemli faktör, katılım bankalarından -ideal olarak- beklenen ve İslâmî finans faaliyetlerine daha uygun olan müşâreke (sermaye ortaklığı) akdinin, klasik bağlamı dönüştürülerek bu sistemde uygulama alanı bulabilmesidir. Sistemin tek bir akitle temellendirilmesi mümkün görünmese de baskın karakteristiğiyle alakalı birkaç farklı yorum yapılmıştır.

A. İvazlı Hibe

Teberru akitlerinden olan hibenin bir bedel (ivaz) karşılığında oluşu doktrinde câiz görülmüştür.¹⁷⁴ Hanefîlerin kahir ekseriyetine göre, ivazlı hibe başlangıç itibariyle hibe olsa da netice itibariyle satım akdinden ibarettir.¹⁷⁵ Buna göre, TDFF sisteminde -gerek çekilişli gerekse vade ortası yöntemlerinde- katılımcıların kendi aralarında ve organizatör firmayla olan hukukî ilişkileri “ivazlı hibe” akdine benzerlik göstermektedir.¹⁷⁶ Bu yaklaşıma göre, katılımcıların sisteme yaptıkları tasarruflar hibe olarak telakki edilmekte; ancak bu hibe karşılığında vadesi geldiğinde kendilerine konut finansmanı sağlanması şart koşulmaktadır.

Katılımcıların tasarruflarının nakit para oluşu ve mukabilinde sistemin sağlamış olduğu finansmanın da yine nakit para oluşu ivazlı hibeden çok *sarf*¹⁷⁷ akdini çağrıştırdığı düşünülebilir. Bu ihtimal değerlendirmeye tabi tutulursa, katılımcıların tasarruflarıyla sistemin sağlamış olduğu finansman tutarı aynı cins para olduğundan eşit ve peşin olmalıdır. Böyle olduğunu kabul ettiğimizde, ne TDFF firması herhangi

¹⁷⁴ “İvaz şartı ile olan hibe sahih ve şart muteberdir.” Mesud Efendi, *Mirât-ı Mecelle*, md. 855.

¹⁷⁵ Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, *DİA*, XVII, s. 424.

¹⁷⁶ Bk. Kumbasar, Murat, “Ev Sahibi Olmak ve Eminevim Örneği”, *KÜİFD*, sy. 5, 2016, s. 161 vd.

¹⁷⁷ Para ile paranın mübadelesini konu edinen akit.

bir kâr elde edebilecek ne de katılımcı istediği finansmana kavuşabilecektir. Dolayısıyla her iki taraf için de bu durum bir anlam ifade etmeyecektir.

Katılımcıların nakit para olarak yaptıkları hibelerin mukabilinde sistemin sağlamış olduğu finansmanı, yine nakit para değil de bizzat “konut” olarak düşündüğümüzde, ilk bakışta para mukabilinde malın mübadelesini konu edinen normal bir *bey*‘ akdi izlenimi vermektedir. Ancak sistemin mevcut uygulamasını göz önünde tuttuğumuzda, hem semende hem de malda bir belirsizlik (garar) durumunun olduğu görülmektedir. Bu manada bu ihtimal de bu işlemi temellendirmekten uzaktır.

Sonuç olarak, ivazlı hibe teorik olarak TDFF sisteminin amaçlarına (sosyal yardımlaşma, elbirliği vb.) uygun bir akit olsa da mevcut uygulamanın temellendirilmesi noktasında yeterli değildir. Bununla birlikte muhtemel diğer klasik alternatifler sarf ve bey‘ ise bu uygulamayı temellendirmeye daha uzaktır.

B. Karz-ı Hasen

“Tüketim ödücü” anlamına gelen karz, mislî bir malın daha sonra iade edilmek üzere bir şahsa verilmesi demektir.¹⁷⁸ Bu yaklaşıma göre, katılımcılar, çekilişli sistemde diğer katılımcılara, vade ortası sistemde de sistemin bizzat kendisine borç vermektedirler. Çekilişli sistemde kurası çıkan katılımcı o güne kadar diğer katılımcılara vermiş olduğu borcu geri almakla birlikte, ilave olarak finansman tutarı tamamlanacak şekilde katılımcılardan borç alır. Vade ortası sistemde ise, katılımcı daha önce üzerinde anlaşılan vade gelinceye kadar sisteme borç verir, vade geldiğinde de vermiş olduğu borcu ve ilave olarak yine finansman tutarı tamamlanacak şekilde bu kez sistemden borç alır.

Çekilişli sistem açısından meseleyi ele aldığımızda, her şeyden önce kira yardımı uygulaması sebebiyle, alınan veya verilen borcun miktarı sabit kalmayıp devamlı değişkenlik gösterecektir. Borç miktarında meçhuliyete sebebiyet verecek bu uygulama karz akdinin prensiplerine aykırıdır. Öte yandan, kura uygulaması nedeniyle gruptaki birçok katılımcının konut finansman teslim zamanları kesin olmadığı için vakit konusunda da bir meçhuliyet söz konusu olacaktır. Ayrıca, alınan borç miktarıyla geri ödenen miktar konut teslim zamanına göre de artıp veya azalabileceği için fazlalık faizi (ribe’l-fadl) meydana gelecektir.

¹⁷⁸ Apaydın, H. Yunus, “Karz”, *DİA*, XXIV, 520.

Vade ortası sistemde ise, katılımcıların tasarruflarıyla sistemden alınan finansman tutarı eşit olduğu için fazlalık faizi meydana gelmeyecektir. Buradaki borç ilişkisi sistemle katılımcılar arasında cereyan etmektedir. Katılımcının sisteme başvuru aşamasında ödemiş olduğu organizasyon ücreti, mevcut uygulamada katılımcının toplam borcuna mahsub edilmemektedir. Sistemi mukriz olarak düşündüğümüzde, organizasyon ücreti sebebiyle mukriz lehine bir menfaat söz konusu olacaktır ve karz akdinde taraflardan herhangi birinin lehine olacak bir menfaat faiz olarak telakki edilmiştir. Ayrıca, sistemin ticarî bir kurum olduğu düşünüldüğünde bedelin misliyle menfaatsiz bir şekilde iâdesi durumunun kurumun ticarî amaçlarına ters düşeceği aşikârdır.

C. İstisnâ‘

Özel nitelikli (kıyemî) malları konu edinen istisnâ‘, kısaca “sipariş sözleşmesi” olarak tanımlanabilir. Buna göre, katılımcılar (müstasni‘) TDFF firmasına (sâni‘) istedikleri bir konutun teslimi için talimat vermektedirler.¹⁷⁹ Firma ise, sırası gelen katılımcıya konutunu teslim etmekte ve sözleşme çerçevesinde vadeli veya peşin bir şekilde katılımcı firmaya ödeme yapmaktadır.

İstisnâ‘ akdi netice itibariyle, sâni‘in ürettiği veya temin ettiği bir malı müstasni‘e satımından ibarettir. Bunun için de sâni‘ her şeyden önce o mala sahip olmalıdır. Sistemin mevcut uygulamasında ise, firma sadece konut finansmanını temin etmekte olup konutun mülkiyetine sahip olmamaktadır. Bir başka ifadeyle, istisnâ‘ akdi bağlamında katılımcıların tasarrufları “ücret” olarak düşünüldüğünde, bu ücret mukabilinde aldıkları şey yine belirli miktarda finansman tutarından ibarettir. Dolayısıyla, bu işlem istisnâ‘ akdiyle benzerlik göstermemektedir.

D. el-Müşâreketü’l-mütenâkisa (Azalan Müşareke)

“Sermaye ortaklığı” anlamına gelen müşâreke; doktrinde, eşitliğin (mufâvada) gerekmeyp tarafların özgür bir şekilde sermayelerini ortaya koyduğu *inan-emvâl* ortaklıklarına benzeyen bir akit türüdür. Buradaki amaç, tarafların sermayelerini birleştirmek suretiyle ticaret yapıp elde ettikleri kâr ve zararı aralarında paylaşmasıdır.

¹⁷⁹Sistemin istisnâ‘ akdi çerçevesinde değerlendirildiği bir yaklaşım için bk. <https://ebubekirsifil.com/okuyucu-sorulari/elbirligi-sistemi-konusunda-itarazlar-eminevim-caiz-mi-2/> (erişim tar. 01.01.2019).

Kâr, tarafların anlaştığı şekilde, zarar ise ortaklık için koyulan sermaye oranına göre belirlenmektedir.¹⁸⁰

Bir finansal faaliyet olarak müşâreke, dâimî/sâbit ve eksilen/azalan müşâreke olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Dâimî müşâreke tarafların amacı -herhangi bir süre kaydı olmaksızın- sermayelerini birleştirip ortaklaşa ticaret, yatırım, iş vb. yapmak suretiyle kâr elde etmektir.¹⁸¹ Bir başka ifadeyle, bu ortaklık türünde taraflar kendi kişisel kârlarından ziyade ortaklığın daha büyümesini hedeflemektedirler.¹⁸² Azalan müşâreke ise ortaklık belirli bir süreyle kayıtlıdır ve süre bitiminde ortaklardan biri diğerinin tüm paylarına sahip olmaktadır. Bu özelliğinden ötürü azalan müşâreke, “satın alımla (temellük) sonuçlanan ortaklık” (*el-müşâreketü 'l-müntehiyetü bi't-temlik*) olarak da isimlendirilmektedir.¹⁸³

Azalan müşâreke yeni bir ortaklık türü olsa da bu ortaklığın satın alımla sonuçlanması; yukarıda ele aldığım muâmele-i şer'iyeye ve bir dizi hîle-i şer'iyeye yöntemlerini çağrıştırmaktadır. Bu yöntemlerin en belirgin özelliği, doktrinde hoş karşılanmayan gelirlerin fıkıh sınırları içerisinde, daha da daraltmak gerekirse bey' akdi kullanılarak meşrulaştırılmasıydı.

TDFFS açısından meseleyi ele aldığımızda, sistemin kendisini mevcut akit tiplerinden biriyle konumlandırması mantıklıdır. Bu bağlamda, kanaatimce sistemi tanımlayan en baskın akit, mülkiyetin devriyle sonuçlanan azalan müşârekedir. Bu sebeple, azalan müşârekeyle ayrıntı vermeden önce şunları ifade etmek istiyorum: Sistem, klasik veya modern herhangi bir akit tipiyle tanımlansa da bu durum o akitle benzerlik ilişkisinin ötesine geçemeyecektir. Dolayısıyla, bu tür sistemleri fikhî bağlamda analiz ederken biraz cesur davranıp yeni bir akit (meselâ Tasarrufa Dayalı Yardımlaşma Akdi gibi) ortaya atmanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Bu yeni akit, İslâm iktisadının temel prensipleri noktasında herhangi bir engel (garar, cehâlet vb.) barındırmıyorsa meşru kabul edilebilir. Şimdi azalan müşârekeyle ilgili biraz ayrıntı verelim.

¹⁸⁰ الربح على ما اصطلاحا عليه و الوضعية على قدر المال Bk. Usmani, Muhammad Taqi, “a.g.m.”, *Arap Law Quarterly*, Vol. 14, No. 3 (1999), pp. 208.

¹⁸¹ Durmuş, “a.g.m.”, *USÛL*, III/2, İstanbul 2011, s. 69.

¹⁸² Durmuş, “a.g.m.”, *USÛL*, III/2, İstanbul 2011, s. 69.

¹⁸³ Hammâd, Nezîh, *Mu'cemü 'l-mustalahâtü 'l-mâliyye ve 'l-iktisâdiyye fî lugati 'l-fukahâ*, s. 417.

1. Tanımı

Azalan müşâreke, iki tarafın herhangi gayrimenkul, proje veya başka bir yatırıma konu olacak bir şeyi satın alıp peşi sıra gerçekleşen satımlarla bir ortağın hisselerinin diğerine geçeceği şekilde programlanan geçici bir mülk şirkettir.¹⁸⁴ Bu ortaklığın kuruluş gayesi, tarafların üzerinde anlaşacağı (müfâheme, müvâtaa) şekilde sınırları önceden belirlenmiş bir finansman temininden ibarettir. Bundan ötürü, azalan müşâreke, salt bir alışveriş, kiralama veya hisse satımı yapma gayesiyle kurulan bir ortaklık değildir.¹⁸⁵

2. Uygulama Alanları

İlk defa 20. yüzyılda Mısır’da uygulanan¹⁸⁶ azalan müşâreke, büyük sanayi ve ziraat projeleri, hastane, okul ve diğer sosyal yapıların finansmanında kullanılabilmektedir. Gerek menkul (taşınır) gerekse gayrimenkul (taşınmaz) malların finansmanında kullanılabilen azalan müşârekenin, son zamanlarda konut finansmanı alanında uygulanabilirliği incelenmiş ve oldukça işlevsel bir ortaklık yöntemi olduğu keşfedilmiştir.¹⁸⁷

Buna göre, konut finansmanı talebinde bulunan şahısla finansman sağlayan kuruluş ortaklaşa bir konut satın alırlar. Her biri ne kadar bedel ödemiş ise ona göre konutta pay sahibi olur. Finansman sağlayan kuruluş evdeki kendi payını (%50 diyelim) bu şahsa kiraya verir. Bu şahıs, her ay sonunda kuruluşun %10’luk hissesini satın alır, ayrıca kuruluşun o konutta hakkı olduğu için o oran kadar kira bedeli öder. Finansman sağlayan kuruluşun tüm hisseleri satın alınana kadar işlem kira bedeli her ay azalarak devam eder. Sonuç itibarıyla, kuruluşun tüm hisseleri bu şahsın mülkiyetine geçmiş olur.

3. TDFF Sistemi Açısından Azalan Müşâreke

TDFF sistemini diğer konut finansman sistemlerinden ayırt eden en önemli özelliğin, katılımcıların finansman elde etmeden önce yapmış oldukları tasarruflar olduğunu daha önce belirtmiştik. Azalan müşârekenin genel çerçevesinden de

¹⁸⁴ Hammâd, Nezîh, “el-Müşâreketü’l-mütenâkisa ve ahkâmuhâ fî dav’il-‘ukudî’l-müstecidde”, *Mecelletü’l-Mecma’i’l-fikhi’l-İslâmî*, sy. 15, 2002 Mekke, s. 193.

¹⁸⁵ Hammâd, “a.g.m.”, s. 209.

¹⁸⁶ Uygulama örneği için bk. Bayındır, Servet, “a.g.m.”, *USÛL*, s. 146.

¹⁸⁷ Bu bağlamda Malezya’da yapılan bir çalışma için bk. Osmanî, Noor Mohammad-Abdullah, Md. Faruk, “Musharakah Mutanaqisah Home Financing: A Review of Literatures and Practices of Islamic Banks In Malaysia”, *IRBRP*, v. 6, July 2010, pp. 272-282.

anlaşılacağı üzere, TDFF sisteminde katılımcılar tasarruflarıyla birbirlerinin hisselerini satın almaktadırlar. Çekilişli yöntemde satın alım, katılımcılar arasında olduğu halde, vade ortası yöntemde katılımcılarla firma arasındadır.

Çekilişli yöntem açısından meseleyi ele aldığımızda, her şeyden önce katılımcıların kendi aralarındaki ilişkiyi tanımlamak gerekmektedir. Buna göre, katılımcılar sermaye ortaklığı (müşâreke) kurmak suretiyle tasarruflarını birleştirmektedirler. Her ay biriken tasarruf miktarı ve ilave olarak firmanın malî desteğiyle her ay ortaklardan birisi ev sahibi olmaktadır. Konut sahibi olan katılımcı, ortaklık gereği konutun tamamına sahip olmayıp yapmış olduğu tasarruf miktarınca konutun hissesine sahiptir. Konutun kalan hisseleri diğer ortakların olduğu için, konut sahibi olan katılımcı her ay diğer ortaklara aylık ödemelerine ek olarak “kira bedeli” adı altında bir meblağ ödemektedir. Konut sahibi böylece her ay ödeme yaptıkça konuttaki hissesi artıp ortakların mülkiyeti ona devrolacak ve nihayet konutun tam olarak sahibi olacaktır. Azalan müşâreke amaç finansman temini olduğu için, herkes konut sahibi olduktan sonra artık ortaklık amacını yerine getirmiş sayıldığı için son bulacaktır.

Çekilişli yöntemin pratik uygulamasından anlaşıldığı üzere, burada üç farklı akit türünden söz edebiliriz;

- i. **Şirket:** Katılımcıların sistemin genel işleyişinde birbirleriyle olan fikhî ilişki ağı.
- ii. **Bey‘:** Konut sahibi olan katılımcının her ay diğer ortakların o konuttaki hisselerini satın alımı.
- iii. **İcâre:** Yine konut sahibi olan katılımcının her ay konutta hak sahibi olan diğer ortaklara ödemiş olduğu kira bedeli.

Ortaklık, alışveriş ve kira sözleşmelerinin birbirine eklenmesiyle (terkîb) meydana gelen azalan müşâreke, birden fazla akdin bir araya gelmesiyle yeni ve müstakil bir akdin üretilebileceğini göstermesi açısından da kayda değerdir.

Vade ortası finansman yöntemi, çekilişli yöntemle göre daha net bir yapıya sahiptir. Bu yöntemde katılımcılar, konutu ne zaman teslim alacağı konusunda önceden bilgi sahibidirler, ayrıca çekilişli yöntemdeki kira bedeli uygulaması da yoktur. Çekişli yöntemin kolektif yapısından ziyade katılımcılarla firma arasındaki bir ilişkiden söz edebiliriz. Buna göre, katılımcılar vade ortasına (40 aylık vadede 20. ay)

kadar sisteme tasarrufta bulunmakta ve ertesi ay (21. ay) sistem, katılımcıların konut finansman bedellerini ev almak şartıyla teslim etmektedir. Bu tarihten itibaren katılımcılar, sistemden aldıkları finansman bedellerini vade sonuna kadar geri ödemektedirler.

E. TDFFS'YE TEKLİF: MUDÂREBEYİ DAHİL ETMEK

TDFF sistemi, katılım bankalarının “karz amaçlı satım akdi” şeklindeki uygulamasının aksine, “ortaklığa dayalı” bir sistem olma potansiyeli taşıması açısından önem arz etmektedir. Bankacılık sektörü kadar tecrübeli ve geçmişli olmayışı, sistemin dezavantajlarından biridir. Bunun en somut göstergelerinden biri olarak, sistemin henüz yasal ve hukukî zemininin teşekkül etmeyışı gösterilebilir. Ayrıca, katılımcıların “güvence” bağlamında mutmain olabilmeleri için sistemin biraz daha bu konuda hassasiyet göstermesi gerekmektedir.

Katılımcıların tasarruflarına dayalı olarak finansman sağlanan TDFF sisteminde, tasarrufların getirileri şayet yine katılımcılara aktarılsa sistem toplumda daha çok mâkes bulacaktır. Sigortaya alternatif olarak uygulanan tekâfülde olduğu gibi ortaklarla firma arasında aynı zamanda bir mudârebeyi içermesi TDFF sistemini güçlendirecek bir unsurdur. Bunun için de müşâreke yöntemiyle toplanan tasarrufların tamamen şeffâf bir biçimde ortaklık oranları belirtilerek mudârebe yöntemiyle yatırıma dönüştürölüp, elde edilen getirilerin de katılımcıların konut finansman programlarına destek olacak şekilde aktarılması sistemi uygulayan firmaların sistemi tanıtırken kullandıkları “organizatörlük” veya “elbirliği” gibi iddialarına daha uygun düşecektir. Bunun yanı sıra, sistemin katılım ücreti veya organizasyon ücreti gibi vekil konumunda olmasından dolayı alacağı vekâlet ücretlerinde hiçbir beis olmamakla birlikte bu ücretle ilgili olarak şu unsurlar dikkate alınabilir: (i) Ücret almak yerine mudârebe ortaklığındaki kâr oranı yüksek tutulabilir. (ii) Vekâlet ücretini peşin almak yerine tasarrufların yüzdesinden cüz’î bir kısım vekâlet ücreti olarak tanımlanabilir. (iii) Vekâlet ücreti olabildiğince düşürölerek kâr mudârebe ortaklığı üzerinden maksimize edilebilir. Nitekim bu firmaların buradan elde ettikleri kârlarla başka yatırımlara yöneldiğini daha önce zikretmiştik. Bu yatırımlara ortaklarını da dahil etmesi sistemin hem câzibesini artıracak hem de fikhî olarak daha uygun bir zemine oturmasını sağlayacaktır.

Henüz teşekkül döneminde olan TDFF sistemi, kanaatimce gerek yasal gerekse fikhî açıdan biraz daha net bir yapıya dönüştüğünde konvansiyonel bankacılığın kredi uygulamasına gerçek anlamda bir alternatif olabilecektir.

SONUÇ

Erken dönem Orta Çağ Hristiyanlığından 1789 Fransız İhtilâli'ne kadar faiz yasağının geçirmiş olduğu serüvenin anlaşılması, Müslüman ekonomik pratiğinin aynı tecrübeyi yaşamaması açısından önemlidir. Bu dönemde, ilahî hitaptaki faizle ilgili kavramların etimolojisi tartışmaya açılmış, ardından kilisenin askerî mağlubiyetler karşısında sermaye gereksinimi duyması üzerine de pratik anlamda düşük faize müsaade edilmiş ve nihayet faiz modern ulus-devlet tarafından güvenceye alınmıştır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, Hristiyan tecrübesinde, ekonomik gereklilikler sebebiyle ekonomideki tıkanıklığı gidermek için alternatif hukukî çözüm yollarının (*legal stratagems*) üretilmesi yerine, faiz yasağının altını oyma çabaları baş göstermiştir.

Faiz yasağı, -her ne kadar Batı'da aşılsa da- İslâm ekonomi tecrübesinde otoritesini korumaya devam etti. Üstelik daha önce hiçbir dinî tecrübeye yasaklanmamış, yeni bir faiz çeşidi olan "alışveriş faizi" de artık yasaklanmıştı. Bunun anlamı, Müslümanlar sadece borç ilişkilerinde değil, aynı zamanda alışverişlerinde de faiz yasağına dikkat etmek zorundaydılar. Ancak genel bir söylemle ifade etmek gerekirse, faiz kalın harflerle, yasaklanmış; buna mukabil alışveriş ise helal kılınmıştı.

Kur'ân-ı Kerim, ekonomik problemlerin aşılabilmesi amacıyla birçok yerde Müslümanları -sosyal bir sorumluluk olarak- karz-ı hasen uygulamasına davet ediyordu. Gerçekten de uygulandığında hem ticarî hayatı canlandıracak hem de sosyal ilişkileri güçlendirecek olan karz-ı hasen, fıkının arka planındaki ahlakî yapının soyutlanmaya başlamasıyla birlikte oldukça azalmaya başladı. Borç alan açısından peşin bir avantaj sunan, buna mukabil borç veren şahsın mükâfatını ahirete erteleyen – Ömer Nasuhî Efendi'nin tabiriyle- bu yüksek insanî vazifeyi uygulayan kişi sayısı, toplumsal sermaye ihtiyacını karşılama noktasında artık yeterli gelmiyordu. Bu gerçeklik karşısında Müslümanlar, Batı tecrübesindeki gibi faiz yasağını diskalifiye etme yerine hukukî çözüm yolları (*hile-i şer'îyye*) geliştirmeye çalıştılar.

Ekonomi pratiğini canlandıran malî hile-i şer'îyye uygulamaları (Osmanlı tabiriyle muâmele-i şer'îyye), faiz yasağını aşma, zenginleşme, tefecilik yapma gibi amaçlardan ziyade sosyo-ekonomik zorunluluğun ürettiği çözümler olarak düşünülmelidir. Hicrî ilk asırlardan itibaren -literatür oluşacak derecede- yaygınlaşan bu uygulamaların temel yöntemi, *karz* akdini *bey'* formatında gerçekleştirmek

suretiyle meşru bir getiri elde etmektir. Böyle bir işlemin fikhî temellerini sorgulamak, biraz da bu işlemi yapan şahısların ve kurumların niyetlerini sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Akdin kuruluşunda herhangi bir problemin olmadığı bir durumda fakihin, akdin geçerliliğine (*tenfiz*) hükmetme dışında bir seçeneği kalmadığını düşünen Hanefîler, bu tür hîle-i şer‘iyye uygulamalarını en çok kullananlar olmuşlardır. Öte yandan, niyeti hukukî tasarrufların neticelerinde daha etkin bir unsur olarak değerlendiren Mâlikîler ve Hanbelîler, bu tür hukukî çözümlere pek yanaşmamışlardır.

Faizsiz finansman uygulamalarının daha iyi bir şekilde anlaşılmasına zemin hazırlamak amacıyla böyle bir arka plan verdim. Bu sayede, çalışmamın odaklandığı nokta olan “konut finansmanı” meselesinin tarihî ve fikhî temelleri daha iyi bir şekilde sorgulanmış oldu.

Bu çalışma Türkiye’deki faizsiz konut finansman sistemleriyle ilgili olarak şu sonuçlara ulaşmıştır:

Alternatif bireysel birtakım faizsiz projeler olsa da genel olarak Türkiye’de toplumda mâkes bulan iki finansman yönteminden söz edebilirim. Bunların ilki olan katılım bankaları, büyük oranda *murâbaha* sözleşmesini tercih etmektedir. Banka açısından bu tercihin haklı sebepleri olduğu düşüncesindeyim. Bankanın; ticarî bir kuruluş oluşu, sermayeciliğin hâkim olduğu bir düzende faaliyet göstermesi ve bu sebeple ayakta kalabilme adına birtakım kesin gelir yolları bulması gerekmesi gibi sebepler *murâbaha* tercihinin haklı sebepleri arasında zikredilebilir. Konut finansman uygulamasında bankanın sorumluluktan kaçması ve neredeyse tüm külfeti müşteriye yüklemesi kanaatimce, -ticaret ahlakı açısından doğru olmasa da- banka açısından mantıklıdır. Netice itibarıyla, banka konutu, oturmak veya kendi kurumu için değil, finansman sağlamak suretiyle ticarî kâr elde etmek için satın almaktadır.

Öte yandan, katılım bankalarının uygulamış olduğu murâbahanın, gerek form olarak gerekse amaç bakımından *bey’* görünümlü bir *karz* akdi olduğu kanaatindeyim. Zaten konut finansman sözleşmelerindeki maddeler incelendiğinde, bankanın bu durumu gizlemediği görülebilir. Katılım bankaları, bu sayede konvansiyonel bankacılığın amaçlarına İslâm hukuk tarihinde çeşitli şekillerde uygulama alanı bulan hîle-i şer‘iyye yöntemiyle meşru bir biçimde ulaşmaya çalışmaktadır.

İkinci konut finansman yöntemi olan TDFF sisteminin, katılım bankalarına göre daha işlevsel ve fikhî temellendirme açısından daha tutarlı bir zemine oturduğunu düşünüyorum. Bu çalışmada TDFF sisteminin mevcut işleyiş mekanizmasındaki en baskın akdin *azalan müşâreke* olduğu iddia edilmiştir. Toplanan tasarrufların değerlendirilmesi noktasında hala hukukî bir netliğin olmayışı, sistemin dezavantajları arasında zikredilebilir. Bu problemi aşmak için, *müşâreke*ye ek olarak *mudârebe* uygulamasının devreye sokulması teklif edilmiştir.

TDFF sistemine göre faaliyet gösteren firmalar, sistemin organizatörlük veya aracılık tarafını ön plana çıkarmaktadırlar. Ancak, mevcut uygulamaya baktığımızda bu firmalar sadece *organizatör* değil aynı zamanda *finansörlük* de yapmaktadırlar. Mudârebenin sisteme dahil olmasıyla tam bir ortaklık zemininde sistemin tanıtılması mümkün olacaktır.

“Faizsiz” söylemiyle yola çıkan kurumların ticarî ahlâkı gözetmeleri bu kurumlara olan güveni daha da artıracaktır. Her ne kadar bu kurumların birtakım haklı gerekçeleri olsa da kolektif (finansör ile müşteri arasında) bir fedakârlık yapıldığı takdirde fikhın maksatları da göz ardı edilmemiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel:	<i>Müsned</i> , Müessesetü'r-risâle, 2001.
Ali Haydar Efendi:	<i>Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm</i> , 3.baskı, İstanbul, Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, 1330.
Ahmed Vefik Paşa:	<i>Lehce-i Osmânî</i> , İstanbul 1306
Ahmed Saîd Havvâ:	<i>Suverü't-tehâyul ale'r-ribâ</i> , 1. Baskı, Beyrut 2007, Dârü İbn Hazm
Avcı, Tunahan-Aktaş, Metin:	“Katılım Bankalarının Kâr Payı Ödemeleri İle Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması”, <i>Niğde Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi</i> , Ekim 2015.
Aynî:	<i>el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye</i> , 2. Baskı, Beyrut 1980, Dârü'l-fikr.
Bayındır, Abdülaziz:	“Bey‘ bi'l-vefâ”, <i>DİA</i> , VI, 20-21.
Bayındır, Servet:	<i>Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkhi'ndaki Yeri</i> , (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2004) “Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, <i>USÛL</i> , 156-7
Bilmen, Ö. Nasuhi:	<i>Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu</i> , İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y.
Bardakoğlu, Ali:	“Hibe”, <i>DİA</i> , XVII, 424.
Can, Yılmaz:	<i>İslâm Şehirlerinin H. I-III. (M. VII-IX.) Y.Y. Fizikî Yapısı</i> , (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1991)

Cessâs:	<i>Ahkâmu'l-Kur'an</i> , Dârülhilâfetilaliyye: Matbaatü'l-Evkafî'l-İslâmiyye, 1335. <i>Şerhu Muhtasari't-Tahâvî</i> , 1. Baskı, Beyrut 2010, Dârü'l-beşâir.
Cevherî	<i>es-Sihâh</i> , 4. Baskı, Beyrut 1987, Dârü'l-ilm
Çetin, Ali Cüneyt:	“Konut Finansman Yöntemleri ve Türkiye Koşullarında Uygulanabilirlik Analizleri” (Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2002).
Döndüren, Hamdi:	“Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, <i>Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , sy. 1, 2008 <i>Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali</i> , İstanbul 2016.
Dönmez, İbrahim Kâfi:	“Murâbaha”, <i>DİA</i> , XXXI, 149.
Durmuş, Abdullah:	“İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri”, <i>USÛL</i> , III/2, İstanbul 2011.
Ebüssuûd Efendi:	<i>Ma'rûzât</i> (haz. Pehlul Düzenli), Klasik yay., İstanbul 2013.
Ergüven, Murat:	<i>Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercihleri Üzerine Bir Araştırma</i> , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, 2014).
Feyyûmî:	<i>el-Misbâhu'l-münîr</i> , Beyrut 2010, el-Mektebetü'l-ilmîyye

Hammâd, Nezîh:	“el-Müşâreketü’l-mütenâkisa ve ahkâmuhâ fî dav’ il-‘ukudî’l-müstecidde”, <i>Mecelletü’l-Mecma’i’l-fikhi’l-İslâmî</i> , sy. 15, 2002 Mekke
Halil b. Ahmed:	<i>Kitâbü’l-‘ayn</i> , Beyrut 2010, Dâru’l-hilâl
Hamevî:	<i>Gamzü ‘uyûni’l-besâ’ir</i> , 1. Baskı, Beyrut 1985, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye
Haziroğlu, Temel:	“Türkiye’de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu ve Kavramsal Önemi”, <i>İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi</i> , 2016/1
Heyet:	<i>II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”</i> , KTO KÜY., 2016.
Heyet:	<i>Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi</i> , 1. Baskı, İsefam& Ensar, İstanbul 2017.
Heyet:	<i>Buhûs Fikhiyye fî Kadâyâ İktisâdiyye Muâsıra</i> , Ürdün 1995, Dâru’n-nefâis
Heyet:	<i>İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil</i> (ed. Coşkun Yılmaz), İSAM, İstanbul 2011.
Humphreys, R. Stephen	“Kültürel Bir Elit: İslam Toplumunda Ulemânın Rolü ve Konumu”, trc. Murteza Bedir, (Sakarya: <i>SÜİFD</i> , 3/2001)
Ismail, Muhammed Imran:	<i>Legal Stratagems and Usury in Islamic Commercial Law</i> , (Yayınlanmamış Doktora tezi, Birmingham Üniversitesi, 2010)
İbnü’l-Hümmam:	<i>Fethu’l-kadir</i> , Beyrut, Dâru’l-fikr, t.y.
İbn Fâris:	<i>Mu‘cemü mekâyisi’l-luga</i> , Beyrut 1979, Dâru’l-fikr

İbn Manzûr:	<i>Lisânü'l-'Arab</i> , 3. Baskı, Beyrut 1414, Dârü's-sâdir
İbn Kayyim:	<i>İ'lamu'l-muvakkiin</i> , 1.baskı, Beyrut, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1991.
İbn Âbidin:	<i>Reddü'l-Muhtar</i> , 2.baskı, Beyrut, Dârü'l-fıkr, 1992.
İbn Ebî Şeybe:	<i>Musannef</i> , 1. Baskı, Riyad 1409, Mektebetü'r-rüşd
İbn Hazm:	<i>el-Muhallâ</i> , Beyrut, Daru'l-fıkr, t.y.
İbn Kudâme:	<i>el-Muğni</i> , Kahire, Mektebetü'l-kahire, t.y.
İbn Gâzî:	<i>Şifâ'ü'l-galîl fî halli mukfeli Halîl</i> , 1. Baskı, Kahire 2008.
İnanır, Ahmet:	<i>İbn Kemâl'in Fetvâları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku</i> , 1. Baskı, Ankara 2015, Gece Kitaplığı Yay.
Kaya, Süleyman:	<i>XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri</i> , (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007)
Kumbasar, Murat:	"Ev Sahibi Olmak ve Eminevim Örneği", <i>KÜİFD</i> , sy. 5, 2016
Kurtubî:	<i>el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân</i> , 3. Baskı, Kahire 1964, Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye
Kâsânî:	<i>Bedâi'u's-sanâi'</i> , 2. Baskı, Beyrut, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1986.
Kudûrî:	<i>et-Tecrîd</i> , 2. Baskı, Kahire 2006, Dârü's-selâm

Kılıç, Selim:	“Konut Finansman Modeli Olarak Yapı Tasarruf Sandıkları; Almanya ve Türkiye’deki Uygulamaları”, İİBF, <i>Yönetim ve Ekonomi</i>
Koç, Necati:	“Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Konutlarında Kullanıcı (Müşteri) Memnuniyetinin Değerlendirilmesi: İstanbul Kayaşehir Örneği”, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi SBE, 2016).
Kâdîhân:	<i>el-Fetâva’l-Hâniye</i> , 1. Baskı, Beyrut 2009, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye
Kızılkaya, Necmettin:	“Modern Dönemde Faizsiz Bankacılık Ve Fıkhî İşlevi”, <i>İHAD</i> , sy. 20, 2012
Köse, Saffet:	Köse, Saffet, <i>İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile</i> , İstanbul 1996, Birleşik Yay. “Hîle-i Şer’iyye Konusunda Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen İthamlar”, <i>İHAD</i> , sy. 19, 2012.
Kahya, Hatice Kübra:	<i>İslâm Borçlar Hukukunda Selem Akdi</i> , (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2012).
Köse, Murtaza:	“Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, <i>EAÜFD</i> , sy. 17, 2002.
Meydâni:	<i>el-Lübâb fî şerhi’l-Kitab</i> , Beyrut, el-Mektebetü’l-ilmiyye, t.y.
Mâlik b. Enes:	<i>el-Muvatta’</i> , 1412, Müessesetü’r-risâle

Masun, M. Altan:	<i>Bir Finansman Yöntemi Olarak Risk Sermayesi Türkiye Uygulaması Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i> , (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üni., 1995).
Mesud Efendi:	<i>Mirât-ı Mecelle</i> , İstanbul 1302.
Mutarrizî:	<i>el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib</i> , Dârü'l-kitâbi'l-Arabî
Mübârekfûrî:	<i>Tuhfetü'l-ahvezî</i> , Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye
Nesefî:	<i>Tilbetü't-talebe fî'l-istilâhâtî'l-fıkhiyye</i> , 1. Baskı, 1995 Beyrut, Dârü'n-nefâis
Nevevî:	<i>el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb</i> , Cidde, Mektebetü'l-irşâd
Osmânî, Muhammed Takî:	<i>Buhûs fî Kadâyâ Fıkhiyye Muâsıra</i> , 1. Baskı, 2013 Doha, Dârü'l-kalem
Özsoy, İsmail:	“Faiz”, <i>DİA</i> , XII, 111
Özdemir, Sema Gizem:	<i>Finansal Kiralama Sözleşmesi</i> , (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018)
Özen, Şükrü:	“Kemalpaşazâde”, <i>DİA</i> , XXV, 241.
Râzî:	<i>Muhtârü's-sihâh</i> , 1986 Beyrut, Mektebetü Lübnan
Sâmî Hasan Ahmed Hamûd:	<i>Tatvîrû'l-a'mâlî'l-masrifîyye bi-mâ yettafîku ve's-şerî'atü'l-İslâmiyye</i> , 2. Baskı, 1982, Matbaatü's-şark
Serahsi:	<i>el-Mebсут</i> , Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

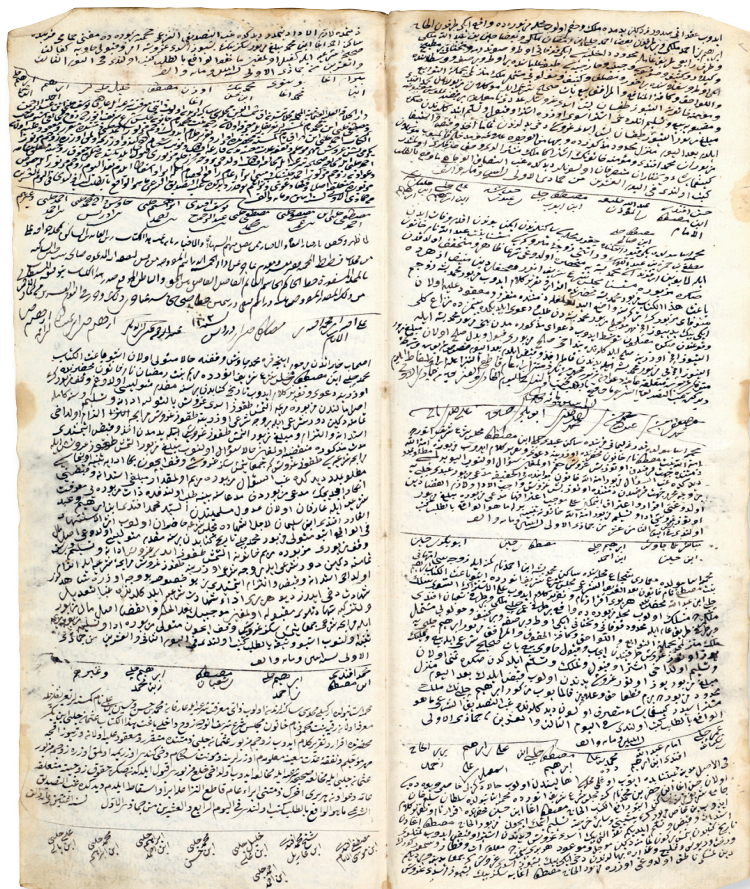
Suğdî:	<i>en-Nütef fi'l-fetâvâ</i> , 2. Baskı, 1984 Beyrut, Müessesetü'r-risâle
Sahnûn:	<i>el-Müdevvenetü'l-kübrâ</i> , 1. Baskı, 1994 Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye
Şemseddin Sâmi:	<i>Kâmûs-ı Türki</i> , 1317-1318
Şîrâzî:	<i>el-Mühezzeb</i> , 1. Baskı, 1995 Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye
Şeyh Nizâm:	<i>el-Fetâva'l-Hindiyye</i> , 1. Baskı, 2000 Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye
Şeyhîzâde:	<i>Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur</i> , 1. Baskı, 1998 Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye
Tahâvî	<i>Muhtasarı İhtilâfî'l-'ulemâ</i> , 2. Baskı, 1417 Beyrut, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye
Tekerek, Süleyman:	<i>Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden Elbirliği Sistemi Üzerine Bir Araştırma</i> , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2013)
Yelek, Kamil:	<i>İslâm Hukukunda Vaadin Bağlayıcılığı Ve İslâm Finans Uygulamalarına Yansımaları</i> , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2014)
Zebîdî, Murtazâ:	<i>Tâcü'l-'arûs</i> , 1965 Kuveyt, Matbaatü Hükûmet-i Kuveyt

EKLER

EK 1

Meryem bt. Ramazan'ın İnce Kara Mehmed Çavuş Vakfı'na olan borcunu ödemesi

BÂB MAHKEMESİ 54

3^a

2^b

Raziye bt. Abdullah'ın para vakfı

İSTANBUL KADI SİCİLLERİ

Ahmed Ağa b. Abdülmennân'ın para vakfı tesis ettiği

İSTANBUL KADI SİCİLLERİ

Doğancılar Zümresinden Mustafa Bey b. Abdüşşekûr'un on beş bin akçesini
vakfettiği

İSTANBUL KADI SİCİLLERİ

20^a19^b